

4 '2020

МОВО ЗНАВСТВО

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ
ІНСТИТУТУ МОВОЗНАВСТВА
ім. О.О. ПОТЕБНИ
ТА УКРАЇНСЬКОГО
МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО
ФОНДУ
НАН УКРАЇНИ

О. О. ТАРАНЕНКО
(головний редактор)
С. С. ЄРМОЛЕНКО
(заст. головного редактора)
П. О. СЕЛІГЕЙ
(заст. головного редактора)
В. І. ЧУМАК
(відп. секретар)
Б. М. АЖНЮК
А. М. АРХАНГЕЛЬСЬКА (Чехія)
М. БАР-АШЕР (Ізраїль)
Ф. С. БАЦЕВИЧ
Л. БІЛАНЮК (США)
В. М. БРІЩИН
Г. ГЕНТШЕЛЬ (Німеччина)
А. ДАНИЛЕНКО (США)
С. Я. ЄРМОЛЕНКО
А. П. ЗАГНІТКО
Т. А. КОСМЕДА
О. О. ЛУКАШАНЕЦЬ (Білорусь)
А. А. ЛУЧИК
М. МОЗЕР (Австрія)
Г. П. ПІВТОРАК
В. П. ПОНОМАРЕНКО
В. Г. СКЛЯРЕНКО
Я. ФЕЛЛЕРЕР (Великобританія)
Л. І. ШЕВЧЕНКО

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ В. А. ШИРОКОВ

До друку рекомендували вчені ради Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (протокол № 4 від 02.07.2020 року) та Українського мовно-інформаційного фонду НАН України (протокол № 5 від 23.07.2020 року).

Журнал друкується за державним замовленням (100 прим.) і за передплатою (130 прим.)

Адреса редакції 01001, Київ-1,
вул. Грушевського, 4
тел. 279-29-64
факс 278-71-82
e-mail: movozn-journal@ukr.net

*Свідоцтво про реєстрацію серії КВ № 5562
від 18.10.2001 р.,*

видане Держкомінформом України

ISSN 0027-2833 (друкована версія)

ISSN 2524-0595 (електронна версія)

DOI 10.33190/0027-2833

Помічник головного редактора О. В. МАЛАШ

Редактори: Н. М. ГАЙДАЙ, В. С. ДАНИХІНА

Технічне редагування та верстка А. В. ДОРОЖИНСЬКОЇ
*За достовірність цитат і мовного ілюстративного
матеріалу відповідають автори публікацій*

Здано до набору 25.08.2020. Підп. до друку 22.09.2020.

Формат 70х108/16. Ум. друк. арк. 7,0. Обл.-вид. арк. 7,72.

Тираж 100 прим. Зам. № 6066.

Віддруковано ВД «Академперіодика» НАН України

вул. Терещенківська, 4, м. Київ, 01004, Україна

Свідоцтво суб'єкта видавн. справи
серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.

МОВО ЗНАВСТВО

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ
ІНСТИТУТУ МОВознавства
ім. О.О. ПОТЕБНІ
ТА УКРАЇНСЬКОГО
МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО
ФОНДУ
НАН УКРАЇНИ

ЛИПЕНЬ
СЕРПЕНЬ

2020

ЗАСНОВАНИЙ У СІЧНІ 1967 РОКУ
ВИХОДИТЬ ОДИН РАЗ
НА ДВА МІСЯЦІ

ЗМІСТ	Селігей П. О. Нездійснені мовні прогнози: уроки дає історія 3
	Радзісвська Т. В. Французький мовний субстрат в англomовному мемуарному дискурсі Володимира Набокова: стилістична гра чи текстотвірна закономірність? 24
	Савчин В. Р. Василь Мисик і Микола Лукаш: два прочитання Роберта Бернса 37
	Фоміна Л. Ф. Назви сузір'їв в українських перекладах Старого Завіту 51
	Сидяченко Н. Г. Індивідуально-авторська семантика лексеми <i>widnokraq</i> в однойменному романі Веслава Мисливського 64

РЕЦЕНЗІЇ

Малаш О. Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення 73
--

Віталій Григорович Скляренко 75
Нові правила оформлення публікацій у журналі «Мовознавство» . . 79

CONTENTS	Selihey P. O. Failed language predictions: history giving lessons	3
	Radzievska T. V. The French language substratum in Vladimir Nabokov's English memoirs discourse: stylistic play or text formation pattern?	24
	Savchyn V. R. Vasyl Mysyk and Mykola Lukash: two interpretations of Robert Burns's poetry	37
	Fomina L. F. Constellation names in Ukrainian translations of the Bible	51
	Sydiachenko N. H. The meaning of the lexeme <i>widnokrag</i> as used by Wiesław Myśliwski in his eponymous novel.	64

REVIEWS

Malash O. Horodenska K. Ukrainian word in measurements of the present days	73
Vitalii Hryhorovych Skliarenko 	75
Author guidelines for submitting manuscripts to the «Movoznavstvo» journal	79

П. О. СЕЛІГЕЙ

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
м. Київ, Україна
Електронна пошта: Selihey@nas.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0001-9433-0972>

НЕЗДІЙСНЕНІ МОВНІ ПРОГНОЗИ: УРОКИ ДАЄ ІСТОРІЯ

Зовнішня історія різних мов засвідчує непоодинокі спроби спрогнозувати їхнє майбутнє. Час показав: прогнози ці виявлялися як правильними, так і хибними. У статті на матеріалі низки мов проаналізовано, що саме пророкували їм у минулому й що сталося з ними потім.

Наприклад, у XVI–XVII ст. англійську мову сприймали як «відсталу» та «селоцьку», що має поступитися місцем досконалій латині. У середині XX ст. російській мові передрікали статус світової мови після перемоги комунізму в усьому світі.

Досить часто хибними виявлялися прогнози про близьку загибель тих мов, що зазнавали лінгвоциду. Ф. Енгельс пророкував зникнення «малих» слов'янських народів та їхніх мов (чехів, словаків, хорватів, словенців). У XVIII ст. шведська адміністрація прогнозувала швидке зникнення «неперспективної» фінської мови.

Іноді не справджувалися й оптимістичні прогнози. Свого часу ніхто не міг передбачити стрімкого занепаду їдишу. Унаслідок нацистського Голокосту й наступної асиміляції євреїв демографічна потужність цієї мови зменшилася в понад 20 разів. Натомість іврит за неповне століття несподівано здолав протилежний шлях: від напівмертвої книжної мови до універсального засобу спілкування в усіх комунікативних сферах.

Передбаченнями про неминучий занепад рясніє історія української мови. Відповідні прогнози давали не лише асимілятори, а й самі українці. Так, у XIX ст. одним з мотивів для укладання граматик і словників стало побоювання, що в майбутньому зробити це буде неможливо, адже мова приречена на забуття. З шовіністичних позицій українську мову сприймали як нежиттєздатну, що слугувало підставою для урядових утисків і заборон. Уявлення про її безперспективність і близьку загибель побутували фактично до кінця XX ст.

Нездійснені прогнози про занепад мов дають підстави сформулювати рекомендацію: навіть якщо мова зазнає лінгвоциду, не варто перейматися песимізмом та опускати руки. Практично доцільною й психологічно виграшною є віра в краще майбутнє, позиція «не здаватися за жодних обставин», настанова на безкомпромісну боротьбу за мову.

Інший висновок: у мовознавстві досі не розроблено надійних методів прогнозування. Це істотна прогалина, адже, крім пізнавальної, наука повинна виконувати ще й прогностичну функцію. Завбачення майбутнього мови має стати актуальним завданням сучасної лінгвістики.

Ключові слова: соціолінгвістика, еколінгвістика, мовне прогнозування, лінгвоцид, українська мова, англійська мова, російська мова, чеська мова, фінська мова, їдиш, іврит.

Людині властиво не лише згадувати минуле, а й уявляти майбутнє. Вона завжди чогось очікує, на щось сподівається, про щось мріє. Прагне зазирнути в завтра та післязавтра, намагається передбачити хід подій, спланувати свою життєдіяльність. Якщо картини минулого постають завдяки пам'яті, то завбачення майбутнього — це робота уяви й фантазії. З психологічного та практичного поглядів прогнозування майбутнього такий же природний і потрібний процес, як і відтворення минулого.

Заглибившись у зовнішню історію різних мов, можна виявити непоодинокі свідчення того, як мовознавці, філологи, люди інших професій і занять намагалися передбачити майбутнє цих мов. Причому не лише своїх рідних, а й чужих. Спливали роки, десятиліття, століття й виявлялося, що одні передбачення справджувалися (повністю або частково), інші — виявлялися хибними. Доля мов складалася зовсім не так, як гадалося. Сьогодні, з висоти часу, цікаво проаналізувати ці нездійснені прогнози, порівняти, що саме пророкували мовам і що ставалося з ними насправді. У пропонованій розвідці спробуємо зробити це на матеріалі української та деяких інших мов з різних сімей. Наскільки відомо, ні у вітчизняній, ні в зарубіжній науковій літературі такого роду дослідження ще не проводилося.

У наш час англійська мова впевнено претендує на статус провідної світової мови. А впродовж XVI–XVII ст. самі англійці сприймали її не інакше, як «селюцьку», «відсталу», «недосконалу», а отже, й безперспективну. Їм здавалося, що невдовзі вона безслідно зникне, поступившись місцем універсальній, високорозвиненій латині. Деякі відомі в той час учені та письменники (Р. Ешем, В. Елдингтон, Р. Іден, Дж. Пейс) у передмовях до своїх творів перепрошували читача за те, що пишуть не величною латиною, а «варварською» англійською. У 1623 р. видатний англійський філософ Ф. Бекон у листі другові повідомляв: «Мої праці, які я раніше написав і які тепер так добре перекладено латиною, хвалити Бога, увічнено <...> А ці сучасні мови колись обов'язково збанкрутують» [Васон : II, 254]. Поет Е. Воллер у вірші «Про англійську поезію» (1645) закликав: «Поети, що прагнуть безсмертя, повинні закарбовувати свої твори латинською та грецькою мовами. Ми ж пишемо на піску, який поглине морський приплив <...>»¹. Хто з тогочасних англійців (і взагалі європейців) міг уявити, що за три-чотири століття всевладна латина відіме не лише як міжнародна, а й взагалі як жива мова? І що її роль виконуватиме «відстала» й «недосконала» англійська?

Визначний американський мовознавець і словникар Ной Вебстер 1789 р. попереджав, що в майбутньому «мова Північної Америки відрізнятиметься від мови Великої Британії так само, як сучасні нідерландська, данська та шведська мови відрізняються від німецької або одна від одної» [цит. за: The Oxford... : 380]. 1877 року цей прогноз повторив засновник англійської фонетичної школи Г. Світ: оскільки в англійському мовленні Великої Британії, США та Австралії розвиваються автономні звукові зміни, за сто років усі три країни говоритимуть взаємно незрозумілими мовами [Sweet : 196]. Обидва вчені, як бачимо, правильно вказали напрям змін, однак прогноз їхній загальною не справдився. Британський, американський та австралійський варіанти англійської мови досі лишаються взаємозрозумілими. Більше того, з огляду на сьогочасний розмах світових комунікацій, американська англійська поси-

¹ У першотворі: «Poets that lasting marble seek / Must carve in Latin or in Greek; / We write in sand, our language grows, / And, like the tide, our work o'erflows».

лено впливає на всі інші різновиди англійської мови, тож не виключено, що надалі вони не розмежовуватимуться, а навпаки, зближуватимуться.

Нинішні погляди на майбуття англійської мови передрікають її остаточне закріплення як головної, ба навіть єдиної мови спілкування між народами світу. Так, Д. Кристал припускає, що після появи певної критичної маси носіїв англійської як другої розпочнеться її стихійне, неконтрольоване поширення всією земною кулею. Причому на її розвиток і нормування вирішальним чином впливатимуть уже не ті, для кого вона рідна, а ті, для кого вивчена. Через 500 років, не виключає вчений, кожен новонароджений буде долучатися до англійської від самих пелюшок. Звідси висновок, що поява всесвітньої мови — унікальне явище, підготовлене всією еволюцією людства, і що англійська стане цією мовою назавжди [Crystal : 190–191].

Сьогодні, ясна річ, неможливо перевірити здійсненність цього прогнозу, хоча з погляду реалій сьогодення він і здається вельми ймовірним. Утім, як показує історія людства, роль засобу міжнаціонального спілкування в різних регіонах з плином часу переходила від однієї мови до іншої — залежно від політичних, економічних та культурних успіхів їхніх носіїв. Давньокитайська, санскрит, арабська, перська, давньогрецька, латина, іспанська, португальська, французька, німецька — усі ці мови мали свого часу статус мов світового значення. Одні мови частково зберігають його дотепер, другі безповоротно його втратили, треті втратили не тільки цей статус, а й своє існування. Отже, статус світової мови мінливий і непостійний. Немає твердих доказів, що англійська зберігатиме його вічно.

У зв'язку з цим доречно навести прогнози, що їх давали майбутньому російської мови в середині ХХ ст. Сьогодні вони, крім посмішки, нічого не викликають. Скажімо, письменник О. М. Толстой 1934 р. закликав: «Російська мова повинна стати світовою мовою. Настане час (і він не за горами), — російську мову почнуть вивчати на всіх меридіанах земної кулі» [Толстой : Х, 220]. Такого роду передбачення засвідчували претензії на мовно-культурне місіонерство, якусь всесвітньо-історичну роль: «Російська мова, підносячи культурний рівень інших мов, стаючи для них центром тяжіння, створює умови, які скорочують у майбутньому шлях до єдиної мови всього людства» [Виноградов : 163]. Нагадаємо: одним із зовнішньополітичних завдань радянської влади було роздмухати «пожежу світової пролетарської революції». З очікуваною перемогою чи то соціалізму, чи то комунізму в усьому світі прямо пов'язували світовий статус російської мови. Партійний публіцист Д. І. Заславський так зображав послідовну зміну світових мов: «Латина була мовою античного світу й раннього середньовіччя. Французька мова була мовою панівного класу феодальної епохи. Вона тривалий час зберігалася разом з феодальними традиціями та навичками в середовищі міжнародної дипломатії. Англійська мова стала світовою мовою капіталізму. Заглядаючи <...> в майбутнє, ми бачимо російську мову як світову мову соціалізму» [Заславський : 3]. Нарешті, можемо згадати «прогноз» М. С. Хрущова, який він зробив у Мінську в січні 1959 р., не зрозумівши виступ білоруською мовою: «Чим скоріше ми всі заговоримо російською, тим швидше збудуємо комунізм» [цит. за: Коряков : 39].

Ми стали свідками того, як ідея комунізму зазнала краху, а табір соцкраїн безславно розпався. Пішли прахом і мрії про світову роль російської мови, хоч вона досі зберігає позиції в окремих країнах колишнього СРСР. Та значно частіше хибними виявлялися прогнози не про всесвітнє поширення, а

про близьку загибель тих мов, які опинилися в несприятливому становищі й зазнавали посиленого лінгвоциду.

У середині XIX ст. Ф. Енгельс переконано прогнозував зникнення «малих» слов'янських народів та їхніх мов. До життєздатних слов'ян класик відносив лише росіян і поляків, а іншим слов'янам (чехам, словакам, хорватам, словенцям) категорично відмовляв у майбутньому. Вони, мовляв, ще на найнижчому ступені цивілізації підпали під чужоземну владу, а тому не виробили здатності розвиватися самостійно. Чехам Ф. Енгельс пророкував невідворотне поніменчення: «Умираюча чеська національність — умираюча, коли судити з усіх відомих в історії останніх чотирьох століть фактів, — у 1848 р. зробила останнє зусилля повернути собі свою колишню життєздатність, і крах цієї спроби повинен, незалежно від усіх революційних міркувань, довести, що Богемія може надалі існувати тільки як складова частина Німеччини, навіть якщо б частина її жителів на протязі кількох століть все ще говорила не німецькою мовою» [Енгельс : 52].

У ті часи такий шовіністичний прогноз не викликав подиву, адже насильницьке поніменчення чехів тривало повним ходом. Власне, трагічні наслідки асиміляції в усій повноті оприявнилися ще раніше, у другій половині XVIII ст. Чеська літературна мова потерпала від обмеження суспільних функцій, звуження соціальної бази, неусталеності та некодифікованості норм, що проявлялося, зокрема, й у масовому, неконтрольованому проникненні германізмів. У результаті вона виявилася нездатною задовольняти всі комунікативні потреби своїх носіїв. На кінець XVIII ст. її було майже повністю витіснено з державно-політичного та культурного життя. З 1774 р. її не викладали у школах. Міста розмовляли німецькою, а чеська лунала хіба що в глухих селах. Не лише Ф. Енгельсові, а й деяким діячам чеського національного відродження ситуація здавалася безнадійною. Так, Ф. М. Пельцл із сумом констатував: імовірно, в майбутньому чехи опиняться в такому становищі, коли всі «говоритимуть виключно німецькою, а від слов'янської мови не залишиться нічого, крім назв міст, сіл і річок» [цит. за: Коші : 90].

Попри це екстраполяція Ф. Енгельса виявилася помилковою. Національне відродження поплутало прогнозистові всі карти. Чехи не тільки не дали сусідам поглинути себе, а, навпаки, розпочали (ще на етапі бездержавності) утвердження та нормалізацію літературної мови, успішно позбуваючись наслідків німецького впливу. З розпадом Австро-Угорської імперії (1918 р.) вони утворили власну державу, чим довели свою національну життєздатність. Сьогодні «вмираюча чеська національність» — самодостатня європейська нація, що послуговується всебічно розвиненою, комунікативно потужною літературною мовою.

Справдився прогноз не Ф. Енгельса, а Й. Юнгмана — одного з провідних чеських будителів. Попри труднощі він бачив світло в кінці тунелю, не втрачав віри в майбуття рідної мови та культури, надихав цією вірою сучасників: «Дайте чехам усе, що вони потребують, і я певен, за 20 років у літературі своїй вони творитимуть дива. Натомість ті 50 років, за які добродійник нашої нації обіцяв, що вся Богемія поніменчиться, уже спливли, і чим далі, тим більше видно, що він помилився» [Jungmann : 53].

Від кінця XIII ст. фінський народ перебував під ярмом шведської корони й фінська мова не мала можливостей для повноцінного розвитку. Асиміляція особливо посилювалась із середини XVII ст. Шведську мову насаджували як офіційну, нею викладали в школах та університетах, уся суспільна верхівка

(чиновництво, дворянство, духівництво) була шведськомовною. Фінська побувала переважно на селі, нею велися хіба що богослужіння. У XVIII ст. шведська адміністрація і шведська наука констатували безперспективність фінської мови та спрогнозували її швидке зникнення. Для потреб філології пропонувалося зберегти кілька фінськомовних повітів десь біля полярного кола, на кордоні з Лапландією — такий собі музей просто неба [Мова і мовознавство... : 9].

Після того як 1809 р. Фінляндія з-під влади Швеції перейшла під владу Росії, царський уряд дещо лібералізував мовну політику. Зроблено це було не стільки для розвою фінської мови, скільки для того, щоб чимшвидше витіснити з обігу шведську й узагалі послабити шведські впливи. Російські колонізатори пішли на це, бо теж не вірили, що «фінська мова зможе коли-небудь дорости до рівня державної» [Мейнандер : 105]. Власне, і сама фінська інтелігенція у своїй більшості не плекала надій, що рідна мова зможе колись виконувати всі суспільні функції. Думку про перспективу надати їй офіційного статусу вона вважала надто сміливою і нереалістичною [Хяккінен, Цеттерберг : 42]. Показово, що майже всі усні та друковані заклики до відродження фінської мови спочатку робилися шведською. Не в останню чергу тому, що більшість захисників фінської не володіли нею на належному рівні.

Починаючи з 1860-х років, завдяки національному рухові фінська мова поступово набирала престижу і впевнено витискала шведську з усіх сфер громадського життя. На початку XX ст. фінська була вже мовою більшості. Нині вона виконує весь обсяг суспільних функцій і є однією з офіційних мов Європейського Союзу. Похмурі прогнози щодо її приреченості не справдилися.

Утім, мовна історія людства знає приклади, коли не справджувалися й оптимістичні прогнози. Це стається тоді, коли мова несподівано гине внаслідок дії якихось форс-мажорних обставин (війна, геноцид, природні катаклізми). Так, свого часу навряд чи хтось міг передбачити стрімкий, несподіваний занепад їдишу — мови євреїв Центральної та Східної Європи (ашкеназів).

На початку XX ст. їдишем розмовляли 11–12 млн євреїв (із загальної кількості 17 млн). Центральний ареал — Польща, Литва, Латвія, Словаччина, Білорусь, Україна, Румунія. Справжнього розквіту їдиш досяг у період між двома світовими війнами: з містечкової говірки він перетворився на розвинену, багатофункціональну мову, переважаючи в усіх сферах єврейського життя, крім релігійної². В УНР їдиш фактично був однією з державних мов (ним перекладали універсали та інші документи). До кінця 1930-х рр. Київ лишався потужним осередком їдишської культури. Тут активно розвивалася художня література, виходили газети, журнали, працювали видавництва, театри, професійні та районні клуби, дитячі садки, школи, технікуми, спеціалізовані факультети у вишах, Інститут єврейської пролетарської культури при Академії наук тощо. У ті часи радянська влада заохочувала розвиток мови та культури їдиш, і це вселяло великі надії.

Трагічний злам стався в роки Другої світової війни. Із шести мільйонів євреїв, винищених під час Голокосту, близько 85 % були носіями їдишу [Birnbau : 3]. Упродовж повоєнних десятиліть у СРСР та інших країнах Європи євреї зазнали швидкої асиміляції, перейшовши на мови тих народів, серед яких жили. У результаті вжиток їдишу різко скоротився. По суті,

² Її за традицією обслуговував іврит.

мова повністю втратила свій ареал і нині має обмежене коло носіїв похилого віку, розпорошених різними країнами. Їх число довідкові джерела оцінюють у 1,5 млн. Проте оцінка ця викликає сумнів. Більш реалістична — 0,5 млн [Рибалкін : 608]. Розділ Вікіпедії мовою їдиш налічує натепер 15 тис. статей. Така кількість співвідносна з кількістю статей у розділах шотландською (гельською) мовою (100 тис. носіїв) та верхньолужицькою мовою (20 тис. носіїв). Отже, за цим критерієм число активних носіїв їдишу може бути значно меншим, ніж півмільйона. Як бачимо, за неповне століття демографічна потужність їдишу скоротилася в 22–24 рази. Результат абсолютно непрогнозований!

Так само непрогнозованою виявилася доля іншої єврейської мови — іврит. Якщо їдиш упродовж XX ст. катастрофічно занепав, то іврит за цей час неочікувано здолав протилежний шлях: від напівмертвої книжної мови до мови цілковито живої та універсальної.

До кінця III ст. н. е. давньоєврейська мова вийшла з ужитку як розмовна, залишившись переважно у сфері богослужінь і духовної літератури. Сімнадцять століть перебувала вона в приспаному, «законсервованому» стані. Івритом молилися, писали й читали книжки, але він не був мовою повсякденного спілкування. Жодна людина у світі не розмовляла івритом³. Відродити його як повноцінну усно-розмовну мову спало на думку філологові Е. Бен-Єгуді на хвилі зародження ідеології сіонізму. У 1881 р. він переїхав у Палестину, де заходився наполегливо пропагувати іврит як осучаснену версію давньоєврейської мови. Спочатку ця його діяльність викликала скепсис, насмішки, лишала враження якогось дивацтва. Через свою фанатичну впертість він навіть самим євреям здавався людиною, близькою до божевілья [Ткаченко : 128]. Оповідать, що коли він одного разу заговорив до письменника й сіоніста М. Л. Лілієнблюма івритом, той невдоволено відказав: «Не клей дурня, розмовляй по-людськи!» [Шепс, Недава : 162]. Ідею звести сакральну мову до побутового рівня юдейські ортодокси сприйняли не інакше, як блюзнірство. Їм навіть удалося звинуватити Е. Бен-Єгуду в підбурюванні до заколоту й засудити до річного ув'язнення.

Як безнадійного, відірваного від життя мрійника часом сприймали й іншого борця за іврит — В. Є. Жаботинського (уродженця України). На початку XX ст. він об'їздив єврейські поселення Російської імперії, виступав з промовами, у яких пропагував ідеї сіонізму й закликав одноплемінників розмовляти івритом. «У кожному місті й містечку, — згадував він, — сіоністи гаряче аплодували мені, а тоді підходили й голосом дорослої людини, яка звертається до пустунчика, казали: фантазія...» [Шепс, Недава : 164]. Навіть Т. Герцль, один з провідних ідеологів сіонізму, скептично оцінював перспективи івриту як мови майбутньої єврейської держави: «Хто з нас знає іврит настільки, щоб замовити ним залізничний квиток?» [Herzl : 82].

І все ж із першими успіхами відродження скепсис почав поступово спадати. Навіть ті євреї, котрі не бажали розмовляти івритом, живучи поряд з його носіями, мимоволі почали перейматися їхньою вірою та розумінням важливості цієї справи. Два чинники полегшували процес. Єврейські чоловіки, які за традицією здобували в дитинстві початки релігійної освіти,

³ Щоправда, за часів Середньовіччя євреї могли послуговуватися усним івритом як криптолектом або як мовою спілкування між представниками різних єврейських діаспор.

знали головні молитви, а дехто міг читати Тору в першотворі. У системі єврейських національних святощів іврит посідав одне з чільних місць. І якщо до відроджуваних мов інших народів зазвичай ставилися як до «низьких», «вульгарних», «мужицьких», то іврит, навпаки, сприймався як висока мова духовно-релігійної аристократії. Цей історично зумовлений престиж неабияк посприяв його відновленню.

Згодом зусилля ентузіастів були підкріплені державною політикою. У 1923 р. іврит стає офіційною мовою Палестини (поряд з англійською та арабською), а з 1948 р. — державною мовою Ізраїлю (власне, відродження івриту було однією з ключових передумов створення цієї держави). За право здобути цей статус іврит витримав жорстку конкуренцію з їдишем і ладіно, поширених у родинях репатріантів. Пізніше був період, коли за розмови їдишем переслідували, а до повсякденного спілкування державною мовою заохочували в «добровільно-примусовому» порядку. Зрештою іврит остаточно витіснив інші мови й став основною мовою ізраїльських євреїв.

Нині івритом розмовляє близько 9 млн осіб, з них для понад 5 млн він є першою мовою. За неповне століття із суто літургійної, книжної, напівмертвої мови іврит перетворився на гнучкий, динамічний засіб спілкування в усіх комунікативних сферах сучасної держави. Він став мовою, якою, за словами В. Ханіна, не лише моляться і пишуть класичні праці, а й викладають ядерну фізику, віддають команди в армії, розповідають анекдоти, лаються із сусідами, і, в разі потреби, посилають неприємну людину подаль [Ханін].

Мова забута й незабутня, похована й вічно жива — так писав про іврит В. Жаботинський. Доти в історії оживлення мертвих мов ніколи ще не траплялося, а тому вважалося неймовірним. Успішне відродження івриту стало взірцем цілеспрямованого, масштабного впливу на мову з відновленням її в усьому спектрі комунікативних функцій. Хто б міг повірити, що мову можна повернути до життя, та ще й за такий короткий термін? Поновлення івриту — безпрецедентний мовний феномен. Ясна річ, спрогнозувати щось подібне наприкінці XIX ст. було абсолютно неможливо. Зате сьогодні цей успіх окриляє надією тих, хто прагне відродити свої етнічні мови.

Похмурими передбаченнями про безперспективність, швидке забуття й остаточний вихід з ужитку рясно всіяна історія української мови. Причому прогнози ці лунали з вуст не лише іноземців, колонізаторів, асиміляторів, а й самих носіїв мови. Прогнозів було стільки, що їх можна зібрати в окремі хрестоматії. Ми ж обмежимося лише деякими характерними прикладами.

Власне, ще наприкінці XVI ст. проповідник і єзуїт П. Скарга (один з ініціаторів Берестейської унії) прорікав, що слов'яноруська мова, якою пишуть православні, не може стати культурною і не має майбуття. Мовляв, її виражальні можливості на тлі величної латини більш ніж скромні. «Ще не було, — кепкував П. Скарга, — на світі академії, де б філософія, богослів'я, логіка та інші вільні науки викладали слов'янською. З такою мовою неможливо стати вченим. Та й що це за мова, коли тепер ніхто не може втями-ти написаного нею? Немає нею ні граматики, ні риторики й бути не може» [цит. за: Костомаров : 124]. Слов'яноруська мова — ось причина темноти й невігластва руського народу, твердив католицький полеміст. Прикметно, що філологічно-просвітницька діяльність Л. Зизанія, М. Смотрицького, інших граматистів наступних десятиліть стала переконливою відповіддю на закиди П. Скарги.

У XIX ст. одним з мотивів для укладання граматики і словників української мови стало побоювання, що в майбутньому зробити це буде вже неможливо: мова приречена на загибель, тож треба поспішати зафіксувати для нащадків її риси. Так, О. П. Павловський, автор першої друкованої граматики розмовної української мови (1805; опубл. 1818), оцінив її в передмові як «исчезающее наречие» [Павловский : II], «ни мертвый, ни живой язык» [Павловский : IV]. 1828 року П. П. Гулак-Артемовський у листі до знайомого розповідає про намір укласти малоруський словник, адже наближається той час, коли «мова стече у могутній потік величного, панівного великоруського слова, і не залишить, напевно, по собі навіть темних слідів свого існування». Заради цього поет ладен навіть відмовитися від честолюбних амбіцій і податися в глушину «ловити останні звуки чимдалі вмираючої рідної мови» [Гулак-Артемовський : 125]. 1888 року вчений і громадський діяч В. П. Науменко подав на розгляд петербурзької цензури «Нарис граматики малоруської мови» («Опыт грамматики малороссийского языка»). Цензор повернув рукопис, навіть не прочитавши, з присудом: «Малоруська мова, на нашу думку, не повинна існувати, то як же ми можемо допустити до друку граматику такої мови?» [цит. за: Панкова : 94]. Утім, авторові вдалося перехитрити невсипущу цензуру: наступного року граматика вийшла в Києві під назвою «Огляд фонетичних особливостей малоруського мовлення» («Обзор фонетических особенностей малорусской речи»).

Тогочасні поети-романтики теж не бачили для української мови великих перспектив. 1829 р. Л. Боровиковський у передмові до публікації своєї балади «Маруся» перепрошує читача за можливу «недоладність» твору, написаного «напівзабутих наріччям моєї батьківщини» [Українські поети... : 507]. Лейтмотив поезії А. Метлинського — близька загибель мови, що своїм високим трагізмом дорівнює настанню вселенської німоти:

Грім напусти на нас, Боже, спали нас в пожарі,
 Бо і в мені, і в бандурі вже глас замирає!
 Вже не гримітиме, вже не горітиме, як в хмарі,
 Пісня в народі, бо вже наша мова конає!

[Українські поети... : 134].

У передмові до збірки, у якій уміщено цей вірш, А. Метлинський пише про красу, мелодійність, глибоку виразність і питомість української мови, проте з боєм визнає, що вона «тліє в могилі презирливої не уваги» [цит. за: Історія... : 141], «з дня на день забувається й замовкає — і настане час — забудеться й замовкне». А далі гірко пророкує: «І слова її тільки, можливо, у журливих піснях долинуть до нащадків... і слова її знайдуть нащадки в темних для себе місцях літопису, почудуються цим рідним незнайомцям, назвуть їх недоглядом переписувача — і виправлять» [цит. за: Історія... : 138]. Щоправда, не виключає при цьому й сприятливого розвитку подій: «Та може бути й те, що в добу зневаження південноруської мови любов до неї прокинеться. Хто ж збере, як добрий син, прах батьків своїх, зникаючі останки українського слова? Вони розсіяні від Вісли до Кубані» [цит. за: Історія... : 138].

Згадки про «застарілу малоруську мову», якою тепер уже мало хто розмовляє, знаходимо в передмовах до збірників українських народних пісень, що їх уклали М. А. Цертелєв (1818) та П. Я. Лукашевич (1836). Безперспек-

тивною мовою для хатнього вжитку та «літературних розваг» здавалась українська мова й фольклористові М. Закревському. У передмові до збірника «Старосвітський бандуриста» (1860–1861) він твердив: «Наріччя малоруське, або українське, не може вдовольнити потреб нинішніх понять і нинішньої освіти. Не вживане в колі людей освічених, воно ніколи не піднесеться до рівня мови виробленої, ушляхетненої класичною літературою <...> Малороси ніколи не домагалися окремої літератури, як це слово розуміють освічені нації. Метою творів цим наріччям є забава <...>» [Закревский : I–II].

Власне, і сам І. П. Котляревський створював «Енеїду» суто як любитель, маючи на меті просто розважити самого себе та близьке коло своїх друзів. Попервах він не дуже вірив, що перелицьовану українською мовою Вергілієву поему сприйматимуть як вартісний, повноцінний літературний твір, а тому й не збирався її видавати. Як відомо, його «Енеїда» кілька років ходила в списках, друком вийшла без дозволу й відома автора (у 1798 р.). І лише за одинадцять років після цього «піратського» видання, коли І. П. Котляревський переконався в безперечному читацькому успіхові поеми, на який заледве розраховував, він зважився опублікувати її авторизовану версію [Гудзій : 343–344]. Отже, основоположником нової української літератури та літературної мови І. П. Котляревський став завдяки своєму великому талантові, але, по суті, волею випадку.

Навіть прихильні до української мови діячі, які вірили в її життєздатність і писали нею, сумнівалися в можливостях її всебічного використання. М. І. Костомаров відзначав, що «російська мова в малоруському краї, лишаючись мовою врядування, законодавства та високої культури, завжди заохочуватиме народ засвоїти її задля своєї практичної користі». І якщо ж поряд з нею розвиватиметься література українською мовою, то вона, «приносячи свою місцеву користь, без шкоди російській літературі існуватиме для хатнього вжитку <...>» [Костомаров : 336]. Разом з тим історик обстоював необхідність освіти рідною мовою, бо це «найзручніша й найлегша форма передачі й вираження думок», закликав перекладати українською наукові книжки. Проте обирати їх слід мудро: «Смішно було б, коли б хтось переклав південноруською мовою “Космос” Гумбольдта або “Римську історію” Моммзена: для такого роду творів іще не настав час» [Костомаров : 310].

Проте наступний розвій наукового книговидання українською мовою швидко спростував це передбачення М. І. Костомарова. Упродовж другої половини XIX ст. попри несприятливі умови наукові та науково-популярні праці українською мовою створювали П. О. Куліш, І. С. Нечуй-Левицький, М. П. Драгоманов, І. Г. Верхратський, С. А. Подолинський, І. Я. Франко, М. С. Грушевський та ін. Ділом вони довели придатність української мови для цілей науки. Звичайно, першопрохідці мусили долати перешкоди, пов'язані з браком не лише термінології, а й традиції вжитку української мови в науковій царині. Утім, труднощі було успішно подолано. Із 1890-х рр. українську термінологію цілеспрямовано виробляло Наукове товариство імені Шевченка у Львові. І хоч книжки, що їх назвав М. І. Костомаров, так і не було перекладено, від середини 1870-х рр., ще за життя історика, почали з'являтися переклади інших наукових праць, зокрема й самого М. І. Костомарова (у виконанні О. Г. Барвінського).

Інша видатна постать української науки XIX ст. О. О. Потебня, за спогадами Д. М. Овсянико-Куликовського, досконало володів українською мовою, знав і любив Україну, проте ставився до свого народу вельми критич-

но, його національну дієздатність уважав замалою, а майбутнє рідної мови оцінював песимістично. У розмові про перспективи українства видатний філолог зауважив, що в добу з кінця XVIII ст. до першої половини XIX ст. українці згаяли сприятливий момент: «Якби тоді малоруське суспільство виявило хоч дешицю тієї національної ініціативи та енергії, яку виявили, наприклад, чехи та серби, то українство до 80-х років зміцніло б настільки, що жодні заборони вже не могли б спинити його дальшого розвитку» [Овсяннико-Куликовский : 480]. Проте українство, на його думку, виявилося не на висоті свого завдання й тепер дійшло до того, що на ньому вже можна ставити хрест. Сили народні занепали й захиріли, тож нині мовно-національне відродження неможливе. На заперечення Д. М. Овсяннико-Куликовського, що народність, хай там як, досі існує, мова в народних масах не вимерла, література попри заборони розвивається, та й могутня постать Шевченка доводить життєвість української нації, О. О. Потебня відповів реплікою, вимовленою «тоном, у якому чулися й ноти національної скорботи, і гіркого сарказму: "Шевченко! Життєвість нації! Етнографічний матеріал, а не нація!"» [Овсяннико-Куликовский : 480].

На першу половину XIX ст. припадає становлення ідеології панслов'янства. У своєму первісному задумі вона утверджувала необхідність національного визволення та відродження слов'янських народів, їх тісної взаємодії на основі етнічної та духовної спільності. В Україні панслов'янські ідеї проповідувало Кирило-Мефодіївське братство, обстоюючи створення федерації слов'янських народів на засадах рівноправ'я та вільного розвитку кожного з них. Натомість у Росії панслов'янство від самого початку перетворився на ідеологічне підґрунтя монархічної федерації, у якій повинні були об'єднатися всі слов'яни під орудою Російської імперії (їй приписувалася роль «рятівниці слов'янства»). Прогресивна ідея зближення та тіснішої співпраці слов'янських народів підмінялась ідеєю їх приєднання до Росії, що мало утвердити гегемонію російської мови та культури, а у віддаленій перспективі — призвести до остаточного поросійщення всіх слов'ян. По суті, панслов'янство набув у Росії вигляду панросіянізму.

У світлі цих ідей тогочасна російська інтелігенція будує прогнози про майбутнє слов'ян та їхніх мов, зокрема й української. Їх відгомін бачимо, наприклад, у відомих рядках О. С. Пушкіна з вірша «Наклепникам Росії», де питання поставлене руба: «Чи річечки слов'ян зіллються в руськім морі, / Чи висохне воно» [Пушкін : 87]. М. В. Гоголь у приватній розмові запевняв, що українцям «треба писати російською, треба прагнути до підтримки та зміцнення однієї, панівної мови для всіх рідних нам племен. Домінантою для росіян, чехів, українців і сербів повинна бути єдина святиня — мова Пушкіна <...>» [Гоголь... : 303]. При цьому автор «Тараса Бульби» скептично поставився до того, що його «земляк-малорос» Т. Г. Шевченко віршує українською, хоч і визнав за ним неабияке обдарування: «Його згубили наші розумаки, наштотхнувши на твори, чужі його справжньому таланту» [Гоголь... : 303].

Таким самим скепсисом просякнуті оцінки, що їх давав українській словесності В. Г. Белінський. Відколи українське дворянство, твердив він, перейшло на російську мову, а чиста українська лишилася переважно в книжках, «ми маємо повне право сказати, що тепер уже немає малоруської мови, а є обласне малоруське наріччя» [Белінський : V, 177]. Через це й прагнення творити серйозну літературу українською не має майбутнього: «Літературною

мовою малоросіян, — заявляв він, — повинна бути мова їхнього освіченого товариства — мова російська. Якщо в Малоросії й може з'явитися великий поет, то не інакше як за умови, щоб він був російським поетом, сином Росії» [Белинский : V, 330]. Як доказ критик наводив постать М. В. Гоголя, який, «палко люблячи Малоросію, усе-таки писати почав російською, а не малоруською» [Белинский : V, 177], а також постать І. П. Котляревського: він «як розумний і талановитий малоросіянин» нібито зрозумів, що «малоросійським, як і будь-яким іншим окремим наріччям, тільки те й можливо писати, що пародії та простонародні казки й повісті» [Белинский : VIII, 107].

Як бачимо, слов'янські мови в тодішній Росії сприймалися або як неперспективні, або взагалі як вигадані, химерні. Справжню художню літературу можна творити тільки російською і саме вона повинна стати спільною літературною мовою слов'ян. Утім, дальший культурний розвій слов'янства показав, що і О. С. Пушкін, і М. В. Гоголь, і В. Г. Белінський виявилися поганими пророками. На помилкове передбачення одного з них прямо вказав в одному із сонетів (1914 р.) видатний словацький поет П. Орсаг Гвездослав:

Ти помилився, Пушкіне великий,
в роздратуванні мовивши сліпим,
що в руській морі злитися одним
повинні всі слов'янські наші ріки,
а коли ні, то висохнуть навіки.
Сама природа поглядам твоїм
перечить, барвам даючи земним
дорогу вільну, шлях многоязикий.

<...>

Річки, що з духу людського постали,
у течії не вмістяться одні

[Гвездослав : 250].

Навіть деякі філологи, які професійно досліджували слов'янські мови, заперечували самостійність і перспективи української мови. Так, професор Київського університету Т. Д. Флоринський видав курс лекцій, де докладно, зі знанням справи проаналізував історію, звукові й граматичні риси західно- та південнослов'янських мов (зокрема й таких, як полабська, кашубська, лужицькі). Натомість українській мові професор присвятив трактат «Малоруська мова та "українсько-руський" літературний сепаратизм» (1900), де в шовіністичному дусі «доводив» її безперспективність. Мовляв, усі зусилля українців з розбудови літературної мови необґрунтовані, протиприродні й абсолютно марні: «Процес створення особливої "українсько-руської" культурної мови <...> відзначається штучністю й позбавлений життєвості» [Флоринский : 66]. «Малоросам» автор пропонує єдиний порятунок — літературне єднання на основі добре опрацьованої, багатой російської мови. Ще один цікавий з погляду сьогодення прогноз Т. Д. Флоринського: «Але ж не можна серйозно плекати надій на те, що в близькому чи далекому майбутньому вся Малоросія користуватиметься в школах, адміністраціях, судах, у громадському житті тією новоутвореною мовою, над виробленням якої тепер працює купка львівських учених і публіцистів, що цією мовою читатимуть лекції з усіх галузей знання в університетах та інших вищих навчальних закладах Києва, Харкова та Одеси і що нею, а не спільноросійською мовою друкуватимуть у київських друкарнях наукові книжки з медицини,

математики, природознавства та філології» [Флоринский : 90]. Як бачимо, мовний прогноз професора справдився з точністю до навпаки ⁴.

Інший київський професор, І. О. Сікорський, знайшов «психологічне обґрунтування», чому українська мова приречена на забуття. Виявляється, вона не тільки генетично близька до російської, а й тотожна їй за духом, має ту саму психологію. Ось чому маси українців, глибоко усвідомивши цей факт, безвідмовно долучилися «до справи оброблення та створення спільноруської літературної мови протягом XVIII–XIX століть» [Сикорский : 50]. І взагалі, побутування двох паралельних мов, уважає професор, — розкіш, яку природа зазвичай не допускає. Він сумнівається, що українська мова залишиться засобом спілкування мільйонів: «Імовірно, не тільки інтелігенція України, а й публіка з невисокою грамотністю поступово, а може, й швидко перейде до користування спільною літературною мовою, як це завжди робилося народами й племенами, як показує історія людства. Це закон етнічної психології, який і для південнорусів рано чи пізно ввійде у свої права; початок цього повороту вже виразно окреслився» [Сикорский : 50]. Абсолютизуючи мовно-національну асиміляцію як нібито закон етнічної психології, І. О. Сікорський не врахував іншого закону — природного прагнення кожного народу утвердити свою мову, культуру, самобутність, своє національне «я». А саме цей закон і визначив подальшу долю українців та української мови у XX ст.

У другій половині XIX ст. прогнози про «безперспективність» української мови служили підставою для її заборон, утисків та обмежень, а також для подальшого зросійщення «Південно-Західного краю». Та насправді ці заборони впливали з побоювань, що вільний розвиток української мови спровокує сепаратизм, який приведе до утворення самостійної держави. Так, появі Емського указу 1876 р. передувала доповідна записка М. В. Юзефовича, де він застерігав: якщо допустити створення літератури українським наріччям, то в майбутньому, хоч може й досить віддаленому, це викличе відчуження України від Росії [Українська ідентичність... : 116, 133]. 1881 р. у «Записці про малоруську мову» харківський генерал-губернатор О. М. Дондуков-Корсаков попереджав, що впровадження української мови в початкову школу згодом призведе до її впровадження й у вищу школу, тоді в законодавство, судочинство, управління, а це «загрожує незліченними ускладненнями та небезпечними змінами в державному устрої єдиної Росії» [Українська ідентичність... : 179]. Журналіст і громадський діяч П. Б. Струве 1911 р. передбачав, що якщо українську мову вивести «із закапелків селянського побуту», надати їй державної ваги й зробити мовою всеохопної національ-

⁴ Звичайно, скептичне ставлення до української мови та її майбуття поділяли далеко не всі культурні діячі тогочасної Російської імперії. Скажімо, академік Ф. Є. Корш послідовно виступав на захист прав української мови, обстоював її самостійний статус, а українському національному рухові пророкував «блискучу, нечувану ще в історії слов'янства історичну місію» [цит. за: Український : 1]. Це передбачення, мабуть, занадто оптимістичне. Зате прогноз М. Г. Чернишевського виявився цілком реалістичним: «<...> Не якісь там 200 чи 300 років, а бозна скільки століть говоритимуть по-малоруськи люди, що живуть по Дніпру і далі на захід; у такому разі існуватиме й малоруська література бозна скільки століть; а якщо так буде, то немає жодних підстав сумніватися, що рано чи пізно з'являться малоруською мовою всякі книжки, які пишуть тепер, наприклад, хоча б польською мовою: не самі вірші й повісті, а також учені трактати з усіх можливих наук» [Чернышевский : VII, 936].

ної культури, вона неминуче витіснить з України «спільноруську культуру». А це своєю чергою призведе до «найбільшого й нечуваного розколу в російській нації, який стане <...> справжнім державним і народним лихом» [Струве : 84–85]. Російський монархіст і націоналіст В. В. Шульгін у газеті «Киевлянин» перестерігав, що «мазепинський рух» може стати джерелом дуже неприємних ускладнень, надто коли «мазепинцям» вдасться створити власну культуру. «Якщо провидінням судилося, щоб малоруське наріччя <...> виросло в справді літературну та культурну мову, то питання буде вирішене саме собою <...>» [Шульгін : 2].

Київський цензор, публіцист і дослідник «українського сепаратизму» С. Н. Щоголев також належав до табору шовіністів, проте для української мови малював дещо інакшу перспективу. Будучи певним, що «малоруське наріччя» виникло внаслідок польських впливів на російську мову, він прогнозував, що впровадження української мови в освіту та книговидання стане «прямим мостом, який приведе освіченого малороса в обійми польської літератури та розмовної мови». На підкріплення свого прогнозу С. Н. Щоголев проводив паралель зі сфери релігії: «Якщо унія релігійна скеровувала й скерує до Риму, то унія мовна легко пересягне від штучної української мови до культурної польської мови і, поряд із занепадом російської шкільної дисципліни, безперечно, сприятиме польській культурно-етнографічній експансії на Сході» [Щеголев : 412].

Фантастичний прогноз С. Н. Щоголева, ясна річ, не справдився, однак прогнози його однодумців, хоч як парадоксально, повністю втілилися в життя. У XX ст. українська мова стала тією силою, що змусила українців усвідомити себе окремим народом, згуртувала їх як націю, а згодом лягла у фундамент української державності.

За часів перебування України в складі СРСР (1922–1991) асиміляторська імперська політика практично не змінилася, хоч і набула завуальованих, непрямих форм. Тож українську мову й далі сприймали переважно як безперспективну. Винятком стала хіба що доба українізації (1923–1932). Та навіть і в цей період далеко не всі вірили у спроможність української мови до повноцінного розвитку. Відома, наприклад, оцінка російського прозаїка Ф. В. Гладкова, який, відвідуючи 1928 р. комуну «Авангард» на Запоріжчині, заявив: «Нащо відроджувати допетровську епоху, гальванізувати мову, що вже вкрилася порохнею <...> Це тільки гальмує розвиток соціалістичного будівництва, розпорошує пролетарські сили, тоді як треба будувати одну міцну культуру» [цит. за: Гуменна : 56]. При цьому заїжджий майстер пера насміхався з української культури та українських письменників.

Вивчати за писемними джерелами мовні прогнози часів СРСР нелегко через типовий для тоталітарного суспільства розрив між словом і ділом, коли офіційно проголошувалося щось одне, а практично робилося зовсім інше. Партійна пропаганда малювала картину остаточно вирішеного національного питання, повсюдної «дружби народів», «небаченого розквіту» національних мов. На побутовому ж рівні до перспектив цих мов ставилися вельми скептично, адже було очевидно, що російська мова послідовно і, здавалося, безповоротно витісняє їх з більшості суспільних сфер. Проте на відверте обговорення цих процесів було накладене негласне табу. Жодних прогнозів про близький занепад національних мов радянська цензура, на відміну від царської, у друк не пропускала.

Один з небагатьох винятків — програмова стаття академіка В. В. Виноградова в московському часописі «Вопросы языкознания» [XXII съезд...] ⁵. Він визнавав, що хоч 130 національних мов СРСР і мають рівні права, у подальшому їхні долі складуться по-різному — залежно від сфер функціонування. На цій підставі академік розділив їх на три розряди: 1) мови з багатою літературною традицією, які обслуговують усі сфери життя та діяльності своїх носіїв (російська, вірменська, грузинська, латиська, литовська, естонська та ін.); 2) мови, суспільні функції яких обмежуються локальними виробничою та родинною сферами; в інших сферах носії цих мов уживають більш поширені мови, переважно російську; 3) мови, досить обмежені в перспективах розширення сфер ужитку (як-от: аварська, башкирська, інгуська, кабардинська, комі, мордовська, осетинська, чеченська, чуваська та ін.); для носіїв цих мов «другою рідною мовою» стала російська [XXII съезд... : 4].

Неважко здогадатися, що мовам першої групи В. В. Виноградов приписує безхмарне майбутнє, тоді як мови другої та третьої груп, на його думку, приречені на зникнення (хоч прямо про це він не каже). Про українську мову в класифікації згадки немає. Чому? Як мова народу, що утворює союзну республіку, вона мала б потрапити в перший розряд. Проте на час публікації статті її реальний стан і статус були такими, що автор волів би віднести її в другий, як не в третій, розряд — до неперспективних мов, що мають «злитися» з близькоспорідненою російською. Але не наважився: це викликало б небажаний резонанс і засвідчило б справжні, далекі від «розквіту» наслідки мовної політики в СРСР.

У 1961 р. з трибуни XXII з'їзду КПРС М. С. Хрущов проголосив формування в СРСР «нової історичної спільноти — радянського народу». Цей народ начебто складався з людей різних національностей, які мають спільний світогляд, спільну мету (побудова комунізму), спільні риси в психології, духовному обличчі та способі життя. Мовою спілкування «радянського народу» було офіційно проголошено російську. При цьому ідеологи та суспільствознавці передрікали в майбутньому комуністичному суспільстві злиття всіх мов і націй, що, як зазначає О. Б. Ткаченко, «мало психологічно примирити людей з мовною асиміляцією (росіянізацією)» [Ткаченко : 382]. У ході творення «радянського народу» українцям, по суті, відводилася роль «демографічного добрива».

Зрозуміло, що політика асиміляції різко знижувала й без того невисокий престиж української мови, підживлювала міфи про її «відсталість», «застарілість», робила її в очах українців неповноцінною та непотрібною. Натомість російську мову ненав'язливо пропагували як таку, що відкриває шлях «у люди», дає можливості для кар'єри. У результаті усталився стереотип: російська — мова сучасної міської культури, високих інтелектуальних сфер, українська — мова села та фольклору. Хто швидше перейде на російську, той більш «просунутий». Хто розмовляє українською, так і залишиться на дні суспільства, затурканим селянином чи чорноробом.

У вищій освіті повсюдно панувала російська мова, і, щоб не ускладнювати дітям вступ у виші, дедалі менше батьків виявляли бажання віддавати їх в українські школи. Один з читачів надіслав у газету листа такого змісту: «Мій

⁵ Стаття вийшла без підпису, проте з прижиттєвої бібліографії В. В. Виноградова, головного редактора часопису, видно, що автором статті був саме він [Список трудов... : 471]. Правда, невідомо, чи були в нього співавтори.

син закінчив сьомий клас. Усі оцінки з предметів 4 і 5. А з української мови та літератури — 3. Та справа не в трійці. Ідеться про примусове вивчення української мови та літератури. Чимало дітей (зокрема й мій син) не хочуть вивчати цю нікому не потрібну мову. Краще б цей час витратити з користю для справи на російську чи алгебру. Нащо забивати голову дитині тим, що їй у житті ніколи не знадобиться?» [цит. за: Пленум правління... : 9].

Уявлення про безперспективність української мови, прогнози про її остаточний занепад побутували фактично до кінця ХХ ст. Життя показало їхню хибність. Українська мова пройшла випробовування, вистояла лихоліття, перемогла гніт, а зі здобуттям Україною незалежності вийшла на новий етап свого розвитку. Хоч сьогодні ми все ще не можемо віднести її до мов повного етнічного та функціонального поширення (як, наприклад, чеську, польську, німецьку, французьку), здобутки її в добу незалежності безперечні. Авторитет її неухильно зростає. Сьогоднішні тенденції дають підстави дивитися в її майбутнє з обґрунтованим оптимізмом.

Вище вже йшлося про парадокс: страхи російських шовіністів, що плекання української мови врешті-решт приведе до усамотійнення України, справдилися, тоді як зневіра самих українців у своїй мові, виявилася безпідставною. Але чи була ця зневіра марною? Не завжди. Часто це була не та зневіра, яка розхолоджувала, а та, яка мобілізувала. В. К. Чапленко влучно підмітив: туга за приреченою на смерть мовою «стала психологічною передумовою до <...> рятування від загибелі, до реставрації того, що мало зникнути. Тим-то це романтичне констатування занепаду української мови насправді йшло в цих діячів у парі з досить енергійними заходами щодо творення української літературної мови» [Чапленко : 64].

Дійсно, побоювання за долю української мови, песимістичні прогнози щодо її майбуття заохочували письменників, перекладачів, мовознавців, учителів не опускаючи руки, а показувати перспективи «безперспективної» мови, виявляти та шліфувати її виражальні засоби, завзято доводити, що її не слід відправляти в небуття. Напевно, у часи русифікації така діяльність справляла враження наївного, безнадійного, безглузлого донкіхотства. Сьогодні ж ми бачимо, що наївними були саме ці враження, а «безнадійна» й «безглузда» робота з плекання мови насправді виявилася глибоко раціональною, прагматичною та в підсумку результативною. По суті, ця діяльність утвердила функціональну повноцінність української мови, що дало підстави надати їй у 1989 р. державного статусу.

У цій статті ми проаналізували нездійснені прогнози щодо української та інших мов. Більшість із них здавалися попервах вірогідними, обґрунтованими, цілком переконливими, бо давали їх освічені люди, проникливі інтелектуали, професійні філологи. Утім, мінливий і примхливий процес суспільного розвитку рішуче перекреслював усі передбачення. Ті мови, які безповоротно котилися до загибелі, згодом воскресали, наче фенікс із попелу. Ті ж мови, яким, здавалося б, нічого не загрожувало, швидко й нагло виходили з ужитку.

Історичні факти дають підстави сформулювати еколінгвістичну рекомендацію: навіть якщо обставини складаються вкрай несприятливо, якщо мова конає під пресом лінгвоциду, якщо все віщує їй близький кінець, нізащо не треба впадати в розпач. Небезпека для існування мови ще не означає її неминучої загибелі протягом наступних десятиліть. Навіть найнесприятливіший сценарій можна відвернути, якщо мовці цього захочуть. Адже мови

занепадають і відроджуються не самі по собі, а внаслідок поведінки своїх носіїв. Якщо носії готові докладати зусиль задля збереження мови — говорити нею, навчати нею дітей, створювати нею культурні цінності — прогноз лишатиметься відносно сприятливим. Доки хоч хтось працює для відродження мови, її не можна вважати остаточно приреченою.

Отже, ніколи не слід складати зброї. Практично доцільною й психологічно виграшною є позиція «не здаватися за жодних умов», настанова на відчайдушну, безкомпромісну боротьбу за мовні права. Віра в краще майбутнє, впевненість у тому, що труднощі тимчасові, допомагають долати відчуття безвиході, додають сил успішно проминати «темні часи» й «темні смуги». Саме таку позицію обстоював, наприклад, П. Куліш. Наприкінці ХІХ ст., звертаючись до зневірених сучасників, він писав: «Байдуже і я, що не печатається: аби писалось. Настане час, як не буде нас, що повинишпорують і посписують усяку всячину нашу та й дивуватимуться: що як сі люде в такій темряві працювали і при такому темрявому світлі писали?» [Вибрані листи...: 261]. І далі: «Дбаймо про свою словесну автономію, творімо свою автономічну будучину, знаймо добре, що ми в себе дома, серед своєї рідної сем'ї, у своїй рідній хаті, що нам ніхто її не дасть, ніхто не відійме, ніхто ж і не обігріє та й не освітить її так, як ми самі» [Вибрані листи...: 268].

У книжці про досвід виживання в нацистському концтаборі австрійський психолог В. Франкл згадував: «Не останній з уроків, які мені вдалося винести з Освенцима та Дахау, полягав у тому, що найбільші шанси вижити навіть у такій екстремальній ситуації мали, я б сказав, ті, хто був скерований у майбутнє, на справу, яка на них чекала, на сенс, який вони хотіли реалізувати» [Франкл : 36]. Націленість на майбуття важлива для будь-якої справи, зокрема й для боротьби за мову. «Я глибоко вірю, — зізнався С. Васильченко, — у велике майбутнє українського слова, у його велику красу і силу і вважаю за велике для себе щастя бути в флангах тих піонерів, які дбають за високий розвиток нашого чарівного слова <...> » [Васильченко : IV, 57]. Тож за будь-якого розвитку подій варто лишатися оптимістом, не занепадати духом, не втрачати життєстійкості. Це урок для носіїв не тільки української, а й усіх мов, надто тих, яким загрожує занепад чи згасання.

З нездійснених прогнозів, проаналізованих у цій статті, можна винести ще один урок. Якщо перший стосується еколінгвістики, то цей другий — лінгвістики загалом. Ми не вміємо прогнозувати. Мову пізнаємо виключно в її теперішньому та минулому станах, майбутнє ж мови взагалі не розглядаємо як предмет пізнання. Проблема прийдешнього нас нітрохи не цікавить. Ми вважаємо, що проблема ця ненаукова, а передбачення взагалі не є завданням науки.

Проте погляд цей глибоко помилковий. Мета науки не зводиться лише до пошуків істини. Крім пізнавальної, освітньої, світоглядної та практичної функцій вона має ще одну, не менш важливу функцію — прогностичну. Наука покликана не просто досліджувати, а й давати на цій основі обґрунтовані прогнози, з'ясовуючи, як досліджуване явище розвиватиметься в майбутньому. Рациональне пізнання майбутнього цілком можливе, хоч воно й матиме свою специфіку: результатом буде знання не фактичне, а гіпотетичне, не остаточно доведене, а більш чи менш імовірне.

Не випадково фахівці з інших наук уже давно зацікавилися майбутнім об'єктів свого дослідження. З минулого століття прогностичний аспект розробляється, наприклад, у біології, екології, геології, енергетиці, інформати-

ці, криміналістиці, наукознавстві тощо. Прогнозування переконливо довело свою корисність у конкретних царинах практичної діяльності. До найрозвиненіших на сьогодні галузей прогнозування належать технологічне, економічне, демографічне, військове, політичне, біологічне, медичне, природниче, екологічне, юридичне, космічне, містобудівне. Прикметно, що інтерес певної науки до майбутнього приходить не відразу. Спочатку вона зосереджена на описах, потім на історії, тоді на узагальненнях і лише на зрілих стадіях усвідомлює потребу в прогнозуванні.

Що ж до мовного прогнозування, то воно не лише не належить до розвинених, а перебуває фактично в зародковому стані. Чому так сталося? Чи має воно реальні перспективи? Яка його практична корисність? Чи можна вести його на строго наукових засадах? Відповіді на ці запитання — справа наступних розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

- Белинский В. Г. Полное собрание сочинений : в 13 т. Москва : Изд-во АН СССР, 1953–1959.
- Васильченко С. В. Твори : у 4 т. Київ : Вид-во АН УРСР, 1959–1960.
- Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані. Нью-Йорк; Торонто : Укр. вільна акад. наук у США, 1984. 326 с.
- Виноградов В. В. Великий русский язык. Москва : Гос. изд-во художеств. лит., 1945. 172 с.
- Гвездослав (Орсар) П. З «Кривавих сонетів». Рильський М. Т. Зібрання творів : у 20 т. Київ : Наук. думка, 1985. Т. 8. С. 250.
- Гоголь в воспоминаниях, дневниках, переписке современников : Полный системат. свод документ. свидетельств : в 3 т. Москва : Ин-т мировой лит-ры РАН, 2011. Т. 1. 904 с.
- Гудзий М. К. «Енеїда» І. П. Котляревського та російська травестована поема XVIII ст. Іван Котляревський у документах, спогадах, дослідженнях. Київ : Дніпро, 1969. С. 343–348.
- Гулак-Артемівський П. П. Твори. Київ : Дніпро, 1978. 159 с.
- Гуменна Д. Листи із степової України. *Плуг*. 1928. № 10. С. 39–61.
- XXII съезд КПСС и задачи изучения закономерностей развития современных национальных языков Советского Союза. *Вопр. языкознания*. 1962. № 1. С. 3–9.
- Енгельс Ф. Революція і контрреволюція в Німеччині. *Маркс К., Енгельс Ф. Твори* : у 50 т. Київ : Держполітвидав УРСР, 1961. Т. 8. С. 3–112.
- Закревский Н. Старосветский бандуриста : [у 3 кн.]. Москва, 1861. Кн. 3. С. 245–628.
- Заславский Д. Великий язык нашей эпохи. *Лит. газ.* 1949. № 1. 1 янв. С. 3.
- Історія української літературної критики та літературознавства : Хрестоматія : у 3 кн. Київ : Либідь, 1996. Кн. 1. 416 с.
- Коряков Ю. Б. Языковая ситуация в Белоруссии и типология языковых ситуаций : дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2002. 129 с.
- Костомаров М. І. Слов'янська міфологія : Вибр. пр. з фольклористики й літературознавства. Київ : Либідь, 1994. 384 с.
- Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография. Киев : Изд-во при Киев. гос. ун-те, 1989. 736 с.
- Мейнандер Г. Історія Фінляндії: Лінії, структури, переломні моменти. Львів : Піраміда, 2009. 216 с.
- Мова і мовознавство в духовному житті суспільства. Київ : Видавн. дім Д. Бураго, 2007. 352 с.

- Овсяннико-Куликовский Д. Н. Литературно-критические работы : в 2 т. Москва : Художеств. лит., 1989. Т. 2. 526 с.
- Павловский Ал. Грамматика малороссийского наречия. Петербург, 1818. 114 с.
- Панкова Є. В. Володимир Науменко (1852–1919). *Укр. іст. журн.* 1998. № 6. С. 90–102.
- Пленум правления Союза писателей СССР. 1–2 марта 1988 г. Выступления. *Лит. газ.* 1988. № 10. 9 марта. С. 1–9.
- Пушкін О. С. Клеветникам Росії. *Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наук. думка, 1978. Т. 11. С. 87.
- Рибалкін В. С. Їдиш. *Енциклопедія сучасної України.* Київ, 2011. Т. 11. С. 607–609.
- Сикорский И. А. Русские и украинцы (глава из этиологического катехизиса) : Докл. в Клубе рус. националистов в Киеве 7 февр. 1913 г. Киев, 1913. 57 с.
- Список трудов академика В. В. Виноградова / сост. Ф. Ф. Кузьмин. *Проблемы современной филологии : Сб. ст. к 70-летию акад. В. В. Виноградова.* Москва : Наука, 1965. С. 469–472.
- Струве П. Б. Общерусская культура и украинский партикуляризм. Ответ Украинцу. *Рус. мысль.* 1912. № 1. С. 65–86.
- Ткаченко О. Б. Українська мова: Сьогодення й історична перспектива. Київ : Наук. думка, 2014. 511 с.
- Толстой А. Н. Собрание сочинений : в 10 т. Москва : Художеств. лит., 1986.
- Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: Спроба державного регулювання (1847–1914) : зб. док. і матеріалів. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2013. 810 с.
- Український В. [Туркало В.] В українській секції при Товаристві слов'янської культури у Москві. *Рада.* 1912. № 31. С. 1–2.
- Українські поети-романтики. Київ : Наук. думка, 1987. 588 с.
- Флоринский Т. Д. Малорусский язык или «українсько-руський» литературный сепаратизм. Санкт-Петербург, 1900. 164 с.
- Франкл В. Человек в поисках смысла. Москва : Прогресс, 1990. 372 с.
- Ханін В. Як формувалась ізраїльська ідентичність. *Збруч.* 2015. 15 лип. URL: <https://zbruc.eu/node/39033>(дата звернення: 20.05.2020)
- Хяккинен К., Цеттерберг С. Финляндия вчера и сегодня : Крат. очерк истории Финляндии. Йошкар-Ола : Марий. книж. изд-во, 1997. 168 с.
- Чапленко В. К. Історія нової української літературної мови (XVII ст. — 1933 р.). Нью-Йорк, 1970. 448 с.
- Чернышевский Н. Г. Полное собрание сочинений : в 16 т. Москва : Гос. изд-во художеств. лит., 1939–1953.
- Шепс Ю. Г. Теодор Герцль: Человек, проложивший путь политическому сионизму; Недава И. Владимир Жаботинский: Вехи жизни. Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. 288 с.
- Шульгин В. В. Медвежья услуга. *Киевлянин.* 1913. № 10. 10 янв. С. 2.
- Щеголев С. Н. История «украинского» сепаратизма. Москва : Имп. традиция, 2004. 472 с.
- Bacon Fr. A Letter to Mr. Tobie Matthew. *The Works of Lord Bacon* : in 2 vols. London, 1841.
- Birnbaum S. Grammatik der jiddischen Sprache. 4 Aufl. Hamburg : Buske, 1984. 203 S.
- Crystal D. English as a Global Language. 2-nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 212 p.
- Herzl Th. Der Judenstaat. Berlin : Jüdischer Verl., 1934. 96 S.
- Jungmann J. Boj o obrození národa. Praha : Kosek, 1948. 260 s.
- Koči J. České národní obrození. Praha : Svoboda, 1978. 457 s.
- Sweet H. A Handbook of Phonetics. Oxford : Clarendon Press, 1877. 215 p.

The Oxford Handbook of the History of English. Oxford : Oxford University Press, 2012. 928 p.

REFERENCES

- Bacon Fr. (1841). A Letter to Mr. Tobie Matthew. *The Works of Lord Bacon*: in 2 vols. London.
- Belinskii V. G. (1953–1959). Polnoe sobranie sochinenii: in 13 vols. Moscow: Izdatel'stvo AN SSSR. [In Russian].
- Birnbaum S. (1984). Grammatik der jiddischen Sprache. 4 Aufl. Hamburg: Buske.
- Chaplenko V. K. (1970). Istoriiia novoi ukrainskoi literaturnoi movy (XVII st. – 1933 r.). New-York. [In Ukrainian].
- Chernyshevskii N. G. (1939–1953). Polnoe sobranie sochinenii: in 16 vols. Moscow: Gosudarstvennoe izdatel'stvo khudozhestvennoy literatury. [In Russian].
- Crystal D. (2003). English as a Global Language. 2-nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Enhels F. (1961). Revoliutsiia i kontrevoliutsiia v Nimechchyni. *Marks K., Enhels F. Tvory: in 50 vols.* Kyiv: Derzhpolityvdav URSR, (8), 3–112. [In Ukrainian].
- Florinskii T. D. (1900). Maloruskii yazyk ili «ukrainsko-ruskii» literaturnyi separatizm. Saint Petersburg. [In Russian].
- Frankl V. (1990). Chelovek v poiskah smysla. Moscow: Progress. [In Russian].
- Gogol' v vospominaniyah, dnevnika, perepiske sovremennikov: Polnyj sistematicheskij svod dokumental'nyh svidel'stv: in 3 vols. (2011). Moscow: IMLI RAN, 1. [In Russian].
- Herzl Th. (1934). Der Judenstaat. Berlin: Jüdischer Verlag.
- Hulak-Artemovskii P. P. (1978). Tvory. Kyiv: Dnipro. [In Ukrainian].
- Humenna D. (1928). Lysty iz stepovoi Ukrainy. *Pluh*, (10), 39–61. [In Ukrainian].
- Hvezdoslav (Orsah) P. (1985). Z «Kryvavykh sonetiv». *Ryl'skyi M. T. Zibrannia tvoriv: u 20 t.* Kyiv: Naukova dumka, (8), 250. [In Ukrainian].
- Hyakinen K., Tsetterberg S. (1997). Finliandiya vchera i segodnya: Kratkij ocherk istorii Finliandii. Yoshkar-Ola: Marijskoe knizhnoe izdatel'stvo. [In Russian].
- Istoriiia ukrainskoi literaturnoi krytyky ta literaturoznavstva: Khrestomatiia: in 3 vols. (1996). Kyiv: Lybid, (1). [In Ukrainian].
- Jungmann J. (1948). Boj o obrození národa. Praha: Kosek.
- Khanin V. (2015). Yak formuvalas izrailska identychnist. *Zbruch*, 15 lypnia. URL: <https://zbruch.eu/node/39033> (last accessed: 20.05.2020) [In Ukrainian].
- Koči J. (1978). České národní obrození. Praha: Svoboda.
- Koriakov Yu. B. (2002). Yazykovaya situaciya v Belorussii i tipologiya yazykovykh situatsij. Dis. kand. filol. nauk. Moscow. [In Russian].
- Kostomarov M. I. (1994). Slovianska mifolohiia: Vybrani pratsi z folklorstyky i literaturoznavstva. Kyiv: Lybid. [In Russian].
- Kostomarov N. I. (1989). Istoricheskie proizvedeniya. Avtobiografiya. Kyiv: Izdatel'stvo pri Kievskom gosudarstvennom universitete. [In Russian].
- Meinander H. (2009). Istoriiia Finliandii: Linii, struktury, perelomni momenty. Lviv: Piramida. [In Ukrainian].
- Mova i movoznavstvo v dukhovnomu zhytti suspilstva (2007). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho. [In Ukrainian].
- Ovsyaniko-Kulikovskij D. N. (1989). Literaturno-kriticheskie raboty: in 2 vols. Moscow: Hudozhestvennaya literatura, (2). [In Russian].
- Pankova Ye. V. (1998). Volodymyr Naumenko (1852–1919). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, (6), 90–102. [In Ukrainian].
- Pavlovskij A. (1818). Grammatika malorossijskogo narechiya. Petersburg. [In Russian].

- Plenum pravleniya Soyuzu pisatelej SSSR. 1–2 marta 1988 g. Vystupleniya (1988). *Literaturnaya gazeta*, (10), 9 marta, 1–9. [In Russian].
- Pushkin O. S. (1978). Klevetnykam Rosii. *Franko I. Ya. Zibrannia tvoriv: in 50 vols.* Kyiv: Naukova dumka, (11), 87. [In Ukrainian].
- Rybalkin V. S. (2011). Yidysh. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. Kyiv, (11), 607–609. [In Ukrainian].
- Shchegolev S. N. (2004). Istoriya «ukrainskogo» separatizma. Moscow: Imperskaya tradiciya. [In Russian].
- Sheps Yu. G. (1998). Teodor Gerts! Chelovek, prolozhivshij put' politicheskomu sionizmu; Nedava I. Vladimir Zhabotinskij: Vehi zhizni. Rostov-na-Donu: Feniks. [In Russian].
- Shul'gin V. V. (1913). Medvezh'ya usluga. *Kievlyanin*, (10), 10 yanv., 2. [In Russian].
- Sikorskij I. A. (1913). Russkie i ukraincy (glava iz etiologicheskogo katehizisa): Doklad v Klube russkikh nacionalistov v Kieve 7 fevr. 1913 g. Kyiv. [In Russian].
- Spisok trudov akademika V. V. Vinogradova. F. F. Kuzmin (Comp.). Problemy sovremennoj filologii: Sbornik statej k 70-letiyu akademika V. V. Vinogradova (1965). Moscow: Nauka, 469–472. [In Russian].
- Struve P. B. (1912). Obshcherusskaya kultura i ukrainskij partikulyarizm. Otvet Ukraincu. *Russkaya mysl'*, (1), 65–86. [In Russian].
- Sweet H. A (1877). Handbook of Phonetics. Oxford: Clarendon Press.
- The Oxford Handbook of the History of English (2012). Oxford: Oxford University Press.
- Tkachenko O. B. (2014). Ukrainska mova: Siohodennia i istorychna perspektyva. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Tolstoj A. N. (1982–1986). Sobranie sochinenij: in 10 vols. Moscow: Hudozhestvennaya literatura. [In Russian].
- Ukrainska identychnist i movne pytannia v Rosiiskii imperii: Sproba derzhavnogo rehuliuвання (1847–1914). Zbirnyk dokumentiv i materialiv (2013). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
- Ukrainski poety-romantyky (1987). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Ukrainskyi V. [Turkalo V.] (1912). V ukrainskii seksii pry Tovarystvi slovianskoi kultury u Moskvi. *Rada*, (31), 1–2. [In Ukrainian].
- Vasylchenko S. V. (1959–1960). Tvory: in 4 vols. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSS. [In Ukrainian].
- Vinogradov V. V. (1945). Velikij russkij yazyk. Moscow: Gosudarstvennoe izdatel'stvo hudozhestvennoj literatury [In Russian].
- Vybrani lysty Panteleimona Kulisha ukrainskoiu movoiu pysani (1984). New York; Toronto: Ukrainska vilna akademiia nauk u SSHA. [In Ukrainian].
- XXII siezd KPSS i zadachi izucheniya zakonornostej razvitiya sovremennyh nacional'nyh yazykov Sovetskogo Soyuzu (1962). *Voprosy yazykoznaniya*, (1), 3–9. [In Russian].
- Zakrevskij N. (1861). Starosvetskij bandurista: in 3 vols. Moscow, 3. [In Russian].
- Zaslavskij D. (1949). Velikij yazyk nashej epohi. *Literaturnaya gazeta*, (1), 1 yanv., 3. [In Russian].

P. O. SELIHEY

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of
Ukraine
Kyiv, Ukraine
E-mail: Selihey@nas.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0001-9433-0972>

FAILED LANGUAGE PREDICTIONS: HISTORY GIVING LESSONS

The external history of individual languages shows attempts to predict their future. Time has shown that these predictions were both true and false. The article on the material of some languages analyzes what exactly predicted them in the past and what happened to them later.

For example, in 16–17th centuries English was perceived as «backward» and «peasant», which should give way to a more perfect Latin. In the middle of the 20th century the Russian language was foretold the status of a world language after the victory of communism throughout the world.

Quite often predictions about the near death of languages experiencing linguicide turned out to be false. Fr. Engels predicted the disappearance of «small» Slavic peoples and their languages (Czechs, Slovaks, Croats, Slovenes). In the 18th century, the Swedish administration predicted the rapid disappearance of the «hopeless» Finnish language.

Sometimes optimistic forecasts were not confirmed either. At one time, nobody could foresee the rapid decline of Yiddish. As a result of the Nazi Holocaust and the subsequent assimilation of the Jews, the demographic power of this language decreased by more than 20 times. At the same time, Hebrew has unexpectedly overcome the opposite path during the incomplete century: from a half dead book language to a universal means of communication in all communicative spheres.

The history of the Ukrainian language abounds with predictions of its imminent decline. The respective forecasts were given not only by assimilators, but also by native speakers. Thus, in the 19th century one of the motives for compiling grammar and dictionaries was the fear that in the future it would be impossible to do so, as the language is doomed to death. From chauvinistic point of view the Ukrainian language was perceived as unviable, which served as a basis for administrative oppressions and prohibitions. The misconceptions about its futility and near death existed in fact until the end of the 20th century.

Unfulfilled predictions about the decline of languages give reason to formulate a recommendation: even if the language is subject to linguicide, it is not necessary to be pessimistic and to lose heart. The belief in a better future, the position «not to give up under any circumstances», the guide to an uncompromising fight for the language is practically expedient and psychologically advantageous.

The second conclusion: there are still no reliable forecasting methods in linguistics. This is a big gap, because, apart from cognitive function, science must also have a predictive function. Prediction of the future of the language should become a topical task of modern linguistics.

Keywords: sociolinguistics, ecolinguistics, language prediction, linguicide, Ukrainian, English, Russian, Czech, Finnish, Yiddish, Hebrew.

Дата надходження до редакції — 17.07.2020

Дата затвердження редакцією — 01.08.2020

Т. В. РАДЗІЄВСЬКА

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
м. Київ, Україна
Електронна пошта: t.v.rad@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2871-2395>

**ФРАНЦУЗЬКИЙ МОВНИЙ СУБСТРАТ У
АНГЛОМОВНОМУ МЕМУАРНОМУ ДИСКУРСІ
ВОЛОДИМИРА НАБΟКОВА: СТИЛІСТИЧНА ГРА ЧИ
ТЕКСТОТВІРНА ЗАКОНОМІРНІСТЬ?**

Стаття присвячена вивченню мемуарного дискурсу, що розглядається як окремий тип дискурсу, природа якого детермінована «фактором пам'яті». Для дослідження ролі «фактора пам'яті» в процесі мемуарного текстотворення аналізується один із найвідоміших текстових творів у мемуарній літературі ХХ століття — «Speak, Memoir» (1966) Володимира Набокова. Ця, написана англійською мовою, третя версія спогадів Набокова містить численні французькі та російські вкраплення, що природно імплікують обговорення проблем мультилінгвізму та перемикування коду, актуальних у сучасному вивченні творчого методу письменника та особливостей його текстотворення.

Основним об'єктом аналізу в статті є французькі лексико-синтаксичні одиниці, які в сукупності утворюють певний субстрат у репертуарі мультилінгвістичних засобів, представлених у тексті. Опис французького субстрату, що складається з різноманітних лексико-синтаксичних утворень (окремих слів, словосполучень, виразів, фразем, речень), які характеризуються різними функціями в реченні, дає змогу виділити 8 типів одиниць. Вони схарактеризовані у статті за моделлю мемуарного текстотворення, яка запропонована автором у попередніх публікаціях. Як показав аналіз, майже всі французькі вкраплення представляють ту підструктуру тексту, що детермінується «фактором пам'яті». Більшість засобів номінації в їх функціонуванні в тексті містять посилання на певну значущу ситуацію, подію або картину минулого, і в своєму вербальному образі вони концептуалізуються мемуаристом як невіддільна частина описуваної референційної ситуації.

Аналіз матеріалу також доводить, що вживання французьких вкраплень у цьому мемуарному тексті позбавлене ігрового характеру і не пов'язане з мовною грою, яка часто розглядається як константа творів письменника та основний метод у його текстотворенні.

Ключові слова: мемуарний дискурс, Володимир Набоков, французька мова, «Пам'ять, говорю», мемуарне текстотворення, мультилінгвізм.

Сучасні дискурсивні студії позначені стійкою тенденцією до розширення своїх меж за рахунок освоєння нових об'єктів дослідження і в наш час їх діапазон охоплює майже всі наявні в «мовленнєвому континуумі» дис-

курсивні сфери (пор. науковий, медійний, рекламний, художньо-белетристичний, науково-популярний, критико-аналітичний та інші дискурси з їх численними різновидами, підтипами та конкретними історико-культурними втіленнями). На цьому тлі парадоксальним видається той факт, що мемуарний дискурс, який має тривалу історію та представлений у різних культурах численними текстовими творами, як об'єкт аналізу й досі залишається на глибокій периферії. Натомість звернення до нього і його вивчення у когнітивному та прагматичному аспектах відкриває широкі можливості для аналізу механізмів взаємодії мови й мислення, для висвітлення ролі пам'яті в процесі мовленнєвої діяльності, зокрема текстотворення, опису мовної особистості, впливу соціальних та етнокультурних чинників на мовно-мисленнєву діяльність [див. про це: Радзівська 1993 : 88–113, Радзівська 2015]. У свою чергу кроком, необхідним для вивчення специфіки мемуарного дискурсу, незалежно від того, які завдання поставлені у дослідженні, видається аналіз конкретних, історично зумовлених мемуарних творів як результатів конкретної мовно-мисленнєвої діяльності індивіда, де актуалізується «фактор пам'яті». У сучасних дискурсивних студіях такий тип аналізу активно впроваджується в практику і отримав назву «case study».

У цій статті ми звернемося до одного з відомих мемуарних текстів ХХ ст., а саме, — останньої версії спогадів письменника Володимира Набокова «Speak, Memory» (1966) (Nab) — англомовного тексту, який відзначається насиченістю іншомовними вкрапленнями — французькими та російськими. Ні перші, ні другі не є поодинокими в цьому тексті, вони представлені різними лексико-синтаксичними утвореннями — цільнооформленими реченнями та їх структурними компонентами — окремими лексемами, словосполученнями, виразами, зокрема й ідіоматичного характеру. Помітна присутність цих елементів у англомовному тексті дає підстави для їх потрактування як лексико-синтаксичного субстрату іншомовного типу в тексті, написаному англійською мовою. Загалом явище мультлінгвізму в художній творчості привертає в останнє десятиліття все більше уваги дослідників, переважно літературознавців, і, зокрема, це стосується фігури В. Набокова — автора-білінгва й активного носія трьох мов. Дослідженню його багатомовної практики і першого, і другого періодів творчості присвячені публікації О. Анохіної, яка зосереджується на описі та фіксації перемикання коду в текстах письменника, іншомовних вкрапленнях у них з позицій вивчення самого феномену мультлінгвізму та його різноманітних виявів ([див., напр.: Anokhina 2017, Anokhina 2019], де містяться посилання на інші праці цього ряду). Мультлінгвізму присвячені праці В. Жобер, де аналізується лінгвокультурологічний аспект цього явища, переважно на матеріалі епістолярії [Jobert]. Ми ж у цій розвідці звернемося до мультлінгвістичної практики письменника з іншою метою, а саме — з метою вивчення природи мемуарного дискурсу як такого, дослідження особливостей дії «фактора пам'яті» в мемуарному текстотворенні та його конкретної реалізації у тексті «Speak, Memory».

Російські вкраплення в цьому тексті були описані нами раніше [Радзівська 2018 : 242–246], проте присутність у ньому французьких лексико-синтаксичних номінацій породжує чимало запитань, лейтмотивом яких є мотивація їх введення до тексту. Саме вони в нашій статті становлять основний об'єкт аналізу, а його метою є виявлення їх лінгвокультурного й лінгвокогнітивного статусу та функцій у мемуарному дискурсі письменника. Мотивація автора, який робить номінативний вибір на користь французького лекси-

ко-синтаксичного репертуару, залишається на перший погляд непрозорою, адже якщо виходити з раціональних міркувань, то для англомовного тексту, орієнтованого на англомовну аудиторію з відповідною лінгвокультурою, присутність значної кількості французького лексикону може сприйматися як своєрідна «заспамленість» тексту, що ускладнює його рецепцію, або як стилістичний прийом, що використовується, наприклад, задля пожвавлення викладу.

З огляду на репутацію Набокова як майстра мовної гри [Рахимкулова, Каракуц-Бородина], привабливою перспективою було б звично шукати пояснення цьому явищу саме в феномені мовної гри, створенні ігрової стилістики, бажанні ввести до тексту спогадів елемент деавтоматизації, що породжується креативним поєднанням кодів двох мов — прийомом, яким письменник часто послуговувався в своїй англомовній творчості; див., наприклад, тексти «The Real Life of Sebastian Knight», «Bend Sinister», «Pnin» та ін. Водночас видається, що ця перспектива може мати альтернативу, пов'язану з дискурсивними реаліями. Якщо врахувати характер та меморіальну природу того дискурсивного середовища, в якому спостерігаємо іншомовні (в даному випадку — французькі) вкраплення, то стає зрозумілим, що перенесення підходів до аналізу художнього тексту на аналіз мемуарного тексту потребує додаткового обґрунтування і не може не вважатися дискусійним.

Загалом тексти-спогади займають особливе місце в текстовій діяльності Набокова, яка має свою історію. Ним створено й опубліковано три мемуарні тексти. Перший з них — це «Conclusive Evidence. A Memoir» 1951 року видання, здійсненого в США. Ці спогади, написані англійською мовою, були перевидані в Англії під назвою «Speak, Memory» у тому ж році. Книжка зазнала фінансового краху [Классик без ретуши : 418], проте була зустрінута зі співчуттям американськими та британськими критиками. Другий текст — це російськомовна версія спогадів «Другие берега», опублікована 1954 р., вона створювалася на основі попереднього тексту, написаного англійською мовою, проте зі значною модифікацією у зв'язку з іншим культурним і літературним досвідом потенційних читачів. Третя за хронологією версія спогадів — «Speak, Memory» (1966) є найбільшою за обсягом і найповнішою. Вона з'явилася внаслідок перероблення двох попередніх, істотного доповнення їх новими відомостями про родовід автора, уточненнями біографічного та генеалогічного характеру і позначена новим статусом автора, який став всесвітньовідомим письменником.

Таким чином, мемуарний дискурс Набокова — так, як він історично склався в його творчій біографії, — є доволі незвичним, таким, що постійно викликає потребу аналізу, зіставлення, порівняння цих текстів і тих типів мовно-мисленнєвої діяльності, яку вони представляють. Загалом у набоковознавстві утвердилася думка про особливу роль пам'яті в духовному світі та творчості письменника. З цього приводу варто навести такі думки відомого дослідника творчого методу Набокова Б. В. Аверіна: «Багаторазове переписування Набоковим своєї автобіографічної книги почасти можна пояснити причинами цілком раціонального характеру: з плином часу виявлялися нові відомості (про родовід, наприклад) — їх включення приводило до перероблення тексту. Проте, гадаємо, була ще й інша причина. Вона пов'язана з органікою перебування письменника в процесі спогадів, незупинному процесі, який у принципі не має фінальної точки. Завдання спогадів полягає не в тому, щоб знову і знову возз'єднувати своє теперішнє зі своїм мину-

лим — справжнім, не підміненим — і через це возз'єднання знову і знову відновлювати, воскрешати своє єдине “я”» [Аверин : 380]. Підкреслення дослідником того, наскільки важливим для автора-емігранта було його минуле, яке насправді завжди залишалось актуалізованим у деталях у його пам'яті, є симптоматичним. В умовах еміграції створення мемуарного наративу — текстової «проекції» вмісту пам'яті було для автора єдиним «об'єктивованим» засобом «возз'єднання» зі своїм минулим. Тому можна стверджувати, що у випадку Набокова текстуалізація пам'яті, «переведення» її вмісту в текстову форму природно задавали критерій максимальної наближеності слова (мови опису, метамови) до атрибутів зображуваного світу.

Основні типи французьких лексико-синтаксичних одиниць у тексті «Speak, Memory». Звертаючись до французького мовного субстрату в тексті останньої версії спогадів, зупинимося на основних типах французьких вкраплень у цьому тексті, зважаючи не лише на їх формальні характеристики, а й на функціональне навантаження цих одиниць як засобів номінації¹.

1. Передусім відзначимо онімні номінації з цілим набором функцій — не лише і не стільки ідентифікації об'єкта, скільки функції повідомлення та особливої знакової функції, пов'язаної з позначенням об'єктів світу дитинства, власне, того світу, який існує в пам'яті мемуариста й актуалізується в мовній діяльності згадування. Так, у процесі опису сімейної садиби Батова, якою в часи дитинства автора володіла його бабуся, виникає назва дороги *Chemin du Pendu* — дороги, що отримала в родині таку назву через те, що маєтком на початку XIX ст. володів декабрист Рилєєв: «Two tutor-and-governess-raised generations of Nabokovs knew a certain trail through the woods beyond Batovo as “Le Chemin du Pendu,” the favorite walk of The Hanged One, as Rileev was referred to in society <...>» (Ch. 3). Так само назву *château* мала в родині будова, зведена дідусем матері автора: «Revealed: a warm, bright, stylish (“Russian Empire”) drawing room in a snow-muffled house — soon to be termed *le château* — built by my mother’s grandfather <...>» (Ch. 5). Тут сам французький іменник перетворюється на онім сімейного вжитку. Ще один елемент лісового ландшафту в садибі отримує назву *le chemin des papillons bruns* (Ch. 6) завдяки французькій гувернантці автора.

Такі номінації з глибинно-семантичного погляду еквівалентні повідомленням про ім'я об'єкта, тобто функціонально тотожні акту його номінації («Дід моєї матері звів будинок. У нашій родині цей будинок називався *château*»), про який далі повідомляється [Арутюнова : 357–366]. Отже, і сам акт надання нестандартного імені може виступати як цікава деталь спогадів. Однак унаслідок того, що згадуваний будинок у подальшому не стає об'єктом оповіді, розгляду, характеристикації тощо, сам акт вибору французької номінації вказує на те, що він належить до подій минулого, входить до фонду пам'яті мемуариста.

Крім подібних номінацій з «багатоярусною» семантикою, в оповіді представлено різноманітні одиниці для ідентифікації предметних об'єктів — книжок, які читались у дитинстві («*Les Mahleures de Sophie*», «*Les Petites Filles Modèles*»), журналів («*Mesures*», «*La Revue des Deux Mondes*»), об'єктів, з якими стикався автор під час подорожі до Франції (*Compagnie*

¹ Паспортизацію текстових фрагментів зі спогадів «Speak, Memory», з огляду на електронну форму текстового матеріалу, робимо із зазначенням номера відповідного розділу.

Internationale des Wagons-Lits et des Grands Express Européens, Contrôle des Information, Tour Eiffel).

2. Значний пласт французького лексико-синтаксичного субстрату в спогадах Набокова утворюють автентичні репліки, висловлення персонажів мемуарної оповіді, зафіксовані пам'яттю автора, що осіли в ній у незмінному вигляді. Це реальні мініподії мовленнєвої сфери, що ніби вросли в референційні ситуації дитинства. Вони усвідомлюються автором як такі, що не перекладаються англійською мовою (або будь-якою іншою). Їх в оповіді чимало. Це, наприклад, слова сестри бабусі автора Прасковії Тарновської (тьоті Паші) «Bonjours, les enfants!» (Ch. 3), яка мала звичку саме так вітати дітей у сім'ї Набокових кожного разу, коли приїздила до них. Це репліка «Qui est cette femme — chassez-la» діда автора Дмитра Миколайовича Набокова (у минулому — міністра юстиції), коли в похилому віці внаслідок хвороби він перестав упізнавати оточуючих: «“*Qui est cette femme — chassez-la!*” he would cry to my mother as he pointed a shaky finger at the Queen of Belgium or Holland who had stopped to inquire about his health» (Ch. 3). У цьому ряду об'єктів, які зберігає пам'ять автора, фрази його дядька — В. І. Рукавишнікова (дяді Васи), який постійно проживав у Франції і зазвичай послуговувався французькою мовою під час перебування вдома: «“And now you may go”, he added, “*l’audience est finie. Je n’ai plus rien à vous dire*”», «Pour mon neveu, la chose la plus belle au monde — une feuille verte», «Je suis triste et seul comme une bylinka v pole» (Ch. 3). Французькі вкраплення виявляються при відтворенні його слів, звернених до племінника, англійською мовою: «<...> he gave me one look and said: “How sallow and plain [*jaune et laid*] you have become, my poor boy”» (Ch. 3). Французьке вкраплення показує адресатові, що це висловлення, оформлене англійською мовою, якою ведеться оповідь, зберігається в пам'яті автора у своєму автентичному вигляді — як французька фраза.

Але найбільше цей тип одиниць пов'язаний з фігурою французької гувернантки автора, яка приїхала зі Швейцарії. В оповіді вона незмінно позначається як Mademoiselle (читає так і не дізнається про її справжнє ім'я), тому можна сказати, що в мемуарному світі дитинства автора французька номінація перетворюється на власне ім'я. Так, з приводу ситуації, коли селяни, які отримали винагороду і на знак вдячності підкидають батька письменника, вона промовляє: «Un jour ils vont le laisser tomber» (Ch. 1). Див. також її вислови з різних приводів, що їх наводить Набоков: «Je suis une sylphide à côté d'elle», «...on allait se promener en équipage», «Excusez-moi, je souriais à mes tristes pensées», «Il pleut toujours en Suisse» (Ch. 5), «Allons donc, ce ne sont que des papillons de potager!» (Ch. 6), «Qui aime bien, châtie bien» (Ch. 7).

Важливо зазначити, що в англійському тексті подібні висловлення подаються в лапках, і відтак графічний засіб підкреслює автентичність мовленнєвої події, завдяки чому відтворюється картина мультилінгвістичної мовленнєвої практики, мультилінгвістичного середовища, в якому поперемінно звучать і використовуються одиниці різних літературних мов. Яскравий приклад тому — репліки В. Д. Набокова, батька письменника, який з легкістю переходив з однієї мови на іншу: «“That, my boy, is just another of nature’s absurd combinations, like shame and blushes, or grief and red eyes”. “Tolstoy vient de mourir”, he suddenly added, in another, stunned voice, turning to my mother» (Ch. 10), «<...> I felt embarrassed for my uncle by the presence of the

servants and relieved when my father called him from the veranda: "Basile, on vous attend"» (Ch. 3).

3. Подібний у функціональному відношенні тип використання французьких одиниць представляють окремі вкраплення в англійську фразу у вигляді слів або словосполучень. Найчастіше в цьому випадку відтворюється фрагмент з мовлення Mademoiselle, яка володіла лише французькою мовою. Пор.: «The *bonne promenade* she had promised us had turned out to be <...>», «And she had rejected as *ignoble* one of my favorite pastimes (devised by Miss Robinson) — lying prone on <...>» (Ch. 5). Тут сам факт вкраплення чужого слова відсилає до певної ситуації, яка передувала описуваній сцені, однак не ввійшла до оповіді, завдяки чому створюється «поглиблена» картина подій, що відбуваються.

Це також вкраплення, імпліковані самим фактом присутності в житті родини Mademoiselle, яка уособлювала французьку «стихію», особливо відчутну в порівнянні з іншими викладачами: «The subsequent claims she put forward were quite different. "Ah," she sighed, "*comme on s'aimait* — didn't we love each other! Those good old days in the *château*!», «<...> instead of touching off the rockets of a springhly *causerie*», «He had had several predecessors, none of whom Mademoiselle had liked, but he, as she put it, was "*le comble*"» (Ch. 5).

4. Французька мова в англійському тексті представлена також певною кількістю цитат, проте не з літературних текстів, як можна було б очікувати, знаючи про широке коло читання автора в дитинстві, а з інших джерел. Це кілька цитат зі старих газетних публікацій, які Набоков використовує в розповіді про паризьку історію з сукнями для балу, що трапилася з його прабабусею — баронесою Корф та її дочками: «With Carnival week nearing, in Paris, more than a century ago, the Count de Morny invited to a fancy ball at his house "une noble dame que la Russie a prêtée cet hiver à la France" <...>», «<...> who, in answer to her objecting that the dresses were cut too low for gentlewomen, "se sont permis d'exposer des théories égalitaires du plus mauvais goût" <...>» (Ch. 3).

Деякі цитати пов'язані з постаттю В. І. Рукавишнікова (дяді Васи), який мав звичку співати французькі ліричні пісні: «Il se regardent tous deux, en se mangeant des yeux <...>», «Elle est morte en Février, pauvre Colinette! <...>», «Le soleil rayonnait encore, j'ai voulu revoir les grands bois <...>» (Ch. 3) і сам створював романси: «L'air transparent fait monter de la plaine <...>», «Un vol de tourterelles strie le ciel tendre <...>» (Ch. 3) та ін.

У тексті спогадів є цитати з опер «Фауст» («<...> dites-lui qu'elle est belle <...>» — Ch. 4) та «Кармен» («Là-bas, là-bas, dans la montagne» — Ch. 7), а також відтворено зворушливий запис, зроблений свого часу рукою В. Д. Набокова, батька письменника, від імені своїх братів і сестер, для їхньої гувернантки: «A celle qui a toujours su se faire aimer et qui ne saura jamais se faire oublier» (Ch. 5). Цікаво, що в одних випадках такі цитати відтворюються в спогадах як фрагменти в лапках, в інших — без них, тобто без маркування цитатності, яка впливає з повідомлюваного автором і зрозуміла читачеві. Проте важливо наголосити, що такі цитати як своєрідні цілісні текстові блоки, знаки текстової природи зберігаються в пам'яті автора, його мемуарному фонді в незмінному вигляді, незалежно від того, якою мовою автор думає, говорить або пише у певний момент свого життя.

5. Окрему групу французьких номінацій становлять одиниці термінологічного характеру, що стосуються певної сфери діяльності. Це поняття, які

в мовному досвіді мемуариста асоційовані з французькою мовою, оскільки ввійшли до мовної свідомості через неї та зберігаються в пам'яті саме в такому вигляді. У певному розумінні вони сприймаються як безеквівалентна лексика. До них належать терміни азартної гри в карти (передусім покеру): *brelan*, що позначає наявність трьох карт однієї категорії на руках, *couleur* 'масть'. Це також терміни техніки фехтування, що позначають різні типи рухів; так, у тексті відтворюються команди вчителя фехтування, який тренував В. Д. Набокова: «Battez!»; «Rompez!» (Ch. 9).

Терміни французького дуельного кодексу з'являються в текстовому фрагменті спогадів, присвяченому описові одного з найдраматичніших епізодів дитинства письменника — дуелі В. Д. Набокова: «<...> to describe *une rencontre*, a hostile meeting, always of course the classical *duel à volonté* type» (Ch. 9). Значення цих термінів розкриті Набоковим, зокрема, у коментарях до «Евгенія Онегіна», де, повідомляється, що дуель Ленського й Онегіна являє собою «класичну дуель *à volonté* за французьким кодексом, що частково ґрунтується на правилах пістолетних дуелей Англії та Ірландії, які були прийняті в Типперері близько 1775 р. Згідно з Клонмельським кодексом і додатковим положенням, прийнятим в Голуес, постріли здійснювалися за сигналом, за командою або на власний розсуд дуелянтів; в останньому випадку супротивникам дозволялося зблизитися настільки, що можна було "навіть доторкнутися до дула" наведеного пістолета» [Набоков : 461]. Для Набокова, який, як відомо, мав помітні здібності до наукової роботи і наукового пізнання, здатність досконало володіти спеціальною термінологією, звернення до термінологічної лексики означало і чітке розуміння відповідного позначуваного об'єкта. У спогадах виявляються такі термінологічні словосполучення з різних сфер, як *audition colorée* (Ch. 2), *vin ordinaire* («<...> carrying a bottle of vin ordinaire <...>» — Ch. 14), *visa de sortie* (Ch. 14).

6. Певна частина французьких укрплень зумовлена «референційним фактором» і виникає в тій частині мемуарної оповіді, яка присвячена опису подорожі до Франції, а саме відпочинку на курорті Біарріц. Французькі номінації *plage*, *cacahuètes*, *baigneur*, *client* та ін. відбивають тут різноманітні реалії перебування біля моря, на пляжі, сценки з курортного життя: «Such a *baigneur* would place the *client* with his back to the incoming wave and hold him by the hand <...>»; «<...> his portion of *omelette aux confitures de fraises* <...>»; «A box of *boules de gomme* <...>» (Ch. 8), «<...> and everything about her was extremely proper and stylish in autumnal, Parisian, *tenue-de-ville-pour-fillettes* way» (Ch. 7). Це також і певні уривки фраз, які чує дитина, перебуваючи в оточенні французів та «франкомовних»: «I evolved various schemes to save her from her parents, who were "des bourgeois de Paris" as I heard somebody tell my mother with a slight shrug» (Ch. 7). Французькі номінації цієї частини спогадів пов'язані не так з інтенцією відтворити те, що прийнято називати місцевим колоритом, тобто створити стилістичний ефект, як з прагненням відобразити мовну стихію і мовні враження автора в дитячому віці. Однак мемуарний контекст вказує на те, що ці враження корелюють з актуалізованим французьким мовленням, яке зберігає пам'ять мемуариста.

7. Картину французького номінативного репертуару в тексті «Speak, Memoir» слід доповнити тими одиницями, поява яких зумовлена авторським номінативним вибором, пов'язаним з пошуком найточнішого мовного засобу для відображення сутності об'єкта. У випадку Набокова цей вибір відбувається на базі «розширеного лексикону», утвореного одиницями різ-

них мов. Так, в англomовну оповідь потрапляють французькі запозичення, які ввійшли до лексичного складу англійської мови: *the feeling of the déjà-vu* (Ch. 2), *its fatal rendez-vous* (Ch. 3); *a vivid vignette in my mind* (Ch. 3). Це поширені французькі номінативні кліше, звичні для мовлення освіченої людини вислови, напр.: *of little girls à l'âge le plus tendre* (Ch. 9), *enfant terrible* (Ch. 13).

Поряд з широковідомими французькими кліше, які частково можна вважати інтернаціоналізмами, у спогадах представлено номінації, які були узуальними в родинному мовленні. Так, слово *gaffe* виникає в тексті, коли йдеться про сімейний ритуал при оцінці чогось як ознаки поганого смаку: «<...> the ritual adopted by our family when faced by something in awful taste or by somebody's *gaffe*» (Ch. 12). Словосполучення *toquades anglaises* з'являється при згадуванні критичного ставлення французької гувернантки до англomанських звичок у родині Набокових: «<...> that was the night Mademoiselle, who belonged to the classical school of hygiene and regarded our *toquades anglaises* as merely a source of colds, indulged in the perilous luxury of a weekly bath <...>» (Ch. 5). На французький мовний ресурс падає вибір також і в інших випадках: *cul de jatte*, *pommettes*, *a vase de voyage*, *point de repère*, *grain de beauté*, *en escalier effect*, *a rond-point*, *pâte tendre*.

8. Нарешті, слід відзначити певну кількість номінативних засобів (їх зовсім небагато), зумовлених поглядом мемуариста, що став всесвітньовідомим письменником, на події віддаленого періоду дитинства. Це той випадок, коли в номінації на перше місце висувається оцінка мемуаристом минулого та формується опозиція між поглядом «ТОДІ» та поглядом «ЗАРАЗ». Так, у наступному фрагменті номінація *littérateur* відображає іронію, звернену до себе — молодій людини 17–18 років, погляд письменника у поважному віці, який має значний життєвий досвід: «<...> and in the course of the following months I did not see her at all, engrossed as I was in the kind of varied experience which I thought an elegant *littérateur* should seek» (Ch. 12). Те саме стосується і словосполучення *the fire of adolescent amour-propre* у висловленні «<...> but I was being watched, and the fire of adolescent amour-propre prompted me to do what I cannot imagine my present self ever doing» (Ch. 12).

Літературна асоціація з флoберівським персонажем виникає при згадуванні Леніна: «<...> as an ordinary Russian bourgeois of the Flobertian *épicière* sort <...>» (Ch. 12). Розвиваючи «театральну тему» і перераховуючи тих, хто бере участь у створенні спектаклю («другорядний автор», «молодий поет», «метр»), Набоков зупиняється на виборі французької номінації *cher maître*: «And there was the old *cher maître* <...>» (Ch. 14). Вона, очевидно, видається семантично більш ємною, навантаженою культурними смислами, у будь-якому разі у виборі французької номінації тут превалює свідомі інтенція автора, пов'язана з вираженням свого ставлення до описуваного явища з позицій «Я—ТУТ—ЗАРАЗ».

Французький лексико-синтаксичний субстрат з погляду мемуарного текстотворення. Як бачимо, французький субстрат тексту «Speak, Memoir» — це доволі строкатий набір лексико-синтаксичних одиниць (речення, фрагменти текстів, словосполучення, окремі слова, клішовані вирази) зі значним діапазоном при реалізації референційної функції. Проте його розгляд на поверхневому рівні як елементів лінійного текстового утворення — це лише проміжний крок для отримання відповіді щодо номінативного вибору автора. Тому ми звернемося до засад мемуарного текстотворення

і спробуємо подивитися на цей матеріал, ураховуючи лінгвокогнітивну та лінгвопрагматичну природу текстів-спогадів.

Згідно з запропонованою нами комунікативно-прагматичною моделлю мемуарного текстотворення [Радзівська 1993], мовленнєва діяльність суб'єкта визначається реалізацією двох основних прагматичних ролей — ролі «згадувача» та ролі «оповідача». Реалізація першої ролі — «згадувача» — є когнітивно первинною і передбачає такі операції, як заглиблення у фонд своєї пам'яті, актуалізація інформації, яка в ній зберігається, «видобування» картин минулого з надр пам'яті, занурення в сам процес спогадів. Реалізацією цієї ролі зумовлена вся «меморіальна» лексика у спогадах, уживання предикатних та іменних одиниць у складі модусів, у модальних та інших зворотах, типових для мемуарного дискурсу (*пам'ятаю, що/як...; наскільки я пам'ятаю; пам'ять підказує, що...; згадується у цьому зв'язку...; тут на пам'ять приходить, як...; ця згадка підказує; не можу згадати, в якому році... тощо*). У спогадах «Speak, Memoir» такі одиниці представлені у значній кількості: *as I re-enter my past, As my memory hesitated for a moment, My bleakest recollections are associated with Paris, It is with the utmost repulsion that I force myself to recall, I seem to remember a door* та ін. Реалізація цієї ролі корелює з іпостассю автора «Я—ТАМ—ТОДІ», тобто з певним періодом у минулому.

Роль «оповідача» співвідноситься з набором функцій, пов'язаних з організацією тексту, забезпеченням його зв'язності (когезії та когерентності), послідовності та структурованості у викладі подій, з унесенням в оповідь раціонального начала. До сфери реалізації цієї ролі належить підтримка і збереження контакту з адресатом, яке часто здійснюється за рахунок прямої апеляції до нього та метатекстових повідомлень, які стосуються організації тексту (*а тепер я перейду до опису періоду, коли...; а тепер розповім, як ми зустрілися*). Діяльність «оповідача» виявляє себе у всіх тих мовленнєвих актах, що пов'язані з самим процесом створення тексту, його мотивацією, міркуваннями щодо доцільності внесення певних епізодів у оповідь, тобто пов'язана з самореалізацією мемуариста як суб'єкта «Я—ТУТ—ЗАРАЗ».

Якщо поглянути на описаний вище корпус французьких одиниць під кутом зору номінативної діяльності «згадувача» та «оповідача», то можна побачити, що основна його частина кореспондує з роллю «згадувача», вона значно превалює над тією, що співвідноситься з роллю «оповідача». Так, численні номінації, які відображають імена об'єктів зі сфери минулого, позначення, фрази, що були сказані в певних ситуаціях і запам'яталися, слова й вирази як «осколки» подій дитинства — це все те, що зберігає пам'ять у незмінному вигляді. У такому ж незмінному вигляді ці мовні «релікти» потрапляють у наратив «Speak, Memoir». Це і власні імена, і французькі репліки *Mademoiselle*, а також висловлення В. І. Рукавишнікова (дяді Васі), цитати, які закарбувалися в пам'яті, окремі французькі позначення і слова, що залишаються невіддільною частиною світу дитинства (пункти 1–6). Їх «видобування» з надр пам'яті і внесення (вставлення) в англomовний наратив створює на поверхневому рівні мультикодову оповідь.

Порівняно з цією частиною корпусу, друга його частина, що пов'язана з реалізацією ролі «оповідача», охоплює невелику кількість одиниць, які представлені у пунктах 7–8. Це одиниці, зумовлені свідомим номінативним вибором автора, який відображає з їх допомогою свій погляд на події далекого минулого «ЗАРАЗ», з позицій свого сьогодення, свого статусу та досвіду.

(Див. вище фрагмент з лексемою *littérateur*, де відбито самоіронію автора, спрямовану до самого себе, коли він був молодим.)

Зважаючи на цей розподіл, можемо констатувати, що наявність французького субстрату в тексті «Speak, Memoгу» слід пов'язувати переважно зі вмістом пам'яті автора та його самореалізацією в ролі «згадувача», вона не пов'язана з прагненням внести ігрове начало в оповідь, прагненням вплинути на адресата, стилістичними завданнями, з естетизацією викладу або урізноманітненням мовних засобів за рахунок варіювання, зміни, чергування мовних кодів тощо. Лише незначна кількість номінацій у своїй появі в тексті може бути кваліфікована як результат номінативного вибору задля пожвавлення оповіді (див. п. 7: *cul de jatte, pommettes, point de repère, grain de beauté, rond-point, pâte tendre* та ін.), тобто для її «удосконалення», а це входить до сфери діяльності «оповідача». Таким чином, французький лексикон у тексті лежить у площині діяльності «згадувача», який мислиться ним як атрибут згадуваних подій, як те, що належить зображуваному світу, фонду пам'яті, чим не можна пожертвувати. Можна припустити, що перспектива перекодування, перекладу французького субстрату англійською мовою розглядалась автором як викривлення зображуваної дійсності, певна неправда, відхід від автентичності при мовному відображенні подій і перехід на позиції «оповідача», який опікується комфортністю сприйняття тексту.

Розгляд цього аспекту мемуарної діяльності, обмеженого в даному разі рамками французького матеріалу, показує, що і в мемуарному текстотворенні Набоков дотримувався стратегії, орієнтованої на творче самовираження, а не на адресата створюваного тексту — англомовної аудиторії читачів, носіїв американської або британської лінгвокультури та підлаштовуванням під неї; пор. *author-oriented devices vs addressee-oriented devices* [Radziievska : 294–296]. Якщо ж порівнювати французький лексико-синтаксичний субстрат з російським, що міститься в «Speak, Memoгу», то слід констатувати значно менший обсяг другого і переважання в ньому окремих лексем, а не синтаксичних утворень, це одиниці, які подаються автором як безеквівалентна лексика. Вони транслітеруються та супроводжуються перекладами (або в лапках, або в дужках, або без них), проте в деяких випадках подаються і без перекладу: «An exciting sense of *rodina*, “motherland” <...>», «<...> our *shveitsar (doorman)* would be busy <...>», «<...> a young *dachnik (vacationist)* with a riding crop <...>», «<...> a card game called *durachki*»; «<...> Russian or Polish *pogromshchik* <...>» та ін. [див. докладніше: Радзієвська 2018 : 242–246]. Їх включення до тексту з супровідними перекладами або без них вказує лише на те, що автором вони мислилися як невіддільна частина описуваного світу, баченого, почутого, пережитого, як об'єкти, які належать до сфери референції. Відтак природно бачити в цих транслітерованих одиницях лексикон «згадувача», який залишає за собою право текстуалізувати інформацію про мовний код як атрибут пам'яті.

Отже, якщо розглядати текст «Speak, Memoгу» на поверхневому рівні як лінійне утворення, можна констатувати, що це мультикодовий текст, в якому чергуються номінативні одиниці різних мов, а французькі одиниці — одні з них. Якщо ж цей текст аналізувати в аспекті специфіки мемуарного текстотворення, то виявляється, що французький субстрат належить, за незначними винятками, лише до однієї з підструктур мемуарного тексту, а саме тієї, що формується діяльністю мемуариста, пов'язаною з реалізацією ролі «згадувача», з самим процесом спогадів, зануренням у минуле та його дискур-

сивним відображенням у тому вигляді, в якому його зберігає пам'ять, тобто підпорядкованою «фактору пам'яті».

Добре відомо, що мультикодова мовленнєва практика, типова для середовища, до якого належав Набоков за своїм походженням та культурою, мала тривалу традицію і була глибоко вкоріненою в мовне життя. Мультикодову мовленнєву поведінку природно розглядати як лінгвокультурну норму для того соціального середовища, яке виховало Набокова, принаймні вона являла собою певний стандарт і сприймалася як звичне явище в рідному оточенні автора. Саме ця лінгвокультурна норма через мовну особистість автора «висвітлювалася» в тексті цих спогадів як органічний мовленнєвий вияв і особистості, і мовної спільноти, до якої належав автор. Підкреслимо, що завдяки актуалізованому мультилінгвізму автора аналіз дав змогу побачити глибинний і нерозривний характер взаємодії мови, мовленнєвої культури, мовного коду в формуванні пам'яті та в процесах пізнання світу, що дає імпульс до подальшого вивчення механізмів взаємозв'язку мови та пам'яті — проблеми, яка не дістала належної уваги в межах лінгвокогнітивних студій. Підхід до аналізу мемуарного тексту з цих позицій виключає погляд на феномен французьких вкраплень як на різновид лудичного текстотворення, вияв мовної гри. Розгляд цього матеріалу підтверджує, що вживання лексико-синтаксичних засобів у мемуарному тексті підпорядковано тим лінгвокогнітивним та лінгвопрагматичним механізмам, якими визначається специфіка дискурсу цього типу.

ЛІТЕРАТУРА

- Аверин Б. В. Тема воспоминаний у Набокова и в русской религиозной философии. *Revue des études slaves*. 2000. Т. 72. № 3–4. С. 371–381.
- Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Москва : Наука, 1976. 383 с.
- Каракуц-Бородин Л. А. Транслингвизм и языковая игра (на материале произведений В. В. Набокова). *Вестн. Санкт-Петербург. ун-та. Сер. 9*. 2007. Вып. 3. Ч. 2. С. 151–155.
- Классик без ретуши / ред. Н. Г. Мельников. Москва : Новое лит. обозрение, 2000. 688 с.
- Набоков В. В. Комментарий к роману А. С. Пушкина «Евгений Онегин». Санкт-Петербург : Искусство, 1998. 928 с.
- Радзівська Т. В. Текст як засіб комунікації. Київ : Інститут української мови НАНУ, 1993. 193 с.
- Радзівська Т. В. Пам'ять та її роль у мемуарному текстотворенні. *Здобутки та перспективи розвитку сучасного мовознавства* : зб. наук. пр. Київ : Вид-во «Політехніка», 2015. С. 109–119.
- Радзівська Т. В. Дискурсивні простори: історико-лінгвістичний вимір. Київ : Інформ.-аналіт. агентство, 2018. 323 с.
- Рахимкулова Г. Ф. Языковая игра в прозе Владимира Набокова : К пробл. игрового стиля : автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Ростов-на-Дону. 2004. 46 с.
- Anokhina O. The Poetical Use of "Code Switching" in a Literary Text: Study of the multilingual Phenomena in Vladimir Nabokov's writing. *The Poetics of Multilingualism — La Poétique de plurilinguisme* / P. Noel, L. Seláf (eds.). Cambridge : Cambridge Scholars Publishing, 2017. P. 213–218. URL: https://www.academia.edu/30506541/_THE_POETICAL_USE_OF_CODE_SWITCHING_IN_A_LITERARY_TEXT_STUDY_OF_THE_MULTILINGUAL_PHENOMENA_IN_VLADIMIR_NABOKOV_S_WRITING_in_P_Noel_and_L_Seláf_eds_

- The Poetics of Multilingualism La Poétique du plurilinguisme Cambridge Cambridge Scholars Publishing 2017 pp. 213–218 (дата звернення: 05.05.2020).
- Anokhina O. Vladimir Nabokov et la langue française. *Vivre entre les langues, écrire en français*. O. Anokhina, A. Ausoni (dir.). Paris : Editions des Archives Contemporaines, 2019. Pp. 51–64. URL: https://www.academia.edu/42705813/VLADIMIR_NABOKOV_ET_LA_LANGUE_FRANÇAISE_dans_Olga_Anokhina_et_Alain_Ausoni_dir_Vivre_entre_les_langues_écrire_en_français_Paris_Éditions_des_Archives_Contemporaines_2019_pp_51-64 (last accessed: 05.05.2020).
- Jobert V. Pratique du multilinguisme dans une correspondance privée russe au XX siècle. Formes et fonctions. *Revue des études slaves*. 2013. T. 84. N 1–2. Pp. 123–136.
- Radziievska T. V. Vladimir Nabokov's Creative Techniques in the Context of General Linguistics. *Language — Literature — The Arts: a Cognitive-Semiotic Interface* / eds.: E. Chrzanowska-Kluczevska, O. Vorobyova. Frankfurt am Mein : Peter Lang, 2017. N 14. Pp. 293–306.

ДЖЕРЕЛА

- Nab Nabokov V. Speak, Memory. An Autobiography revisited. URL: <http://www.rulit.me/author/nabokov-vladimir/speak-memory-an-autobiography-revisited-download-free-336809.html> (дата звернення: 04.06.2019).

REFERENCES

- Anokhina O. (2017). The Poetical Use of “Code Switching” in a Literary Text: Study of the multilingual Phenomena in Vladimir Nabokov's writing. *The Poetics of Multilingualism — La Poétique de plurilinguisme*. P. Noel, L. Seláf (Eds.) Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 213–218. URL: https://www.academia.edu/30506541/_THE_POETICAL_USE_OF_CODE_SWITCHING_IN_A_LITERARY_TEXT_STUDY_OF_THE_MULTILINGUAL_PHENOMENA_IN_VLADIMIR_NABOKOV_S_WRITING_in_P_Noel_and_L_Seláf_eds._The_Poetics_of_Multilingualism_La_Poétique_du_plurilinguisme_Cambridge_Cambridge_Scholars_Publishing_2017_pp_213-218 (last accessed: 05.05.2020).
- Anokhina O. (2019). Vladimir Nabokov et la langue française. *Vivre entre les langues, écrire en français*. O. Anokhina, A. Ausoni (dir.). Paris: Editions des Archives Contemporaines, 51–64. URL: https://www.academia.edu/42705813/VLADIMIR_NABOKOV_ET_LA_LANGUE_FRANÇAISE_dans_Olga_Anokhina_et_Alain_Ausoni_dir_Vivre_entre_les_langues_écrire_en_français_Paris_Éditions_des_Archives_Contemporaines_2019_pp_51-64 (last accessed: 05.05.2020).
- Arutiunova N. D. (1976). Predlozhenie i ego smysl. Moscow: Nauka. [In Russian].
- Averin B. V. (2000). Tema vospominanij u Nabokova i v russkoj religioznoj filosofii. *Revue des études slaves*. Vol. 72. N 3–4, 371–381. [In Russian].
- Jobert V. (2013). Pratique du multilinguisme dans une correspondance privée russe au XX siècle. Formes et fonctions. *Revue des études slaves*. Vol. 84. N 1–2, 123–136.
- Karakutz-Borodina L. A. (2007). Translingvism i yazykovaya igra (na materiale proizvedenij V. V. Nabokova). *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Ser. 9. Iss. 3.Ch. 2*, 151–155. [In Russian].
- Klassik bez retushi (2000). N. G. Mel'nikov (Ed.). Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie. [In Russian].
- Nabokov V. V. (1998). Kommentarii k romanu A. S. Pushkina «Evgenij Onegin». Saint Petersburg: Iskusstvo — SPB, Nabokovskij fond. [In Russian].
- Radziievska T. V. (1993). Tekst yak zasib komunikatsii. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NANU. [In Ukrainian].

- Radziievska T. V. (2015). Pamiat ta ii rol u memuarному tekstotvorenni. *Zdobutky ta perspektyvy rozvytku suchasnoho movoznavstva: Zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv: Vydavnytstvo «Politekhnik», 109–119. [In Ukrainian].
- Radziievska T. V. (2017). Vladimir Nabokov's Creative Techniques in the Context of General Linguistics. *Language — Literature — The Arts: a Cognitive-Semiotic Interface*. E. Chrzanowska-Kluczevska, O. Vorobyova (Eds.). Frankfurt am Mein: Peter Lang. N 14, 293–306.
- Radziievska T. V. (2018). Dyskursyvni prostory: istoriko-linhvistychnyi vymir [Discursive Spaces: A Historical-Linguistic Perspective]. Kyiv: Informatsiino-analitychne ahentstvo. [In Ukrainian].
- Rahimkulova G. F. (2004). Jazykovaya igra v proze Vladimira Nabokova: K probleme igrovogo stilya. Avtoref. dis. ...d-ra filol. nauk. Rostov-na-Donu. [In Russian].

SOURCES

Nab Nabokov V. Speak, Memory. An Autobiography revisited. URL: <http://www.rulit.me/author/nabokov-vladimir/speak-memory-an-autobiography-revisited-download-free-336809.html> (last accessed: 04.06.2019).

RADZIIIEVSKA T. V.

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
E-mail: t.v.rad@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2871-2395>

THE FRENCH LANGUAGE SUBSTRATUM IN VLADIMIR NABOKOV'S ENGLISH MEMOIRS DISCOURSE: STYLISTIC PLAY OR TEXT FORMATION PATTERN?

The paper deals with the memoirs discourse which is regarded as a separate type of discourse whose nature is specified by the «memory factor». In order to investigate the role of «memory factor» in memoirs text-formation the author analyses one of the most famous case in memoirs practice of XX century — Vladimir Nabokov's «Speak, Memory» (1966). This third version of Nabokovian memoirs written in English is fulfilled with numerous French and Russian insertions which provoke the discussion on multilingualism and code-switching, a topical issue in the modern study of Nabokov's verbal practice and his text-forming techniques.

The major object of analysis in the paper concerns French lexical and syntactical units which form as a whole a certain substratum in the repertoire of the multilingual means represented in this text. The description of the French substratum concluding various units (words, word combinations, phrases, quotations, phraseological units, sentences) with different functions in the sentence allowed to identify 8 types. They were interpreted according to the memoirs text-formation model proposed in the earlier publications of the author, and the analysis showed that almost all French insertions represent the substructure of Nabokov's text which is determined by the «memory factor». Most of these nominative means in their functioning in the text contain the reference to some significant situation, event, or picture of the past and in their verbal images they are conceptualized by the memoirist as an inalienable part of the referential situation.

The study of the data also proves that the use of French insertions in this memoirs text is nothing to do with the ludic aspect of text-formation, with linguistic games which are often considered as a constant of Nabokov's works.

Keywords: memoirs discourse, Vladimir Nabokov, «Speak, Memory», French language, memoirs text-formation, multilingualism.

Дата надходження до редакції — 26.06.2020

Дата затвердження редакцією — 07.07.2020

В. Р. САВЧИН

Львівський національний університет імені Івана Франка

м. Львів, Україна

Електронна пошта: vrsavchyn@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-1037-575X>

**ВАСИЛЬ МИСИК І МИКОЛА ЛУКАШ: ДВА ПРОЧИТАННЯ
РОБЕРТА БЕРНСА**

Стаття досліджує представлення творчості Роберта Бернса в українських перекладах Миколи Лукаша (1919–1988) і Василя Мисика (1907–1983). Саме їхні переклади стали хрестоматійними, звучать у літературних програмах українського радіо, включені до шкільних підручників зі світової літератури, а у випадку Лукаша — ще й покладені на музику і стали фактами масової культури.

Ці переклади підтвердили перекладацький парадокс співіснування двох однаково успішних, але цілком різних прочитань Бернса, пропущених крізь призму особистості перекладача, його ідеології, естетичної концепції та інших чинників. В. Мисик убачав своє завдання у тому, щоб увести в український літературний контекст «справжнього» Бернса у всьому розмаїтті жанрів його поетичної творчості. До цього завдання він підійшов дуже системно з широких літературних, академічних позицій з максимальною ретельністю до відбору творів для перекладу і точністю у відтворенні всіх деталей оригіналу — біографічних, історичних чи образних.

Для М. Лукаша Бернс — не перекладацький проект, а один з улюблених авторів, тож і вибір текстів підпорядковувався суто внутрішнім чинникам. Лукаш зосередився на перекладі пісень і балад, свого улюбленого жанру, й опирався у своїй стратегії на українську фольклорну поетику та пісенну традицію, акцентуючи у такий спосіб фольклорну домінанту Бернсових віршів. Така інтерпретаційна позиція перекладача не пропускала через свій фільтр деяких деталей оригіналу, чим нейтралізувала його колорит і проєктувала переклади на український контекст. Крізь призму фольклору Лукаш імпліцитно апелював до українського історичного досвіду та використовував переклад як засіб вираження власних політичних поглядів і громадянської позиції.

Ключові слова: Василь Мисик, Микола Лукаш, Роберт Бернс, художній переклад, інтерпретація, інтерпретаційна концепція перекладача, перекладацька стратегія, множинність перекладу.

Перекладацькі шляхи двох сучасників, талановитих тлумачів чужоземної поезії Василя Мисика і Миколи Лукаша майже не перетиналися. Василь Мисик унікально поєднав у своєму доробку Захід і Схід, як красномовно свідчить однойменна антологія його поетичних перекладів (ВМ), де кількісно значно переважають переклади з перської та англійської. Останні представлені іменами Бернса, Кітса, Шеллі, Байрона, Мільтона, Шекспіра та ін. У Миколи Лукаша мовна палітра доволі строката — близько двох десятків мов, та найбільше, мабуть, з французької (МЛ). Може скластися враження,

що англійська література зовсім залишилася десь на периферії Лукашевих перекладацьких уподобань: у його доробку — одна драма Шекспіра («Троїл і Крессіда»), вірші з роману «Аліса в Країні Див» Льюїса Керрола (в обох випадках маємо справу з перекладами на замовлення). Але є ще переклади з Роберта Бернса, шотландського барда, твори якого припали до душі Лукашеві.

Зі спогадів, листів та інших джерел стає цілком очевидним те, що поезія Бернса була особливо близькою і Мисикові, й Лукашеві. Для Мисика Бернс був і пристрастю, яка не полишала його все життя (згадаймо хоча б його постійне намагання відшліфувати свої переклади, що спричинилося до появи численних множинних інтерпретацій), і покликанням чи радше усвідомленням своєї місії — перекласти всього Бернса. «Я мрію скоро видати найповнішого вибраного Бернса, — згадує слова Мисика у своїх спогадах Григорій Костюк. — Тому, що цей шотландський поет глибоко національний і одночасно глибоко мистецький, музичний. Він дуже подібний до нашого Шевченка. Тому Бернс мусить заговорити на повний голос українською мовою» [Костюк : 330–331]. Тож не дивно, що першою окремою перекладною збіркою 25-річного Василя Мисика стають «Пісні та поеми» Роберта Бернса у 1932 р. (Б-1932). Вона містить 37 перекладів, більшість із яких згодом ретельно редагуватиме сам перекладач. В. Мисик не лише вдосконалює свої переклади, а й водночас працює над новими текстами, про що свідчать уже наступні видання 1959 та 1965 рр. (Б-1959; Б-1965). Згадана вище перекладацька антологія «Захід і Схід» (1990) вміщає 65 перекладів з Бернса. Найповнішим на сьогодні виданням, яке, очевидно, й вичерпує внесок В. Мисика в українську бернсіану (177 перекладів)¹, є збірка вибраних творів Бернса «Моя любов» (2014), що її впорядкував Василь Габор (Б-2014).

Микола Лукаш захопився піснями Бернса у юнацькому віці, ще до Другої світової війни. Тоді ж таки й переклав дещо, але все було втрачене під час воєнних лихоліть. Тоді він ще не був знайомий ні з перекладами Василя Мисика, ні з російськими Самуїла Маршака, і навіть не здогадувався про їхнє існування. Зате читав старі, німецькі переклади, і, як стверджував в інтерв'ю Марині Новиковій, вони були добрі [Новикова 2005 : 67]. Уже згодом, після 1949 р., повернувшись до свого довоєнного захоплення, Лукаш познайомився з перекладами Маршака. У своїй оцінці цих перекладів Лукаш доволі стриманий, але чітко дає зрозуміти, що він би опирався на зовсім інші літературні традиції у виборі поезики, що надалі, власне, і продемонструє своїми інтерпретаціями. Єдине, що для нього неприпустиме, — сприйняття Маршака «метою і межею», кінцевою інстанцією в інтерпретації Бернса [Новикова 2005 : 67]. Василь Мисик категоричніше висловився про відомі йому російські (зокрема й Маршакові) і ранні українські переклади Бернса, назвавши їх зразками того, як не треба перекладати [Костюк : 331]. Тому й висновує: «переді мною стоїть завдання зовсім нове: дати українською мовою **справжнього** (виділення наше. — В. С.) Бернса» [Костюк : 331].

Обидва перекладачі — і Мисик, і Лукаш — дали схожу оцінку перекладам С. Маршака, відзначивши, що звучать вони «модерно, добре, милозвуч-

¹ Переклади Р. Бернса тут розміщено за жанрово-тематичним принципом. Відповідно до нього, перекладацький доробок В. Мисика представлено 66 піснями та баладами, 55 віршами, 57 епіграмами та епітафіями, 3 поемами. 22 пісні подано в паралельних інтерпретаціях В. Мисика і М. Лукаша.

но» (Мисик) [Костюк : 331], написані «поетичною, вишуканою російською мовою» (Лукаш) [Новикова 2005 : 68], але «в іншому ключі, в іншому стильовому тоні, аніж у Бернса», у них «пісня зникає» (Лукаш) [Новикова 2005 : 68], і хоч є «Бернсові образи, назви, ідеї, але нема його поетичної душі» (Мисик) [Костюк : 331].

Отже, вихідні засади перекладачів зрозумілі: знайти пісенний ключ намагатиметься Микола Лукаш і показати справжню душу глибоко національного поета у всій його багатогранності — Василь Мисик. Звідси й власні критерії добору текстів для перекладу. Лукаш зосередився на перекладі пісень та балад, свого улюбленого жанру; Мисик намагався представити українському читачеві цілісну картину Бернсового доробку, а отже, прагнув охопити все жанрове розмаїття творчості шотландського поета. Він приділив однаково пильну увагу як коротеньким епіграмам та епітафіям, так і довгим поемам, елегіям, експромтам, пісням, баладам, віршам, що різнилися за тематикою, настроєм, стилем. Саме в перекладах Мисика Бернс представлений найширше і в кількісному (177), і в жанровому плані.

Доробок Лукаша менший: 65 перекладів у найповнішому натеper виданні «Моя любов» (Б-2014), більшість із яких — зразки пісенно-баладного жанру. До цього можна додати декілька віднайдених в архіві перекладача не друкованих за його життя перекладів². Такі жанрові преференції перекладача не випадкові. Він наголошує на тому, що важила пісня для Бернса: «він нею дихав, нею жив, вона була в його крові»³. Бернс, за словами Лукаша, вдихнув нове життя в шотландську пісню, що, віками переслідувана офіційною церквою, ледве животіла у 2-й половині XVIII ст.⁴ Отже, пісенний доробок Бернса мав не лише естетичне та літературне значення. Йшлося про порятунк, відновлення того стрижня народної культури, осердя духовності, чим для кожного народу є пісня.

Перші журнальні публікації Лукашевих перекладів з Бернса з'явилися 1956 року і передували «Вибраному» Роберта Бернса, що надруковане 1959 р. до 200-літнього ювілею від дня народження шотландського поета (Б-1959). Видання вийшло за участі обох перекладачів і, відповідно до доробку кожного, представило творчість Бернса двома цілісними блоками. Лукаш на той час уже переїхав з Харкова до Києва, очолив відділ поезії журналу «Всесвіт» і цілком присвятив себе перекладацькій творчості. Після виходу «Фауста» у 1955 р. про Мисика заговорили вголос, і нові переклади його пера були більш ніж очікувані. Для нього це видання стало свого роду літературною і остаточною «реабілітацією» (офіційно Мисика реабілітували 1956 р.). Після безпідставного арешту та Соловецьких таборів роки вимушеного літературного мовчання затягнулися надовго і, як зазначає Лада Коломієць, «всі його спроби отримати дозвіл на друк перекладів (зокрема, з Роберта Бернса) були марні» [Коломієць : 476]. Його укладена 1948 р. збірка перекладів з Бернса не могла пробитися у світ, навіть попри великі зусилля Максима Рильського. Тому, коли 1956 р., після XX з'їзду КПРС, почалися ре-

² Новознайдені переклади вміщено в додатку до монографії В. Савчин «Микола Лукаш — подвижник українського художнього перекладу» (Літопис, 2014). Ідеться про такі тексти: «До польової миші, виоравши її кубло в листопаді 1785 р.», «Довго не бачились», «Нема на жінку ради», «Пишається шипшина», «Шотландська балада», «Мій батько був собі мужик» (уринок), «На заріччі» (уринок).

³ НМЛУ. Особовий фонд М. О. Лукаша. Спр. 274. С. 5. (Машинопис).

⁴ Там само.

абілітаційні процеси і Мисик перестав бути персоною нон-грата в літературі, а в Радянському Союзі на той час готувалися урочисто відзначити 200-літній ювілей шотландського поета, перекладам Мисика усміхнулася доля. Їх узяли до друку в Держлітвидаві УРСР та об'єднали з перекладами Миколи Лукаша. Перекладачам же запропонували виступити в ролі рецензентів один на одного. Ось так перехрестилися перекладацькі стежки Мисика і Лукаша, а їхнім перекладам судилося виходити спільними збірками й надалі (Б-1965; Б-2010; Б-2014). Попри різні критерії відбору творів для перекладу існує 25 першотворів, де збіглися перекладацькі смаки обох тлумачів. Саме зіставлення таких множинних інтерпретацій найкраще окреслює індивідуальність і стратегію кожного перекладача, їхні принципові засади і камертон до найкращого, на їхню думку, звучання поетичного слова Роберта Бернса.

У перекладацькій концепції Мисика чітко виражений академічний підхід. Цим зумовлене і його бажання перекласти всього Бернса, і прагнення зробити ці інтерпретації максимально відповідними оригіналу. Перекладач готує допоміжний та супровідний матеріал: вже у першому виданні Мисикових перекладів Р. Бернса (Б-1932) уміщено вступну статтю і примітки його авторства.

Для Мисика важить точність деталі — біографічної, історичної, образної — з усіма її референційними зв'язками. Як відомо, твори Бернса — і балади, й пісні, й епітафії та епіграми — мають виражений життєписний характер, і поет часто вводить у тканину вірша імена людей, які в той чи той спосіб спонукали його до створення поетичного тексту. У піснях про кохання за ліричним героєм чітко проступає сам поет з усіма його емоціями, душевними порухами, настроєм, а об'єкт його захоплень часто конкретизований через власну назву. Але Перрі чи Мері, Тіббі чи Джин, Енні чи Еліза, — вона уособлює стан постійної закоханості поета і є неодмінно тією єдиною коханою, якій він «серце віддав одній навік-віків» («Моя люба Неллі», переклад Лукаша) і в серці якої царствує («Я царствую в серці у Джінні», переклад Мисика), до якої «здалеки думки весь час летять» («З усіх країв», переклад Мисика) і яка «в душі повік не вмере» («Горянка Мері», переклад Мисика). Мисик ретельно відтворює імена всіх захоплень і симпатій поета, вважаючи біографічний контекст необхідним для правильного сприйняття творів Бернса. Ось лише деякі з заголовків Мисикових перекладів на підтвердження цьому: «Перрі Монтгомері», «Серденько Тіббі», «Прощання з Елізою», «Ненсі», «Еппі Макнаб», «Моллі», «Леслі», «Джін», «Горянка Мері», «Бессі з прядкою».

На цілковито інших засадах стоїть Микола Лукаш, який опирається на фольклорну поетику та пісенну традицію. Тож, перекладаючи пісні Бернса про кохання, він створює збірний образ коханої дівчини, у якому не індивідуалізована краса, а радше типовий фольклорний портрет, народнопісенний ідеал дівочої вроди: «Хороший вид, пригожий стан...» («Уже і вечір звечорів»); «Сама невеличка, рум'янеє личко, / А вустоньки на меду» («Дударик»).

Перекладач легко жертвує конкретним іменем коханої Бернса, і це сприяє типізації образу: «I'll ne'er blame my partial fancy: / Naething could resist my Nancy!» («Ae Fond Kiss») — «Ти, кохана, чарівниця, / Як же в тебе не влюбитьесь?» («Поцілуймося востаннє»); «Thou art sweet as the smile when fond lovers meet, / And soft as their parting tear, Jessie — / And soft as their parting tear!» («Here's A Health To Ane I Loe Dear») — «Ти ясна, як усмішка у зустрічі мить, / Чиста ти, як сльоза в час прощання» («Остання пісня»).

Але й тоді, коли шотландське ім'я у перекладі збережено, воно потрапляє в суціль український контекст і під дію фольклорних засобів інтимізації. Як, наприклад, у пісні «Пеггі Монтгомері», де ліричний герой звертається до своєї коханої цілком у дусі української народнописенної стилістики: *Пеггі-серце, Пеггі-рибко, Пеггі-любко*. Чи як у пісні «Рвала Дженні золотунці», де шотландська дівчина йде не через житнє поле, як в оригіналі, а росяною травою і рве лугові квіти:

Рвала Дженні золотунці,
Квіти лугові,
Заросилась, замочилась
В росяній траві.

В тої Дженні спідничина —
Лиштовки нові,
Заросила, замочила
В росяній траві.

І нові *лиштовки*, і *золотунці*, і *верба*, що з'являється далі в тексті й увиразнюється римою-фольклоризмом *журба*, — усе це проєкція на українську пісню. Мабуть, даремно цей текст припав до вподоби гурту «Пікардійська терція» і отримав ще одне (цього разу пісенне) звучання українською.

Мисик, перекладаючи цей самий твір, зберіг ключову пейзажну деталь оригіналу:

Як ішла житами, бідна,
Як житами йшла,
Заросила верхнє й спіднє,
Як житами йшла.

Бідна Дженні! Не спочине
Ні вдень, ні вночі!
Заросила спідничину,
Житом ідучи.

Його Дженні іде житнім полем, і на цьому акцентує чотирикратний повтор, як, зрештою, і в оригіналі (*coming thro' the rye*). Але перекладач сприймає житнє поле як місце важкої фізичної праці, де бідна Дженні не покладає рук ні вдень, ні вночі. У результаті такої перекладацької надінтерпретації читач отримує зовсім інший портрет дівчини, відмінний від того безтурботного, дещо грайливого образу, що його створив Лукаш, і який логічніше накладається на імплікації оригіналу.

Пригляньмося уважніше до стратегій перекладачів, порівнявши їхні інтерпретації Бернсової пісні «Sweet Tibbie Dunbar».

Sweet Tibbie Dunbar
O, wilt thou go wi' me,
Sweet Tibbie Dunbar?
O, wilt thou go wi' me,
Sweet Tibbie Dunbar?
Wilt thou ride on a horse,
Or be drawn in a car,
Or walk by my side,
O Sweet Tibbie Dunbar?

I care na thy daddie,
His lands or his money;
I care na thy kin,
Sae high and sae lordly:
But say thou wilt hae me
For better for waur —
And come in thy coatie,
Sweet Tibbie Dunbar.⁵

Серденько Тіббі

Чи підеш зі мною,
О серденько Тіббі?
Чи підеш зі мною,
О серденько Тіббі?
А може, ти хочеш
Карету з слугою?
Чи підеш зі мною
Рука із рукою?

Нащо мені здався
Твій батько багатий?
Нащо мені рід твій,
Такий чванькуватий?
Скажи, що мене
Ти кохаш вірненько —
Й приходить у сорочці,
О Тіббі-серденько!

Переклад Василя Мисика

Чи підеш за мене

Чи підеш за мене,
Дівчино моя,
Чи підеш за мене,
Моя ластів'я?
Сідай же на воза,
А хоч — на коня,
Та й їдьмо до мене,
Моє серденья!

Твій батько багатий,
Мені те дарма,
Весь рід твій пихатий, —
Біди в тім нема.
Коли вірно любиш,
Візьму тебе я,
Хоч би й в одній льолі,
Моє голуб'я!

Переклад Миколи Лукаша

Лукаш опускає власну назву, а разом будь-які референції на іншу культуру. Мисик, уводячи ім'я дівчини і в заголовок, і в сам текст пісні, навпаки, сигналізує читачеві про те, що цей текст породжений іншою літературою. Звертання до коханої Тіббі (*sweet Tibbie Dunbar*) стає наскрізним у пісні завдяки чотирикратному повтору, підсиленому вигуківим «О». Не відступаючи від оригіналу, Мисик зберігає повтор в апелятивній функції (*О серденько Тіббі; О Тіббі-серденько*) та вигук «О», не наважуючись використати його український фольклорний відповідник «ой» (пор. «Ой ти дівчино, з горіха зерня»; «Ой, Марічко, чичері»; «Ой ти, Галю, Галю молодая» та ін.).⁶ Лукаш вживає вокатив *дівчино моя* та метафоричні демінутиви *моє ластів'я / моє серденья / моє голуб'я* — типові фольклорні апелятивні формули. Але ці, на перший погляд, формальні атрибути народнопісенного стилю опираються на важливу концептуальну зміну в перекладі. Якщо Мисик фактично дослівно повторює за Бернсом *чи підеш зі мною* і вкладає в уста юнакові пропозицію, що містить у собі відкриту множину імплікацій, Лукашів герой без жодної завуальованості пропонує дівчині одружитися (*чи підеш за мене?*). Тому й каже наприкінці *Коли вірно любиш, / Візьму тебе я*, що легко прочитується як «візьму за дружину». Таке потрактування оригіналу логічно вписується

⁵ Wi' = with, na = no, sae = so, hae = have, waur = worse, coatie = petticoat.

⁶ Інші переклади Мисика засвідчують тенденцію до збереження вигуків та мовних формул оригіналу, навіть якщо їхнє значення може бути незрозумілим для читача. Наприклад, у пісні «Плач горянської вдови» перекладач транскрибував шотландський вигук горя *Ochon, Ochon, Ochrie!*: «Прийшла з гори в долину я — / охон, охон, охрі!».

у рамки фольклорної поетики, на яку опирається Лукаш. Інакше й не може бути відповідно до суворої народної етики й моралі. Отже, переклад Лукаша фольклорний і стилістично, і концептуально. Тому його герой благородніший та рішучіший. У Мисика маємо *приходь у сорочці*, бо саме так в оригіналі (*come in thy coatie*), а отже, комунікативні інтенції юнака залишаються імпліцитними. До того ж перекладач не наділяє його гречністю і чемністю, коли вкладає йому в уста слова, в яких учувається неповага до родини дівчини (*Нащо мені здався твій батько <...> нащо мені рід твій*). Лукашів герой значно толерантніший за Мисиків, коли йдеться про рідних його коханої. Його не спокушає багатство її батька (*Твій батько багатий, / Мені те дарма*) і не лякає пихатість родини (*Весь рід твій пихатий, — / біди в тім нема*). Головне — вірна любов його обраниці, а більше нічого йому й не треба (*Візьму <...> й в одній льолі*).

Мисикове у *сорочці* і Лукашеве в *одній льолі* відповідають денотату *coatie* (*petticoat*), і передають необхідне ідіоматичне значення (без нічого, без жодних засобів до існування; тут — без посагу). Проте Лукашева *льоля* — не лише розмовно-поетичний синонім до Мисикової *сорочки*, це яскрава деталь з української пісні. Ось як вона звучить у народній пісні «Ой ти, гарний Семене»:

— Ой ти, гарний Семене,
Іди сядь коло мене,
І хатина в мене є,
Сватай мене, Семене!

— Нащо мені та хатина,
Коли дівка, як драбина,
А я візьму в одній льолі,
Аби мені до любові.

Тут ідеться не просто про окрему пісенну деталь, а про широкі пласти фольклору, які зафіксувала культурна пам'ять перекладача, і генетичний зв'язок з якими чітко простежується в його перекладах. Лукаш щедро черпав з фольклору, особливо коли перекладав пісні Бернса. Як він сам зізнавався: «Коли вже дуже пасував Бернсові якийсь вислів з українського фольклору, я робив спробу напівцитати. Часом, бува, такий фольклорний матеріал є вже в твоїй мові, матеріал високої поетичності, він увійшов у свідомість читачів іще з дитинства. То чи варто (та чи й можна) відмовлятися від нього?» [Новикова 2005 : 69].

Отже, перекладаючи пісні Бернса, обидва перекладачі пішли різними шляхами, і кожен доволі послідовний у своєму виборі: Мисик орієнтується на оригінал, Лукаш — на українську пісню. Причому не лише у її формальних проявах (хоча «співучість» перекладу, гнучкість ритму, багатство інтонацій, внутрішніх і наскрізних рим важать для перекладача немало), а в особливостях інтерпретації сюжету, стилістичних ходах, концептуальних деталях. Мабуть, такі різні інтерпретаційні концепції перекладачів і підштовхнули Мисика до категоричного висновку, що «переклад цього короткого, стислого вірша («Чи підеш за мене» — *B. C.*) не вдався М. Лукашеві» [Мисик : 49]. «Бернс не міг так сказати» [Мисик : 49], — переконаний Мисик, який дбав про максимальну відповідність оригіналу. Лукаш же розставляє інші пріоритети: для нього важливо, «щоб перекладені вірші легко було вимовляти,

декламувати, співати. У понятті “поетичний переклад” читач насамперед хоче відчувати першу частину — “поетичний”. І лише потім — “переклад”» [Новикова 2005 : 71].

Мабуть, тому переклади Лукаша з Бернса так приваблюють композиторів. Пісні на Лукашеві переклади шотландського поета виконують «Піккардійська терція», Ігор Якубовський, Алла Попова, сестри Тельнюк, Ігор Ковтун, завдяки чому ці твори набирають усе більшої популярності і стають фактами масової культури.

Крім пісень про кохання, представлених множинними перекладами Лукаша і Мисика, є незначна кількість віршів, де оспівано героїчне минуле рідної Бернсу Шотландії, її красу і славу. Які ж стратегії обрали перекладачі для такого жанру? Мисик залишається вірним своїм вихідним засадам, коли точність і увага до оригіналу дозволять створити «справжнього Бернса». За Лукашевими ж перекладами виразно проступає особистість перекладача з його емоційністю, поривним духом, рішучістю.

Звернімося до початку Бернсового заклик «*Scots Wha Hae*», пісні, що упродовж століть вважалася неофіційним гімном Шотландії. Бернс написав її 1793 р. у вигляді звернення шотландського короля Роберта Брюса, який очолив визвольну боротьбу, до свого вірного війська перед вирішальною битвою біля Баннокберна 1314 року. У цій битві шотландське військо розгромило армію англійського короля Едварда II і забезпечило відновлення незалежності Шотландії від Англійського королівства.

Scots Wha Hae

Scots, wha hae wi' Wallace bled,
Scots, wham Bruce has aften led,
Welcome to your gory bed,
Or to Victory!

Now's the day, and now's the hour;
See the front o' battle lour;
See approach proud Edward's power —
Chains and Slavery!⁷

Robert Burns

Баннокберн

Ви, хто лив за волю кров!
Хто за Брюсом часто йшов!
Хоч умріть тепер, хоч знов
Волю принесіть!

Настає рішучий час:
Люта битва почалась!
Хоче Едвард знов на нас
Ланцюги надіть!

Василь Мисик

Гей, шотландці!

Гей, шотландці! В бій не раз
Воллес, Брюс водили вас;
Знов ударив грізний час —
До борні, брати!

То ж не жарт, шотландський гарт,
Докажіть, чого він варт:
Наближається Едвард,
З ним ідуть кати.

Микола Лукаш

Для обох перекладачів важливим є історичний контекст. Мисик виводить у заголовок вірша назву містечка, де відбулася битва, Лукаш додає підзаголовок «Заклик Роберта Брюса до війська перед Беннокбернською битвою», уточнюючи жанрову характеристику свого перекладу. Обидва зберігають імена очільників визвольного руху — Вільяма Воллеса і Роберта Брюса; що, правда, Мисик згадує лише останнього; обидва вводять у тканину вірша ім'я Едварда, короля Англії. Отже, перекладачі стоять на схожих вихідних позиціях: увага до оригіналу, точність історичних деталей. Яким же постане сам Роберт Брюс в інтерпретаціях двох перекладачів?

Ключова відмінність з'являється вже з першого рядка. У Бернса Роберт Брюс звертається до шотландців (*Scots*) — це ж бо їхня національно-визвольна боротьба — і закликає їх до перемоги або смерті. Мисик послаблює апеляцію до національної гордості, використавши займенникове звертання *Ви*, позбавлене конкретики та національних референцій. Лукаш, навпаки, увиразнює переклад, вивівши звертання-заклик в окреме окличне речення

⁷ Wha = who, wi' = with, wham = whom, aften = often, o' = of.

та посиливши його спонукальним вигуком *гей* (*Гей, шотландці!*). Тут же він вводить ще один заклик: *До борні, брати!* Поривна, заклична інтонація у Лукаша увиразнюється на фонетичному рівні алітерацією дрижачого «р», що надає словам Брюса твердості й рішучості («Знов ударив **г**різний час — / До **б**орні, **б**рати!»). Перекладач доповнює заклик до боротьби апелятивом *брати*, виводячи його у позицію рими з лексемою *кати*. До того ж, рима з опорою на опозиції *брати* / *кати* стає наскрізною у цілому вірші (*брати* / *кати* / *утекти* / *лети* / *осягти* / *знайти*). Що прикметно, обидві деталі відсутні в оригіналі і є допискою перекладача — допискою не випадковою, ледь помітною, а виведеною на перший план. Лукашеве *кати* резонує з Шевченковим образом катів, які знущаються з України, і цим імпліцитно згущує образ ворога та загострює емоційність перекладу. Але поєднання *брати* / *кати* насичує цей образ додатковими обертонами, де переплітаються національне й особисте. Не випадково Лукаш зводить їх воєдино у перекладі «Літератури» Поля Верлена, де особистість перекладача, його гіркий біль виразно проступають між рядками:

Ах ви ж, *брати* мої, *кати*!
 Це ж ваш мовчок мене прирік
 На довгі роки гіркоти
 В жакливий сімдесятий рік,
 Мої *брати*, мої *кати*! (МЛ : 272)

У багатьох інших деталях переклад Лукаша теж звучить емоційніше й драматичніше за переклад Мисика і за сам оригінал. Якщо герой Бернса говорить, що вже настав той день і година, коли треба дати бій, у Мисика знаходимо «Настає *рішучий* час», що є смисловим розвитком оригіналу, адже справді йдеться про вирішальний бій. Лукаш чітко відчеканює кожне слово — «ударив *грізний* час», підвищуючи емоційну напругу через інтенсивнішу лексику, карбувальний ритм, поривну інтонацію, алітерації.

Лексично переклад Лукаша насичений закликами до активних дій (*Гей; До борні, брати!; у бій лети!*). Слово *бій* ужито тричі, ще по одному разу — *битва*, *борня*, дієслова *бити*, *ударяти* (для порівняння, в Мисика — єдина деталь такого характеру — *люта битва*). Лукашів герой — хоробрий воїн, у якого *шотландський гарт* (дописка перекладача) і *шлях один* — *бить за гарбника на скін*. Він рішучий і запальний, як і сам перекладач, особистість якого безперечно наклала відбиток на переклад.

На чому ж розставив акценти Мисик? Намагаючись бути точним до оригіналу, він зберігає концептуальну опозицію *рабство* / *свобода*. У Бернса концепт *рабство* вербалізований через такі деталі, як *chains* (ланцюги; вжито двічі), *slave* (раб), *slavery* (рабство), *oppression* (гніт); ідею *свободи* виражають лексеми *victory* (перемога), *freedom's sword* (меч свободи), *freeman* (вільна людина; вжито двічі), *free* (вільний), *liberty* (свобода). Поет увиразнює цю опозицію римою: *Victory / Slavery, free / die*. Те, що в Лукаша пунктирне, у Мисика наскрізне. Уже в першій строфі його герой звертається до тих, хто «лив за волю кров», і закликає їх принести волю знову («*Волю* принесіть!»). Здобути її можна лише в бою: «З кожним стрілом — *воля* йде!» Тут Мисик дуже близький до Бернса («*Liberty's in every blow!*»). Багаторазове вживання лексем *воля* і *вільний* (потрійний повтор кожної) в контексті одного відносно невеликого за розміром вірша акцентує ідею свободи і визначає важливу домінуючу інтерпретаційної концепції Мисика.

Мисик будує контраст, протиставляючи волі *ланцюги*: «Хоче Едвард знов на нас *ланцюги надіть!*» Тому, щоб «син *рабом* не *ріс*», «розтрощи *ярем!*». Емоційна напруга перекладу стрімко зростає, і, зазвичай стриманий, Мисик закликає вже на повний голос (чотирма (!) окличними реченнями у чотирьох рядках):

За роки страждань і сліз!
Щоб твій син рабом не *ріс*!
На життя, на смерть зітнись!
Розтрощи *ярем!*

Переклад цієї строфи у Мисика і фонетично, і синтаксично, і лексично експресивніший за Лукашів:

Важмо сміливо життям:
Випадає нині нам
І собі, й своїм синам
Волю осягти.

Мисик точніший у деталях: *woes and pains* — *страждання і сльози*, *your Sons in servile chains* — *щоб твій син рабом не *ріс*, they shall be free* — *розтрощи ярем*. В останньому випадку перекладач виражає ідею свободи (*be free*) через заклик звільнитися з-під гніту (*розтрощи ярем*), перетворюючи твердження оригіналу в імператив. У такий спосіб Мисик акцентує заклик до опору, і цей заклик проєктується на традиції української класики (порівняймо з Шевченковим *кайдани порвіте*, Франковим *пута ламати*, чи *порви всі пута, скинь ярмо* у Зерова).

Отже, герой Мисика — насамперед волелюбна людина, борець за незалежність (волю) Шотландії. Його образ найрельєфніше проступає у наступних рядках, де ключова деталь *вільний* стає компонентом звукописної гри: «Хто за край свій хоче *встать*, / *Вільний* *вой* у *вільну* *рать*? / *Вільним* *буть* або *сконать*?». Трикратний повтор лексеми *вільний*, увиразнений алітерацією, у поєднанні з урочисто забарвленими лексемами *вой* і *рать* дуже глибоко передає свободолобний мотив оригіналу: «Wha, for Scotland's King and Law / *Freedom's sword* will strongly draw, / *Freeman* stand, or *Freeman* fa'<...>». Перекладачеві вдалося відтворити і повтор ключової деталі оригіналу (*free*), і побудований на контрасті заклик до боротьби (*Freeman stand, or Freeman fa'*). Мисикове *Вільним* *буть* або *сконать* проєктується на український контекст і резонує з козацьким гаслом *Воля або смерть!*, тож переклад звучить гостро й актуально. Лукаш теж підсилює свій переклад звукописом: «Хто за рідний край готов / *Щедро* *лити щиру кров*, / *Щоб* *звільнитися* з *оков* <...>». Контраст оригіналу збережено, але акценти зміщено. Прагнення до волі, яке виражено через фразеологізовану деталь *звільнитися з оков*, поступається ідеї героїзму, відваги. Свободу здобувають найвищою ціною — «шлях звільнення кожної нації густо кропиться кров'ю» (Симон Петлюра), тому Лукаш апелює до максимальної жертвовності: *щедро* *лити щиру кров*.

Цікаво, що обидва перекладачі пожертвували історичними деталями і вилучили згадку про короля Шотландії: Для Лукаша така заміна концептуальна і простежується наскрізно у його перекладах з Бернса. Ось як, наприклад, при перекладі пісні «Highland Laddie»: «For freedom and my king to fight» — «За свободу, за народ» чи «for your lawful king, his crown» — «За-

хищай свій рідний край». Лукаш орієнтується на український архетип воїна-захисника, що століттями формувався в національній свідомості українців. Звідси — свідомі пропуски і відхилення від оригіналу. Лукашів герой готовий віддати своє життя за свою землю, за свій народ, за свободу, але аж ніяк не за монарха (короля, царя, лорда чи пана і т. п.). Зрозуміло, що така інтерпретаційна позиція Лукаша не пропустить через свій фільтр деталей, які не вписуватимуться в цей архетип, навіть якщо в оригіналі вони є стрижневими. Тому будь-які згадки про шотландського короля у перекладі відсутні. Натомість перекладач уводить дуже важливу деталь *за народ*, що є алюзією на одну з найкращих пісень українського січового стрілецтва «За Україну, за її волю» (інша назва — «О, Україно!»). Її рефрен звучить як: «За Україну, за її волю, / За честь і славу, *за народ!*» Отже, перекладач зміщує акценти оригіналу і проєктує свій переклад на український контекст. Заклики *за свободу, за народ* у поєднанні з імперативом *захищай свій рідний край!* відчутно апелюють до українського читача, його патріотичних почуттів.

Мисик, як правило, намагається зберігати історичне забарвлення оригіналу й не відхилятися від тексту першотвору. Тому в нього читаємо: «Ми йдем у бій *за короля, / Шотландіє, прощай!*» (вірш «It Was A' For Our Rightfu' King»). Подібно й у перекладі пісні «The Highland Widow's Lament», де вдова оплакує загибель свого чоловіка у битві біля Каллодена 1746 р.:

My Donald's arm was wanted then,
For *Scotland* and for me.

<...>

My Donald and his Country fell,
Upon *Culloden field*.

У Мисика:

Він дати волю хоче знов
Шотландії й мені.

<...>

В *Коллодені* мій край упав,
а з ним і Дональд мій.

Перекладач зберіг усі топонімічні референції — його герой іде здобувати волю Шотландії і гине на Каллоденському полі. Власне, *дати волю Шотландії* — додано перекладачем, хоча й імпліцитно прочитується у Бернса завдяки конкретним історичним деталям. Калькований образ *мій край упав* зберігає увесь драматизм оригіналу.

У Лукаша, прогнозовано, усіх цих деталей не буде. Його герой іде визволяти рідний край і гине у бою:

Пішов мій Дональд у загін
Звільняти *рідний край*.

<...>

Поліг мій Дональд у бою
Проти ворожих зграй.

Проте це не просто нейтралізація історичного тла і контексту, чи зображення подій, які могли відбуватися будь-де. Перекладач уводить у підтекст актуальну для цільового читача алюзію — Дональд *пішов у загін*, що одразу

ж проектується на український визвольний рух, зокрема діяльність повстанської армії, активність якої збігається з часом створення цих перекладів. У такий спосіб перекладач імпліцитно звертається до українського історичного досвіду та використовує переклад як засіб вираження прихованих політичних поглядів чи ідей.

Тексти перекладів поезії Роберта Бернса у виконанні Миколи Лукаша та Василя Мисика дають багатий матеріал для спостережень і висновків. Саме в їхньому доробку шотландський поет найповніше представлений в українській літературі, саме їхні переклади стали хрестоматійними. Про доробок Лукаша й, відповідно, Мисика варто говорити як про приклади цікавого перекладацького парадоксу, на який свого часу звертала увагу Марина Новикова [Новикова 1971], коли існують різні переклади одного художнього твору, однаково успішні і зовсім не схожі між собою. Український читач отримав Бернса у двох різних прочитаннях — такого, яким його побачили два майстри художнього перекладу, пропущеного крізь призму власного досвіду, особистості, художнього смаку.

Мисик узяв на себе ношу першопрохідця. Звісно, Бернса перекладали і до нього. Але саме Мисик підійшов до свого перекладацького проєкту найсистемніше — і при доборі текстів, і при роботі над паратекстами (передмовою, примітками), і при авторедагуванні виконаних перекладів. Це підхід професіонала, науковця, літератора. Показати все розмаїття жанрів Бернсової творчості — завдання, яке поклав перед собою Мисик. Бути точним і об'єктивним — його професійне кредо. Максимальна увага до оригіналу — основна риса перекладацького почерку. Вибір творів для перекладу Мисикові диктували не так власні уподобання, як бажання ввести в український літературний контекст творчість Бернса у всій її цілості й багатогранності.

Для Лукаша ж Бернс — це насамперед улюблений автор, твори якого imponували перекладачеві і своєю поетикою, і глибокою національною ідеєю. Лукаш перекладав те, що було близьким його настрою, художньому смаку, що узгоджувалося з його внутрішньою ідеологією. Два контексти Бернсової творчості найбільше привабили Лукаша — фольклорний та історико-національний: пісня і доля народу, що бореться за свою незалежність. Обидва крізь призму інтерпретаційної позиції Лукаша спроектувалися на контекст український — органічно, гармонійно, актуально.

ЛІТЕРАТУРА

- Коломієць Л. В. Український художній переклад та перекладачі 1920–30-х років: матеріали до курсу «Історія перекладу» : навч. посіб. Київ : Видавн.-полігр. центр «Київський університет», 2013. 559 с.
- Костюк Г. Зустрічі і прощання : Спогади у двох книгах. Київ : Смолоскип, 2008. Кн. 1. 720 с.
- Мисик В. Про переклади М. Лукаша з Бернса (стор. 1–50) : видавн. рец. Харків, 1957. Черняков Б. І. Микола Лукаш у перекладознавчій критиці. Ч. 2: *Хроніка прижиттєвих публікацій (1970–1989)*. Київ, 2005. С. 48–49.
- Новикова М. О. Міфи та місія. Київ : Дух і Літера, 2005. 432 с.
- Новикова М. Урок двох майстрів. *Всесвіт*, 1971. № 7. С. 90–95.

ДЖЕРЕЛА

- Б-1932 Бернс Р. Пісні та поеми / пер. і вступ. ст. В. Мисика. Харків; Київ, 1932. 127 с.
- Б-1959 Бернс Р. Вибране / пер. з англ. М. Лукаш і В. Мисик. Київ : Держлітвидав УРСР, 1959. 255 с.
- Б-1965 Бернс Р. Поезії /пер. з англ. М. Лукаш і В. Мисик. Київ : Дніпро, 1965. 206 с.
- Б-2010 Бернз Р. Вибране / упоряд.: П. Кормило, Г. Дика. Київ : Богдана, 2010. 296 с.
- Б-2014 Бернс Р. Моя любов : Вибр. твори / пер. з англ. М. Лукаш і В. Мисик; упоряд. В. Габор. Львів : Піраміда, 2014. 416 с.
- ВМ Мисик В. Захід і Схід : Переклади / авт. передм. О. І. Никанорова. Київ : Дніпро, 1990. 543 с.
- МЛ Лукаш М. Від Боккаччо до Аполлінера : Переклади / ред. і упоряд., авт. передм. М. Н. Москаленко. Київ : Дніпро, 1990. 510 с.

REFERENCES

- Kolomiets L. V. (2013). *Ukrainskyi khudozhnii pereklad ta perekladachi 1920–30-kh rokiv: Materialy do kursu "Istoriia perekladu": navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyivskyi universytet". [In Ukrainian].
- Kostiuk H. (2008). *Zustrichi i proshchannia: Spohady*. In 2 vols. (vol. 1). Kyiv: Smoloskyp. [In Ukrainian].
- Mysyk V. (2005). *Pro pereklady M. Lukasha z Bernsa* (pp. 1–50): *Vydavnycha retsenziia*. Kharkiv, 1957. *Cherniakov B. Mykola Lukash u perekladoznavchii krytytsi*. P. 2. *Khronika pryzhyttievykh publikatsii*. Kyiv, 48–49. [In Ukrainian].
- Novyкова M. (1971). *Urok dvokh maistriv. Vsesvit*, (7), 90–95. [In Ukrainian].
- Novyкова M. (2005). *Mify ta misiia*. Kyiv : Dukh i Litera. [In Ukrainian].

SOURCES

- B-1932 Berns R. (1932). *Pisni ta poemu*. (transl. by V. Mysyk). Kharkiv–Kyiv. [In Ukrainian].
- B-1959 Berns R. (1959). *Vybrane*. (transl. by M. Lukash and V. Mysyk). Kyiv: Derzhlitvydav USSR. [In Ukrainian].
- B-1965 Berns R. (1965). *Poezii*. (transl. by M. Lukash and V. Mysyk). Kyiv: Dnipro. [In Ukrainian].
- B-2010 Bernz R. (2010). *Vybrane*. (comp. by P. Kormylo, H. Dyka). Kyiv: Bohdana. [In Ukrainian and English].
- B-2014 Berns R. (2014). *Moia liubov: Vybrani tvory*. (transl. by M. Lukash and V. Mysyk; comp. by V. Gabor). Lviv: Piramida. [In Ukrainian].
- МЛ Lukash M. (1990). *Vid Bokkachcho do Apollinera: Pereklady*. (comp. by M. Moskalenko). Kyiv: Dnipro. [In Ukrainian].
- ВМ Mysyk V. (1990). *Zakhid i Skhid: Pereklady*. Kyiv: Dnipro. [In Ukrainian].

V. R. SAVCHYN

Ivan Franko National University of Lviv
Lviv, Ukraine
E-mail: vrsavchyn@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1037-575X>

**VASYL MYSYK AND MYKOLA LUKASH: TWO INTERPRETATIONS OF
ROBERT BURNS'S POETRY**

The paper examines the representation of Burns's poetical oeuvre in Ukrainian translations by Mykola Lukash (1919–1988) and Vasyl Mysyk (1907–1983), who established the Ukrainian canon of Robert Burns. Their translations are included in school textbooks, radio broadcasts and set to music.

These translations confirmed a paradox of co-existence of two equally successful, but quite different interpretations of Burns made through the prism of translators' ideology, personality, poetic motivations and other constraints. Mysyk's ambition was to show *real* Burns in all the variety of his works. He adopted a strategy of a literary studies scholar who paid scrupulous attention to textual detail, be it biographical, historical or figurative. All his translator's decisions were subdued to his wish for utmost proximity to the original text. In a similar vein, the selection of texts for translation was guided by his desire to introduce Burns's works into Ukrainian literary context in their integrity and variety, rather than by his personal taste.

For Lukash, on the contrary, Burns was not related to a comprehensive translation project. He was one of his favorite poets, and these were Burns's songs that appealed to Lukash most. Conceptually as well as stylistically Lukash's translations of Burns are folklore-oriented and folklore inspired. In this way, the translator successfully reproduced the dominant features of Burns's poetics by emphasizing its folk spirit. On the other hand, Ukrainian folklore poetics employed in Lukash's translations proved to be a convenient tool to manipulate the text governed by translator's ideology. Through the prism of folklore style Lukash managed to convey implied political messages to fuel resistance and defiance, which suggests a form of translator's activism.

Keywords: Vasyl Mysyk, Mykola Lukash, Robert Burns, literary translation, interpretation, interpretative concept of a translator, translator's strategy, translation multiplicity.

Дата надходження до редакції — 08.06.2020

Дата затвердження редакцією — 30.06.2020

Л. Ф. ФОМІНА

Одеський національний політехнічний університет
Одеса, Україна
Електронна пошта: onomastic.ua@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9599-5332>

НАЗВИ СУЗІР'ІВ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ СТАРОГО ЗАВІТУ

У статті розглядаються назви Великої Ведмедиці, Оріона та зоряного скупчення Плеяди у восьми повних перекладах Біблії українською мовою XIX–XXI ст. Крім вступної частини та короткого огляду історії українських перекладів, стаття складається з трьох розділів. У першому розділі проаналізовано давньоєврейські назви *Аш*, *Кіма*, *Кесіль*, які наявні в перекладі Патріарха Філарета (Денисенка) з Синодальної Біблії (1876 р.), а також у перекладі «Біблії нового світу», створеному релігійним товариством «Свідки Єгови». У другому розділі висвітлено народні українські назви, характерні також для всього слов'янського світу, — *Віз*, *Волосожар*, *Квочка*, *Косарі*, що їх використано в першому повному перекладі Біблії українською мовою — Кулішевій Біблії, яка своїм авторитетом створила певну традицію, стверджуючи самобутність і повноцінність української мови, і за цим взірцем пішли І. Огієнко та І. Хоменко. Третій розділ присвячено грецизмам *Плеяди*, *Оріон*, *Арктур* як еквівалентам номінацій, представлених у протографі — Септуагінті, виявленим у перекладі о. Рафаїла. Авторка доходить висновку, що всі перекладачі у своїй духовній роботі мали на увазі зрозумілість, доступність астрономічних назв для православного читача біблійних текстів, але для кожного часу ця мета по-іншому реалізована: якщо для XIX ст. такими зрозумілими були народні назви, то в XX і XXI ст. вони забуваються і більше знайомими стають грецькі за походженням і загальновідомі *Велика Ведмедиця*, *Оріон*, *Плеяди*. Це стосується також перекладу Острозької Біблії, астрономічні назви якої створювалися ще за часів діяльності перших слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія і для нашого часу стали надто застарілими. Авторка констатує, що в астрономічних назвах знайшли відображення різні етнокультури: юдейська космонімія більшою мірою є антропоморфною, а слов'янська, у тому числі українська, відтворює селянський погляд на світ і зоряне небо.

Ключові слова: космоніми, Кулішева Біблія, переклади І. Огієнка та І. Хоменка, новітні переклади Біблії українською мовою.

Вступ. Космоніми (або астроніми), які відтворюють особливості побуту і життєвого устрою різних етносів, національну специфіку світосприйняття, — одні з найдавніших власних назв у людській культурі. Вони мають низку специфічних рис порівняно з іншими класами пропріативів. Це, по-перше, обмеженість пойменованих у народній космонімії зоряних груп. Власне, їх не більше десяти. «Слов'янська народна астронімія, — зауважує М. Рут, — ніколи не обіймала великої кількості об'єктів, оскільки, не будучи ані мисливцями, ані кочівниками, ані мореплавцями, слов'яни не мали потреби

в докладному знанні нічного неба для орієнтації у просторі» [Рут : 200]. По-друге, це множинність номінацій одного астрономічного об'єкта. Наприклад, у «Лінгвокраїнознавчому словнику власних назв української мови» (Зошит 4. Астрономічні назви) для Пояса Оріона вміщено космоніми *Дівка з відрами, Косарі, Чепиги*, для Плеяд — *Волосожар, Стожари, Квочка* [Процик : 31], і це далеко не повна номенклатура українських народних назв для цих зоряних груп. Третьою особливістю є відсутність одно-однозначної відповідності між космонімом і референтом, тобто та сама номінація може належати різним сузір'ям.

Наявні народні космоніми й у книзі, що охоплює тисячолітню історію та мудрість давніх народів, — у Біблії, зокрема в Старому Завіті. Метою нашої статті є спостереження над еквівалентами астрономічних назв у перекладах українських авторів, які брали за основу давньоєврейські, церковнослов'янські, грецькі та інші тексти Святого Письма.

Назви зоряного неба досліджували і зараз досліджують багато науковців: в Україні — Ю. О. Карпенко, в Болгарії — Д. Младенова, Л. Димитрова-Тодорова, у Польщі — М. Гладишова, К. Мошинський, Є. Бартмінський і С. Небжеговська та ін., зосереджуючись головним чином на збиранні й інтерпретації народних номінацій, міфів та інших фольклорних жанрів, прагнучи зафіксувати їх та зберегти від забуття, оскільки вони втрачаються сучасними мовами і культурами. Проблемою космонімів за багатовікове існування Біблії цікавилися численні тлумачі й перекладачі, творці конкорданцій (словників-індексів до Біблії), унаслідок чого виникла велика кількість гіпотез щодо їхньої етимології й співвіднесеності з певними астрооб'єктами. Існує, однак, єдина спеціальна праця на цю тему — монографія італійського астронома Дж. Скіапареллі «Астрономія в Старому Завіті», видана італійською мовою 1903 р. (G. Schiaparelli. *L'astronomia nell'Aantico Testamento*) і перекладена німецькою в 1904 р. (Das Astronomie im Alten Testament). Скіапареллі подає широку картину астрономічних та астрологічних знань давніх юдеїв, наводить космоніми з усіх відомих перекладів Біблії, але не бере до уваги слов'янські. Деякі спостереження над перекладами космонімів у церковнослов'янських текстах подані в наших попередніх працях [Фомина 1982, Фомина 1995]. Однак проблема слов'янських перекладів біблійних астроназв на сьогодні залишається недостатньо вивченою. Що ж до еквівалентності, особливостей їх передачі в українських перекладах, то цією проблемою, як нам відомо, досі ніхто не цікавився, що й визначає новизну даної розвідки.

З історії українських перекладів Біблії. В українській бібліїстиці відомі вісім повних перекладів Святого Письма починаючи з XIX ст. Перший переклад з давньоєврейської мови належить відомому письменникові П. Кулішу, який у 1860 р. розпочав проєкт повного перекладу Біблії, пізніше до нього приєднався учений-фізик і громадський діяч, знавець богослів'я І. Пулюй. «Куліш хотів здійснити переклад Біблії українською мовою, аби довести повноцінність цієї мови, її спроможність передавати найглибші людські переживання. Для нього це був переклад і задля ствердження самотності української мови» [Ухтомський]. Але під час пожежі в 1885 р. рукопис згорів; роботу було відновлено, й після смерті П. Куліша завершено І. Нечуєм-Левицьким та І. Пулюєм. Уперше переклад надруковано Британським біблійним товариством у 1903 р., декілька разів перевидано у Відні, Берліні, Нью-Йорку й Лондоні; у Києві надруковано в

2000 р. Другим за часом перекладом Біблії, включаючи й Старий Завіт, був переклад І. Огієнка (митрополита Іларіона) у Вінніпезі (Канада), замовлений йому Британським біблійним товариством у 1936 р. Однак розпочав він працювати над повним перекладом ще в 1917 р., а закінчив його 1955 р. Біблію було надруковано в Лондоні 1958 р., потім вона вийшла друком у 1962 р. в Канаді, була передрукована в Україні в 1988 р. з нагоди 1000-ліття хрещення Руси і стала найуживанішим текстом Святого Письма в наш час. «Однією з головних особливостей протографів старозавітних книг є їхня мова. Так, загальновідомо, що старозавітні книги для перекладів Кулішевої та Огієнкової Біблії бралися з єврейських масоретських текстів (VI–IX ст.). Однією з головних причин цього були вимоги Біблійних товариств, з якими співпрацювали перекладачі» [Костенко]. Як зазначив один з авторитетних знавців Святого Письма К. Костів, переклад І. Огієнка — «класичний і найкращий з досі існуючих перекладів чи не між усіма слов'янами» [Цит. за: Блошук : 19].

Наступним, третім повним перекладом Біблії став переклад греко-католицького священника І. Хоменка, виданий у Римі 1963 р. у видавництві Отців Василіян. Цей переклад також здійснювався з масоретського тексту (6-те вид. Р. Кіттеля), а тексти, відсутні в єврейському каноні, — з грецької Септуагінти (III–II ст. до н. е.). Про значення цієї роботи пише професор, доктор богослов'я, філософії й мистецтвознавства Д. Степовик: «Хоч третій переклад Біблії — це насамперед здобуток і заслуга Греко-Католицької Церкви <...>, її переклад і видання стали подією всеукраїнського значення. Цим — третім повним — перекладом Біблії (у першому і наступних перевиданнях) користуються не тільки греко-католики, але й православні та протестанти, бо він є видатним якістю мови і точністю переданої думки. Третій переклад о. І. Хоменка, попри його закономірну відмінність від другого перекладу І. Огієнка, є також видатним внеском в українське біблієзнавство і свідчить про безсмертя української мови, як і нації, що цю мову виплекала упродовж віків» [цит. за: Хоменко Іван Софронівич].

Уже в XXI ст. в Україні було зроблено кілька новітніх перекладів. Так, Патріарх Філарет (Денисенко) здійснив переклад Святого письма з російської Синодальної редакції 1876 р., орієнтованої головним чином на Септуагінту. Ця праця видана Українською православною церквою Київського патріархату 2004 року.

Видатною подією в українській бібліїстиці стало перевидання в 2006 р. славнозвісної Острозької Біблії (1580–1581 pp.), до церковнослов'янського тексту якої було долучено український переклад, здійснений архімандритом Рафаїлом Турконяком, над яким він працював 30 років. Як зазначив М. Костенко, «це перший український переклад Біблії, що спирається не на масоретські єврейські тексти, а на традиційні церковні» [Костенко], тобто втілює в собі головну текстологічну традицію слов'янських текстів Святого Письма. Ця праця о. Турконяка була відзначена Шевченківською премією. Джерелами Острозької Біблії були Геннадієва біблія 1499 р., південнослов'янські рукописи біблійних текстів, а грецьким джерелом став першодрук Септуагінти 1518–1519 років — грецька Альдинська Біблія, видана у Венеції в друкарні Альда Мануція (1450–1515). Отець Турконяк зробив також переклад Біблії з давньогрецької мови на сучасну літературну українську мову, який вийшов друком у 2011 р., а в 2020 р. під його

керівництвом побачив світ переклад з давньоєврейської (з масоретського тексту).

Новітній переклад Святого Письма літературною українською мовою здійснив також письменник О. Гижа. За основу він узяв переклад російського Синодального тексту, але порівнював його з перекладами своїх українських попередників, а також з іншими слов'янськими перекладами, унаслідок чого вийшов оригінальний і цікавий з текстологічного погляду текст. Книга побачила світ у Києві 2013 року.

Останній, восьмий переклад — «Біблію нового світу» — з англійської мови зробили перекладачі релігійного товариства «Свідки Єгови». Метою анонімних авторів англійського тексту (й відповідно — українського) було якомога точніше передати першоджерело — давньоєврейський (масоретський) текст, але зробили вони це, виходячи зі своєї богословської концепції, через що зазнали критичних відгуків з боку православних священників. «Біблія нового світу» вийшла друком в Україні 2014 року.

Оцінюючи перекладацький доробок, історики Біблії М. Жукалюк і Д. Степовик наголошували: «перекладачі були переконані: народ, що має Біблію рідною мовою, не може бути знищений, мова, якою перекладено Біблію, — безсмертна» [Жукалюк, Степовик : 43].

Давньоєврейські назви сузір'їв у біблійних текстах. Отже, розглянемо перекладні еквіваленти давньоєврейських назв сузір'їв, які використовували українські перекладачі Біблійного кодексу, і спробуємо з'ясувати, що саме вони ставили собі за мету. Нами виявлено три типи такої перекладної еквівалентності: 1) використання першоджерельних єврейських назв; 2) добір українських народних еквівалентів; 3) використання грецьких найменувань. Зрозуміло, що тип еквівалентності залежить насамперед від мови протографа, з якого здійснювався переклад, але однозначного зв'язку тут немає, що ми й покажемо в цій розвідці. Згідно з нашою типологією, розглядатимемо матеріал не в хронологічному порядку перекладів Біблії в Україні, а відповідно до того, з якої мови добиралися еквіваленти астрономічних назв і який тип еквівалентності вони виявляють. І ще одне попереднє зауваження: найбільшу кількість космічних номінацій містить біблійна Книга Йова, у якій знаходимо Венеру, Велику Ведмедицю, Оріона й Плеяди — саме ті об'єкти, що допомагали в давнину орієнтуватися в часі й просторі. У інших частинах Старого Завіту зустрічаються окремі згадки Венери (Ісаїя 14:12, 4-та Книга Царів 23:5, Псалтир 109:3, Апокаліпсис 2:28, 22:16), а також номінації Оріона (Ісаїя 13:10, Амос 5:8) та Плеяд (Амос 5:8). Розглянемо назви сузір'їв, які є найцікавішими як давні творіння людського духу в контексті наївної картини світу.

Оскільки Біблія написана давньоєврейською мовою (івритом і арамейською), логічно почати наше дослідження саме з назв цієї мови. Єврейські назви збережені у двох розглянутих нами перекладах: у перекладі патріарха Філарета та в «Біблії нового світу». Філарет, як зазначено вище, перекладав Синодальну Біблію (1876 р.) і тому наслідував ті юдейські номінації, які наявні в ній: «Створив Ас, Кесиль і Хима і тайники півдня» (Філарет, Іов 9:9); «Чи можеш ти зв'язати вузол Хима і порушити узи Кесиль? Чи можеш виводити сузір'я у свій час і вести Ас (зірницю) з її дітьми?» (Філарет, Іов 38:31, 32). Порівняймо з Біблією Святого Синоду: «Сотворил Ас, Кесиль и Хима и тайники юга» (СинодБиблия : 544, Иов 9:9); «Можешь ли ты связать узел Хима и разрешить узы Кесиль? Можешь ли выводитъ

созвездия в свое время и вести Ас с ее детьми?» (Синод Библия : 565, Йов 38: 31, 32). Патріарх переклав і примітку: «Сузір'я, що відповідають нинішнім назвам: Ведмедиця, Оріон і Плеяди». Цікаво, що в самій Септуагінті, з якої перекладалася Синодальна Біблія, астрономіації інші (див. нижче), а перекладачі Біблії Синоду використали давньоєврейські, які запозичено з масоретського тексту. Як бачимо, переклад Філарета є досить точним як в загальному сенсі, так і в перекладі астрономічних назв, які стали гапаксами в українському тексті.

Біблійні космоніми відобразили зв'язок з широким ареалом давніх цивілізацій Близького Сходу, тому своїм походженням вони сягають різних мов цього стародавнього культурного регіону.

Велика Ведмедиця, найкрасивіший і найвідоміший об'єкт зоряного неба, у наших перекладачів зазначена як *Ас* (частіше *Аш*), що, на думку дослідників, є частиною арабської назви *Banât Na'ash*. Араби асоціювали це сузір'я з похоронною процесією: чотирикутник — це труна, катафалк або похоронні ноші, а передують їм три зірки *na'ash* — плакальниці, ці неодмінні учасники похорон у Стародавньому Сході. За іншою версією, яку відстоює Скіапареллі, ці три зірки араби називали дочками, що йдуть за катафалком, а Йов назвав їх *дітьми*. Євреї з Аравії та Сирії користувалися спрощеною назвою *Аш*(שׁ) та *Аіш*(שׁוֹ) [Schiaparelli : 52].

Давньоєврейська назва Оріона *Kesil* (כֶּסֶל), яка буквально означає, за даними Р. Аллена, 'дурний', 'безчесний', 'непостійний', можливо, етимологічно пов'язана з *Kislev* — назвою 9-го місяця єврейського календаря, бурхливого листопада–грудня [Allen : 309]. Назва Плеяд *Kimah* в івриті (כִּמָּה) етимологізується від арабського слова *kaume* 'дім' або вавилоно-ассирійського *kimtu, kimmatu* 'сім'я', 'сімейна група' [Allen : 393; Еврейская энциклопедия : 7, 700]. Справді, близьке розташування, скупчення шести-семи видимих неозброєним оком зірок, які становлять Плеяди, давало привід для такого отождолення.

Гebraїзми наявні й у тексті «Біблії нового світу»: «Сузір'я Аш, Кесил, Кіма і сузір'я південного неба — це творива його» (БНС, Йов 9:9), «Чи ти можеш зв'язати кінці сузір'я Кіма або розв'язати мотузки сузір'я Кесіл? Чи можеш вивести сузір'я у його пору? Чи поведеш сузір'я Аш з синами його?» (БНС, Йов 38: 31, 32), «Бог — творець сузір'їв Кіма і Кесіл, він той, хто обертає густу темряву на світанок, а день на темну ніч» (БНС, Амос 5:8).

Зазначимо різні читання єврейської назви Великої Ведмедиці — *Ас* та *Аш*, які пояснюються таким чином: за даними історичної фонетики єврейської мови, літера *шин*(שׁ) почала вимовлятися як [š] не раніше XIII ст. на землях Німеччини, а в церковнослов'янських текстах передавалася кириличною літерою *слово* [Алексеев: 129], варіанти *Хіма* та *Кіма* (Плеяди) з'явилися тому, що в івриті й сьогодні літера *каф*(כּ) вимовляється як звуки [к] або [х].

Отже, етноспецифічні космоніми давньоєврейської мови відтворюють своєрідність картини світу не лише давніх юдеїв, але й тих народів, з якими вони мали тісні контакти впродовж багатьох віків їхньої, часом трагічної, історії.

Народні назви сузір'їв в українських перекладах. П. Куліш та його соратники, І. Огієнко та І. Хоменко, йшли своїм шляхом: вони намагалися донести до свого християнського читача значення іноземних назв, використати зрозумілі й широко відомі українцям космоніми. Тому в Кулішевій Біблії читаємо: «Він створив Віз, Косарів, Квочку і Комори

Півдня» (Куліш, Йов 9 : 9), «Чи міг би ти зв'язати Вузли Квочки? Чи Косаря мотуззя розв'язати?» (Куліш, Йов, 38 : 31, 32). Ті ж самі *Косарі* і *Квочка* наявні в Амоса 5 : 8 та *Косарі* — в Ісаї 13 : 10.

Віз — українська назва Великої Ведмедиці — входить до низки слов'янських назв з тією ж семантикою: п. *wóz*, бр. *коляса*, рос. *воз*, *телега*, *арба*, болг., серб. *Кола* (SłowSSL : 239). Дослідники праїндоевропейської мови Т. В. Гамкрелідзе та В. Вс. Іванов звертають увагу на помітний семантичний паралелізм у номінації цього сузір'я в давніх індоєвропейських народів: дгр. *ǵmaǵa*, лат. *plaustrum*, фриг. *κίκλην*, двн. *wagan*, хет. (шумерограма *giš*, *gigir*) та ін. [Гамкрелідзе, Іванов : 2, 686]. Отже, назви, які в різній національній лексемній реалізації вказують на воза, є спільною семантичною спадщиною від давньої прамови.

Лексемою *Косарі* із сингулятивним варіантом *Косар* позначене в Кулішовому перекладі сузір'я Оріон. Назва Оріона або його Пояса *Косарі* / *Косар* (частіше множинна форма, оскільки йдеться про три зірки) досить поширена на території Славії, пор. п. *Kosiarze*, *Kośniki*, бр., рос. *Косарі*, які разом із *Возом*, *Квочкою*, *Чумацьким Шляхом* відбивають головним чином сільськогосподарський спосіб життя давнього слов'янина і побутову зоряну картину світу.

Назва *Квочка* для зіркового скупчення в сузір'ї Тельця також характерна для слов'янського світу. Такі назви, як *Kura*, *Kwoczka*, *Kwoczka z kurczętami*, відомі українцям, чехам, словакам, полякам, болгарам, росіянам (SłowSSL : 246); семантику 'квочка' має й німецька назва Плеяд *Gluckhenne*.

У І. Огієнка знаходимо в Книзі Йова та в Амоса для цієї зоряної групи назву *Волосожар*: «Він Веза створив, Оріона та Волосожара, та зорі південні» (Огієнко, Йов 9 : 9), «Той, хто Волосожара й Оріона створив» (Огієнко, Амос 5 : 8).

Існує принаймні дві інтерпретації цього космоніма: багато вчених указує на можливий зв'язок з ім'ям бога багатства і добробуту *Волосом* / *Велесом* у першій частині та зі словом *жар* у другій. Однак, як наголошено в «Етимологічному словнику української мови», «стосунок між псл. *Volsъ "Волос" і терміном *Волосожар* залишається нез'ясованим» (ЕСУМ : I, 421). Ю. О. Карпенко висловлює думку, що назва утворена від лексеми *волосы*, тобто розуміє її як пасмо волосся, посилаючись на рос. *Волосьянка* [Карпенко : 50–51].

Проте в перекладі І. Огієнка не обійшлося без lapsus lingua щодо астрономічного контексту: «Чи виведеш часу свого Зодіяка, чи Веза з синами його попроведиш?» — питає Яхве у Йова. У єврейському тексті тут йдеться про дітей, які з'явилися, як зазначено вище, під впливом арабського бачення фігури Великої Ведмедиці у вигляді похоронного обряду, а механічна заміна *Аш* на *Веза* викликає здивування: звідки у Веза його сини?

Священник І. Хоменко користувався при перекладі Біблії науково усталеними масоретськими текстами та Александрійською редакцією Септуагінти у виданні А. Ральфса [Хоменко], але також уживає народні назви *Віз*, *Косарі*, *Квочка*, і в нього знову зустрічаємо дивовижного *Веза з його дітьми* (Хоменко, Йов 38 : 32). Мабуть, не завжди вдало можна поєднати давні біблійні назви з їхньою своєрідною семантикою з народними українськими космонімами і, безумовно, слід брати до уваги найближчий контекст.

Грецизми в перекладах астрономічних назв. Архімандрит Рафаїл (Р. Турконяк), перекладаючи Острозьку Біблію, не зберігає наявних у ній назв. Порівняймо два фрагменти (Йов, 9 : 9): «Він творить Плеяди, і Есперою Він її назвав, рай на півдні Він поклав» — «**твора и власожельца, и прохо(д)ню наре(к)тѹ рани южь наложѹ**» (треба: **южня ложа**. — Л. Ф.) (ОБ : 857). Як бачимо, переклад близький, за винятком астрономічних назв. Лексема **власожельць** у церковнослов'янських текстах позначала зоряну групу Плеяд; для читача ХХІ ст. вона була вже застарілою, незрозумілою і справді потребувала заміни. Грецька за походженням назва *Плеяди* (*Πλειάδες*) увійшла до наукової астрономічної номенклатури і тому зайняла своє передбачуване місце в перекладі. Планету Венера о. Рафаїл позначив також грецькою транслітерацією *Еспера*, замінивши чоловічий рід (*ὀέσπερος* 'вечірня зірка', чол. р.) на жіночий, мабуть, під впливом назви **проходня** або маючи на увазі богиню краси (Венеру), фантазією народів перенесену на зоряне небо. Що ж до назви **проходня**, то вона є гапаксом, створеним для того перекладу Книги Йова, з якого її було переписано в Київській Русі. За даними біблієзнавців, перший переклад цієї релігійно-філософської поеми належить просвітителю слов'ян Мефодію або перекладачам з близького до нього кола [Алексеев : 110, 145].

У другому пасажі про зоряне небо Бог, підкреслюючи свою всемогутність, питає Йова: «Чи ти зрозумів зв'язок Плеяди і відкрив загорожу Оріона? Або чи відкриєш звізду в її часі і Вечірню зорю притягнеш за її чуб?» і відповідно в Острозькій Біблії: «**разѹмѹ(л) же ли еси сооѹзѹ власожели(щ)и ограженіе кроѹжилицѹ ѿтверзлѹеси или ѿвръзѹеши звѣздѹ въвремя еѹ ивечерню звѣздѹ власы еѹ привлечеши ли**» (ОБ : 883; Йов, 38 : 31, 32). Отже, у цілком адекватному перекладі (крім, мабуть, *чуба*) замість церковнослов'янзмів **власожелиници** (як твірного для попереднього **власожельць**) та **кроѹжилицы** вжито грецькі за походженням *Плеяди* (*Πλειάδες*) й *Оріон* (*Ὠρίων*), знайомі ерудованому сучасному читачеві зі шкільної лави.

У перекладі отця Рафаїла з давньогрецької мови (Септуагінти) ті самі місця не абсолютно тотожні попереднім, але відтворюють космоніми грецького тексту. Так, у Йова, 9:9 читаємо: «Він, що творить Плеяду і Есперу і Арктура і кімнати півдня» (Рафаїл 2011) — «ὁ ποιῶν Πλειάδα καὶ Ἑσπερον καὶ Ἀρκτοῦρον καὶ ταμίεια νότου» (Septuaginta, Іов 9 : 9). Тут коментаря потребує назва *Арктур*. У сучасній астрономічній номенклатурі *Арктур* є номінацією головної зірки сузір'я Волопаса (α Boo), уведеною ще Гіппархом (II ст. до н. е.) і повтореною Клавдієм Птолемеєм у його відомому «Альмагесті» (близько 150 р. н. е.). Грецьке *ἀρκτοῦρος* «сторож ведмедя» утворене від *ἄρκτος* «ведмідь» і з'явилося, на нашу думку, на основі метонімії в Септуагінті, а потім і у Вульгаті (*Arcturus*) як переклад єврейської назви *Аш* і в адаптованій до граматичної системи української мови формі, без характерної грецької флексії потрапляє до перекладу о. Турконяка.

Переклад письменника О. Гижі в аспекті тлумачення астрономічних назв відрізняється еклектизмом, пор.: «Він утворив Ведмедицю, Оріона і Волосожара і скарбницю півдня» (Гижа, Йов, 9 : 9), «Чи можеш зав'язати вузол Волосожарові і розв'язати віжки Оріонові? Чи можеш виводити сузір'я у свій час і вести Велику Ведмедицю з її дітьми?» (Гижа, Йов, 38 : 31, 32). *Велика Ведмедиця* й *Оріон* — назви з наукової астрономічної номенклатури, які ґрунтуються на грецькій міфології: *Велика Ведмедиця*

на міфі про німфу Каллісто, яку ревнива Гера перетворила на ведмедицю, *Оріон* — ім'я міфічного героя, мисливця, велетня, якого покохала богиня Еос і який загинув від стріл Артеміди. Зауважимо, що лексичне оточення *Оріона* в тексті Книги Йова у різних перекладачів (*розв'язати мотузки сузір'я Кесіл, порушити узи Кесиль, розв'язати віжки Оріонові, відкрити загорожу Оріона*) пов'язане з біблійним міфом про мисливця й велетня Німрода (Німврода), ідолопоклонника, «який під'юджував народ проти Яхве» [Мейлах : 2, 218], за що і був прикутий до неба віжками або мотузками, які й позначено в ОБ лексемою **кр҃ужилици**. Про зв'язок міфічного Німрода з космонімом *Оріон* та його церковнослов'янськими еквівалентами *кружилия, кро҃ужилици* розповідається в «Хроніці Іоанна Малали»: «**Родижеся ннѣ от колѣна Хамова Х҃усть именем мѣрин, иж род Неврода гѣганта <...> дѣл суща въ звѣздах несных е҃гож наричють кр҃ужилиа (Ωρίωνα)**» (XVст., оригінал XIIIст.) (СлРЯ XI–XII вв. : 8, 85).

Волосожар — уже згадуване народне найменування Плеяд (інколи й Оріона), відоме в Україні та більшою мірою в Росії, де воно має велику кількість варіантів: *Весажары, Висажары, Ворожары, Сожары* та ін. [Рут : 84]. У перекладі О. Гижі читаємо: «Хто утворив семизір'я та Оріона, і перетворив смертну тінь на ясний ранок <...> / Господь — ймення Йому!» (Гижа, Амос 5 : 8). *Семизір'я* (хоча й написано з маленької літери) є космонімом, еквівалентом юдейського *Кіма*, тобто позначає скупчення Плеяд. На нашу думку, взірцем для вживання цієї назви слугував російський переклад С. С. Аверінцева, у якому в Книзі Йова (9:9) знаходимо: «Он создал Медведицу и Кесиль, Семизвездье и дома южных планет» [Аверинцев 2004 : 325]. Отже, *Семизір'я* є словотвірною калькою назви *Семизвездье*, яка існує в російській народній космонімії і частіше називає Велику Ведмедицю; аналогічний космонім відомий у німців для Плеяд — *Siebengestirn* [Рут : 61–62]. Отже, переклад астрономічних назв О. Гижі характеризується строкатістю: включає наукові номенклатурні назви *Велика Ведмедиця, Оріон*, народний космонім *Волосожар*, а також кальковану назву *Семизір'я*. Однак це не применшує значення ще одного перекладу Біблійного кодексу сучасною літературною українською мовою.

Висновки. Розглянувши еквіваленти астрономічних назв, зокрема сузір'їв, у восьми українських перекладах Біблійних книг, ми дійшли таких висновків.

1. Головним пріоритетом усіх перекладачів була установка на доступність, зрозумілість біблійної космонімії православному читачеві цієї мудрої Книги. Але реалізація поставленої мети досягалася по-різному. Якщо для XIX ст. (Кулішева Біблія) такими зрозумілими були народні назви: *Віз, Косарі, Квочка*, то в XX і XXI ст. вони забуваються і більш знайомими стають грецькі за походженням і широковідомі *Велика Ведмедиця, Оріон, Плеяди* (переклади о. Рафаїла та О. Гижі). Це стосується також перекладу Острозької Біблії, астрономічні назви якої створювалися ще за часів діяльності перших слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія, і, звичайно, для сучасного реципієнта стали надто застарілими.

2. Кулішева Біблія як авторитетне джерело створила певну традицію в цій царині, маючи на увазі довести повноцінність та самобутність української мови, і наступні перекладачі І. Огієнко та І. Хоменко йшли за цим взірцем.

3. Другою важливою метою українських перекладачів було відтворення наявних у оригіналі назв. Переклад пропріативів завжди становить проблему,

і космоніми не є винятками. Складність атрибуції, пошук відповідності між назвою і об'єктом зоряного неба, численність інтерпретацій були підґрунтям для прямого перекладу — збереження наявних у текстах позначень, зокрема давньоєврейських *Аш (Ас), Кіма, Кесіль*.

4. Космоніми — етноспецифічні мовні одиниці, які репрезентують різні картини світу, різні способи світобачення: юдейська космонімія більшою мірою є антропоморфною. Тут знаходимо образ похоронного обряду, сімейну групу, міфічного велетня Німрода, а слов'янська, у тому числі українська, відтворює побутовий, селянський погляд на світ і зоряне небо.

5. Усі перекладачі, виконуючи титанічну роботу з перекладу Вічної Книги — Біблії, за всіма правилами перекладацького мистецтва, зробили значний внесок у розвиток української православної культури і донесли до простого мирянина величне Слово Боже рідною мовою.

ЛІТЕРАТУРА

- Аверинцев С. С. Книга Иова. *Аверинцев Сергей. Собрание сочинений. Переводы.* Киев : Дух і Літера, 2004. С. 312–378.
- Алексеев А. А. Текстология славянской Библии. Санкт-Петербург : Изд-во «Дмитрий Буланин», 1999. 189 с.
- Блошук О. Професор Іван Огієнко. *Слово вчителю.* 2007. № 1. С. 16–19.
- Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры : в 2 ч. Тбилиси : Изд-во Тбилис. ун-та, 1984. 1409 с.
- Жукалюк М., Степовик Д. Коротка історія перекладів Біблії українською мовою. Київ : Вид. Укр. Бібл. т-ва, 2003. 176 с.
- Еврейская энциклопедия : Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем / под общ. ред. Л. Каценельсона, Д. Г. Гинцбурга : в 16 т. Санкт-Петербург : Изд. О-ва для науч. евр. изданий и изд-ва Брокгауз-Ефрон, 1910. Т. 7. 484 с.
- Карпенко Ю. А. Названия звездного неба. Москва : Наука, 1981. 184 с.
- Костенко М. Текстологічні особливості протографів новозавітних і старозавітних книг в українській перекладній традиції. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Kostenko_Mykola/Tekstolohichni_osoblyvosti_protografiv_novozavitnykh_i_starozavitnykh_knyh_v_ukrainskii_perekladatsk.pdf. (дата звернення: 23.01.2020).
- Мейлах М. Б. Нимврод. *Мифы народов мира : Энциклопедия* : в 2 т. Москва : Сов. энциклопедия, 1988. Т. 2 (К–Я). С. 218–219.
- Процик І. Основні аспекти укладання Лінгвокраїнознавчого словника власних назв української мови. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 593. С. 30–32. URL: vlp.com.ua/files/07_37pdf (дата звернення: 18.05.2020).
- Рут М. Э. Словарь астрономов. Звездное небо по-русски. Москва : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2010. 288 с.
- Ухтомський А. Історія перекладів Біблії українською мовою. URL: <https://www.religion.in.ua/main/history/37036-istoriya-perekladiv-bibliyi-ukrayinskoyu-movoyu> (дата звернення: 03.05.2020).
- Фомина Л. Ф. Названия созвездий в древнеболгарских памятниках. *Paleobulgarica. Старобългаристика*. VI (1982), 4. С. 32–36.
- Фомина Л. Ф. Роль Иоанна Экзарха Болгарского в развитии восточнославянской астрономии. *Преславска книжовна школа*. Шумен; София : Св. Климент Охридски, 1995. Т. 1. С. 269–276.
- Хоменко Іван Софронівч. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Хоменко_Іван_Софронівч. (дата звернення: 27.04.2020).

Allen R. Star names. Their Lore and Meaning. New York : Dover Publications, 1963. 592 p.
Schiaparelli G. Das Astronomie im Alten Testament. Gieszen: J. Ricker'sche Verlagsbuchhandlung, 1904. 158 S. URL: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01004424281#?page0> (дата звернення: 04.04. 2020).

ДЖЕРЕЛА

Гижка	Українська Біблія. Новітній переклад Олександра Гижі. Київ : Друк. КТ «Забеліна-Фільковська», 2013. 1210 с.
БНС	Біблія. Переклад нового світу. Б. м. : Вид. т-ва «Вартова башта», 2014. 1800 с.
ЕСУМ	Етимологічний словник української мови: в 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. Київ : Наук. думка, 1982–2012.
Куліш	Святе Письмо Старого і Нового Завіту русько-українською мовою / пер. П. Куліша, І. Пулюя та І. Нечуя-Левицького. Відень : Вид. Брит. і Закордон. Бібл. т-ва, 1903. 455 с.
ОБ	Библія сирѣч книги Ветхаго и Новаго завѣта по языку словенску. Острог, 1581. Львів : Благод. фонд «Книга», 2006. 1957 с.
Огієнко	Біблія або Книги святого Письма Старого і Нового Заповіту із давньоєврейської й грецької наново перекладена. 988–1988. Ювілейне видання з нагоди тисячоліття християнства в Україні. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Біблія_(Огієнко) (дата звернення: 04.05.2020).
Рафаїл 2011	Біблія Або Книги Святого письма Старого та Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена ієромонахом о. Рафаїлом (Романом Турконяком). Б. м. : Вид. Укр. Бібл. т-ва, 2011. 1213 с.
СинодБиблія	Книги Священного Писання Ветхого и Нового Завета. Канонические. В русском переводе. С параллельными местами. Москва : Изд. Всесоюз. совета христиан-баптистов, 1968. 925 с.; 292 с., ил.
СлРЯ XI–XII вв.	Словарь русского языка XI–XII вв. / гл. ред. Ф. П. Филин. Москва : Наука, 1981. Вып. 8.
Філарет	Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту в українському перекладі з паралельними місцями / пер. Патріарха Філарета (Денисенка). Київ : Вид. Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. 1416 с.
Хоменко	Святе Письмо Старого і Нового Завіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами. Б. м. : Вид-во Отців Василіан «Місіонер», 2007. URL: https://ukrbible.at.ua/ (дата звернення: 27.04.2020).
Septuaginta	Septuaginta graece Id est Vetus Testamentum graece iuxta XXL / interpretes edidit Alfred Rahlfs. URL: https://manuscript-bible-ru . (дата звернення: 03.04.2020).
SłowSSL	Słownik stereotypów i symboli ludowych / red.: J. Bartmiński, S. Niebrzegowska. Lublin : Wyd-wo Uniwersytetu M.Curie-Skłodowskiej, 1996. T. 1. Kosmos. 439 s.

REFERENCES

- Alekseev A. A. (1999). Tekstologiya slavyanskoj Biblii. Saint Petersburg: «Dmitrij Bulanin». [In Russian].
Allen R. (1963). Star names. Their Lore and Meaning. New York: Dover Publications.

- Averincev S. S. (2004). *Kniga Iova. Averincev Sergej. Sobranie sochinenij. Perevody.* Kyiv: Dukh i Litera, 312–378. [In Russian].
- Bloshchuk O. (2007). Profesor Ivan Ohienko. *Slovo vchyteliu* (1), 16–19. [In Ukrainian].
- Evrejskaya enciklopediya. *Svod znanij o evrejs'tve i ego kulture v proshlom i nastoyashchem.* (1910). Vol. 7. Saint Petersburg: Brokgauz, Efron. [In Russian].
- Fomina L. F. (1982). Nazvaniya sozvezdij v drevnebolgarskih pamyatnikah. *Paleobulgarica. Starobolgaristika*, VI (4), 32–36. [In Russian].
- Fomina L. F. (1995). Rol' Ioanna Ekzarha Bolgarskogo v razvitii vostochnoslavyanskoj astronomii. *Preslavska knizhovna shkola.* Vol. 1: Izsledvaniya i materiali. Shumen; Sofiya: Sv. Kliment Ohridski. 269–276. [In Russian].
- Gamkrelidze T. V., Ivanov V. V. (1984). Indoevropskij yazyk i indoevropejcy. Rekonstrukciya i istoriko-tipologicheskij analiz prayazyka i protokultury: in 2 p. Tbilisi: Izdatel'stvo Tbilisskogo universiteta. [In Russian].
- Karpenko Yu. A. (1981). Nazvaniya zvezdnogo neba. Moscow: Nauka. [In Russian].
- Khomenko Ivan Sofronovych. *Wikipedia.* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Хоменко_Іван_Софронович. (last accessed: 27.04.2020). [In Ukrainian].
- Kostenko M. Tekstolohichni osoblyvosti protohrafiv novozavitnykh i starozavitnykh knyh v ukraïnskii perekladnii tradytsii. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Kostenko_Mykola/Tekstolohichni_osoblyvosti_protohrafiv_novozavitnykh_i_starozavitnykh_knyh_v_ukraïnskii_perekladatsk.pdf. (last accessed: 23.01.2020). [In Ukrainian].
- Mejlah M. B. Nimvrod. (1988) *Mify narodov mira: Enciklopediya:* in 2 vols. Vol. 2. Moscow: Sovetskaya enciklopediya, 218–219. [In Russian].
- Protsyk I. (2007). Osnovni aspekty ukladannia Linhvokrainoznavchoho slovnyka vlasnykh nazv ukrayinskoï movy. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*, (593), 30–32. URL: vlp.com.ua/files/07_37pdf. (last accessed: 18.05.2020). [In Ukrainian].
- Rut M. E. (2010). Slovar' astronimov. Zvezdnoe nebo po-russki. Moscow: AST-PRESS KNIGA. [In Russian].
- Schiaparelli G. (1904). *Das Astronomie im Alten Testament.* Gieszen: J. Ricker'sche Verlagsbuchhandlung. URL: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01004424281#?page0>. (last accessed: 04.04.2020).
- Ukhtomskiy A. Istoriia perekladiv Biblii ukraïnskoïu movoiu. URL: <https://www.religion.in.ua/main/history/37084-istoriya-perekladiv-bibliyi-ukrayinskoyu-movoyu>. (last accessed: 03.05.2020). [In Ukrainian].
- Zhukaliuk M., Stepovyk D. (2003). Korotka istoriia perekladiv Biblii ukraïnskoïu movoiu. Kyiv: Vydavnytstvo Ukraïnskoho Bibliinoho tovarystva. [In Ukrainian].

SOURCES

BNS	Bibliia. Pereklad novoho svitu. Published by «Vartova bashta», 2014. [In Ukrainian].
ESUM	Etymolohichniy slovnyk ukraïnskoï movy. (1982). Vol. 1. O. S. Melnychuk (Ed.). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
Filaret	Knyhy Sviashchennoho Pysannia Staroho ta Novoho Zavitu v ukraïnskomy pereklad i z paralelnymy mistsiamy / Patriarkh Filaret (Denysenko) (Transl.). Kyiv: Vydavnytstvo Kyivskoï Patriarkhii Ukraïnskoï Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu, 2004. [In Ukrainian].
Hyzha	Ukraïnska Bibliia / Novitnii pereklad Oleksandra Hyzhi. Kyiv: Komandyntne tovarystvo «Zabelina-Filkovska», 2013. [In Ukrainian].
Khomenko	Sviate Pysmo Staroho i Novoho Zavitu. Povnyi pereklad, zdiisnenyi za oryhylnymy yevreiskymy, arameiskymy ta hretskymy tekstamy.

- B. m: Vydavnytstvo Ottziv Vasylian «Misioner», 2007. URL: <https://ukrbible.at.ua/> (last accessed: 27.04.2020). [In Ukrainian].
- Kulish Sviatе Pysmo Staroho i Novoho Zavitu rusko-ukrainskoіu movoіu. Vіen: Vydavnytstvo Brytanskoho i Zakordonnoho Bibliinoho tovarystva, 1904. [In Ukrainian].
- OB Bibliya sirēch knigi Vethago i Novago zavēta po yazyku Slovēnsku. Ostrog, 1581. Lviv: Blahodiinyi fond «Knyha», 2006. [In Old Ukrainian].
- Ohienko Bibliia abo Knyhy sviatoho Pysma Staroho i Novoho Zavitu iz davnioievreiskoi i hretskoi nanovo perekladena. I. Ohienko (Transl.), 988–1988. Yuvileine vydannia z nahody tysiacholittia khrystianstva v Ukraini. URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/Біблія_\(Огієн\(ко\)\)](https://uk.wikisource.org/wiki/Біблія_(Огієн(ко))) (last accessed: 04.05.2020). [In Ukrainian].
- Rafail 2011 Bibliia abo Knyhy Sviatoho pysma Staroho ta Novoho Zapovitu iz movy davnioievreiskoi i hretskoi na ukrainsku doslivno nanovo perekladena iieromonakhom o. Rafailom (Romanom Turkoniakom). B. m: Vydavnytstvo Ukrainskoho Bibliinoho tovarystva, 2011. [In Ukrainian].
- Septuaginta Septuaginta graece Id est Vetus Testamentum graece iuxta XXL interpretes edidit Alfred Rahlfs. URL: <https://manuscript-bible-ru>. (last accessed: 03.04.2020).
- Sinod Bibliya Knigi Svyashchennogo Pisaniya Vethago i Novogo Zaveta. Kanonicheskie. V russkom perevode. S parallel'nymi mestami. Moscow: Izdatel'stvo Vsesoyuznogo soveta hristian-baptistov, 1968. [In Russian].
- SłowSSL Słownik stereotypów i symboli ludowych. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska (Eds.). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, 1996. T. 1. Kosmos.
- SRYa XI–XII vv. Slovar' russkogo yazyka XI–XII vv. (1981). Iss. 8. F. P. Filin (Chief Ed.). Moscow: Nauka. [In Russian].

L. F. FOMINA

Odesa National Polytechnical University
Odesa, Ukraine
E-mail: onomastic.ua@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9599-5332>

CONSTELLATION NAMES IN UKRAINIAN TRANSLATIONS OF THE BIBLE

The article explores the names of The Great Bear, Orion and the star constellation of Pleiades in the eight full translations of the Bible into the Ukrainian language of XIX–XXI c. Besides the Introduction and the Brief summary of the Ukrainian translations history, the article is made up of three sections. In the first section we analyze the ancient Hebrew names, such as *Ash*, *Kima* and *Kesil*, which are found in the translation by Patriarch Philaret (Denysenko) of the Synodic Bible (1876), and also in the New World Translation, made by the religious society “Jehovah’s Witnesses”. The second chapter focuses on the folk Ukrainian names, also typical for the whole Slavic world, such as *Viz*, *Volosozhar*, *Kvochka*, *Kosari*, used in the first full translation of the Bible into Ukrainian — Kulish’s Bible, which, by its authority, has created a certain tradition, proclaiming the authenticity and comprehensiveness of the Ukrainian language, and has become the standard, later followed by Ivan Ogiyenko and Ivan Khomenko. The third section is dedicated to such Graecisms as *Pleiads*, *Orion*, *Arcturus*, being equivalents for the nominations, presented in the protograph Septuaginta, found in the translation by Father Raphael. The author comes to the conclusion that all the translators in their clerical work aimed to make the

astronomic names available and understandable to the orthodox reader of the biblical texts, but for each period of time this aim was achieved differently: if for the XIX century such understandable ones were folk names, in XX and XXI centuries they have been forgotten and replaced by the more familiar Greek-originated and common *The Great Bear, Orion and Pleiads*. This concerns also the translation of the Ostrog Bible, whose astronomic names had been formed in the times of the first Slavic enlighteners Cyril and Methodius and have become too archaic for our times. The author states that different ethno-cultures have been reflected in the astronomical names: Judaic cosmonymy is more of the anthropomorphic character, while Slavic, including the Ukrainian one, reflects the villatic view to the world and the sky of stars.

Keywords: cosmonyms, the Kulish's Bible, translations by I. Ohiyenko and I. Khomenko, the latest translations of the Bible into Ukrainian.

Дата надходження до редакції — 14.05.2020

Дата затвердження редакцією — 28.05.2020

Н. Г. СИДЯЧЕНКО

Інститут філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Електронна пошта: burlajnata@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-6544-4030>

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКА СЕМАНТИКА ЛЕКСЕМИ *WIDNOKRĄG* В ОДНОЙМЕННОМУ РОМАНІ ВЕСЛАВА МИСЛИВСЬКОГО

У статті, що є продовженням низки досліджень, присвячених індивідуально-авторській семантиці в художніх ідіолектах, аналізуються значення лексеми *виднокруг*, яка функціонує як ключове слово в тексті однойменного роману польського письменника В. Мисливського. Подано характеристики ключових слів, усталені в теоретичній літературі, серед яких найголовніша: ключові слова пов'язані з ідейно-тематичним змістом твору/творів, концептуальними думками автора, вербалізованими образно й дослівно. Проаналізовано відповідність лексеми *виднокруг* ідіолекту В. Мисливського вказаним характеристикам. За лексикографічними джерелами зіставлено загальномовну структуру значень полісем *widnokrąg* і *виднокруг*, *horyzont* і *горизонт* у польській та українській літературних мовах. На підставі здійсненого контекстуального аналізу виявлено, що лексема *виднокруг* у художньому ідіолекті В. Мисливського функціонує в загальномовних значеннях: 'місце позірнього зіткнення неба із землею або морем' та 'частина земної поверхні, яку можна бачити на відкритій місцевості'; актуалізується в давніх міфологічних значеннях 'місце зіткнення цього й того світу', 'місце переходу в потойбіччя'; а також набуває індивідуально-авторського значення 'доля', яке продукується шляхом метонімічного розширення усталеного в польській мові значення 'оточення, середовище чогось або чієсь', доповнюючись метафоричною трансцендентальною конотацією. Метонімічне звуження значень 'оточення...' та 'простір...' породжує у словосполучення *центр виднокругу* семантику 'мала батьківщина'. Митець, маючи своє бачення реалії (денотата), вносить зміни в усталене в загальномовній номінації «вирізнання і применшення чи елімінування» його рис, кодуючи їх в індивідуальному значенні. Тому дослідження індивідуально-авторської семантики ключових слів допомагає також глибше пізнати художню картину світу автора. Зокрема, наше дослідження висвітлює фрагменти картини світу, що зберігають давні уявлення міфологічної свідомості й давніх, але живих донині в Польщі, обрядодій поминання предків.

Ключові слова: художній ідіолект, індивідуально-авторське значення, метафора, метонімія, полісема, Веслав Мисливський.

Об'єктом наших досліджень упродовж низки років є художні ідіолекти, а предметом досліджень — індивідуально-авторська семантика. Це не обов'язково семантика формальних новотворів, хоча й такі траплялися. Як, скажімо, дериват *mojość* (моїсть) із художньої мови Ч. Мілоша, утворений

від основи присвійного займенника *tój* та іменникового суфікса *-ość*, що в ідіолекті поета означає 'все моє, людське', 'іпостасі людини' [Sydiaczenko 2018b]; або *urizen* — запозичення Ч. Мілоша з ідіолекту В. Блейка, яке набуло в мові цього польського письменника, власне, в тексті есеїв «Земля Ульро», значення 'атеїстичний, диявольський розум' [Sydiaczenko 2018a] тощо. Однак частіше аналізовано було семантичні новотвори, що функціонують у художніх текстах як ключові слова.

Термін *ключове слово* був запроваджений 1954 р. французьким семіотиком, мовознавцем П. Гіро, деякі ж науковці для відповідного поняття використовували синонімічні терміни: слова-ключі, опорні слова, слова-опори, лейтмотивні слова, слова-лейтмотиви, слова-фаворити. Проблемою функціонування ключових слів у художньому тексті більшою чи меншою мірою займалося чимало дослідників, зокрема Р. Будагов, Ю. Караулов, А. Кожевникова, О. Кожин, Ю. Лотман, В. Петровський, С. Єрмоленко, Л. Пустовіт, Н. Сологуб, Л. Ставицька та ін. Серед польських учених про ключові слова писала, зокрема, М. Р. Маєнова, яка зазначала, що певні слова «виявляються суттєво частотнішими в поета, ніж у літературній мові, тобто займають місце значно вище в словнику цього поета, ніж цієї мови. Слова, які так вирізняються відносною частотністю від мовного узусу, назовемо словами-ключами. <...> Стосовно них слід мати на увазі, що їхні зв'язки з іншими словами дуже істотні, що у сполученні з ними витворюються нові значеннєві вартості, вимальовується новий індивідуальний словник поета» [Maenowa : 214]¹. Щодо методики дослідження семантики ключових слів М. Р. Маєнова підкреслювала: «Належить простежувати всі зв'язки ключового слова в текстах поета, має бути здійснений контекстуальний аналіз» [там же].

Характеристики ключових слів, усталені в теоретичній літературі та виявлені нами особисто, такі:

- 1) ключові слова є частотними в ідіолекті автора;
- 2) вони можуть бути назвою тексту або входити в неї;
- 3) ключові слова пов'язані з ідейно-тематичним змістом твору/творів, із концептуальними думками автора, вербалізованими образно і дослівно;
- 4) під впливом ближчого чи дальшого мікроконтексту (речення, фрагмент тексту) та нерідко макроконтексту (текст у цілому) ключові слова можуть зазнавати семантичних змін стосовно усталеної в загальноновживаній мові семантики.

Лексема, ужита як ключова в художньому тексті, подібно до більшості слів у мові, зазвичай є полісемічною. Як відомо, у процесі свого функціонування в загальноновживаній мові слова збагачуються новими значеннями на основі асоціацій за подібністю — метафорично і на основі асоціацій за суміжністю — метонімічно. У семасіології виділяють окремо ще розширення та звуження значень [Relacje... : 55]. На нашу думку, розширення і звуження значень є видами метонімії. Значення слова (етимологічне також) не є якимось правдивим відбиттям (або ж кодуванням) рис об'єкта/денотата, а є «свідомим виділенням одних рис і применшенням або й елімінацією інших» [Tokarski : 345]. Митець, маючи своє бачення, сприйняття предмета, явища (денотата), вносить зміни в усталене в мові «вирізнєння і применшення чи елімінування» його рис, витворюючи в такий спосіб своє індивідуальне значення. Тому дослідження індивідуально-авторської семантики ключових

¹ Переклади цитат, значеннєвих дефініцій скрізь — автора статті.

слів допомагає також глибше пізнати художню картину світу автора в цілому. Скажімо, слово *wąz* (вуж) набуло в ідіолекті Ч. Мілоша значення 'святе створіння', 'хранитель духів предків' [Sydiaczenko 2013], що свідчить про закоріненість у традиціях і міфопоетиці малої батьківщини автора — Литви. Натомість лексема *świadomość* (свідомість), увійшла в розбудоване семантичне поле: '*nieświadoma natura*' — '*świadomość ludzka*' — '*Świadomość Wyższa*' [Sydiaczenko 2018a], оскільки людина з її свідомістю в художньому світі Мілоша має як тваринні риси, так і божественну іскру. Таке бачення Мілоша є не просто виявом релігійної, почасти маніхейської картини світу, а й своєрідним продовженням романтичної традиції польської літератури.

Предметом дослідження цієї статті є лексема *widnokrąg*, яка функціонує як ключова в однойменному романі польського письменника В. Мисливського «*Widnokrąg*». Вона відповідає критеріям, наведеним вище, є назвою тексту, оскільки пов'язана з його ідейно-тематичним змістом — перипетії долі Пьотра, який у роки Другої світової війни дитиною потрапив у сільське середовище, а по війні мешкав і навчався в невеликому містечку Польщі. Лексема *widnokrąg* є частотною в тексті, адже письменник неодноразово звертається до цього образу. Він окільцює роман, з'являючись в описах сімейних фотографій, лейтмотивом постає в пейзажних описах, у філософських роздумах персонажів, в оповідях про їхні долі. Роман зрілого письменника є ніби продовженням виконання домашнього завдання шкільних літ, отриманого від репетитора: написати твір про виднокруг. Тож не дивно, що ця реальність і відповідний денотат набули в романі авторського бачення і розуміння.

Якщо енциклопедії подають визначення поняття виднокругу, як 'лінії позірнього зіткнення неба з поверхнею землі', то мовна семантика цього слова ширша. Перш ніж її наведемо, зазначимо, що описи пейзажів у художніх творах можна вважати, послуговуючись терміном когнітивістики, розгорнутими концептуальними сценами семантики 'частина земної поверхні, яку видно на відкритій місцевості'. Оскільки йдеться про ключову реальність роману, що розглядається, згадаємо, не цитуючи, хоча б один з таких описів, укладений у вуста матері Пьотра, коли вони разом цілий день шукають загубленого по дорозі до іншого села черевика. Цей опис, окрім того, що зачаровує читача грою барв, є також вдячною ілюстрацією енциклопедичної характеристики виднокругу — різного на терені відкритому (наближеному до кола) й на забудованому (охоплює лише найвіддаленіші видимі елементи краєвиду). Складником енциклопедичної дефініції є також вказівка на те, що поняття виднокругу пов'язане зі спостерігачем. Доречно тут буде навести зафіксовану в романі авторську метафору Бога, вкладену у вуста бургомистра: «А гадаєш, що Бог бачить? Бог — це тільки інша перспектива» (184), де основою переносу є подібність високої позиції спостерігача виднокругу і Бога «на небесах».

Розглянемо тепер усталені мовні значення лексеми *widnokrąg*. Наприклад, «*Słownik Języka Polskiego*» за редакцією В. Дорошевського подає для цієї лексеми такі значення: 'місце позірнього зіткнення неба із землею або поверхнею води; *перен.* сфера чийось інтересів, знань, переконань'; 'велике коло на небесній сфері, перпендикулярне до вертикального напрямку' [Słownik... : <http://www.sjpd.pwn.pl/haslo/widnokr/>]. У його синонімі *horyzont*, крім перших двох значень, цей словник наводить ще три: '*перен.* оточення, середовище чогось або чиясь; *зазвичай у мн., перен.* можливості, перспективи,

плани на майбутнє; висота води в річці» [Słownik... : <http://www.sjpd.pwn.pl/haslo/horyzont/>].

В українських еквівалентів *видноколо* й *виднокруг* академічний «Словник української мови» [Словник..., 1 : 389] фіксує такі самі перше й друге значення, але перше 'лінія горизонту — межа, яка ніби відділяє небо від землі' деталізується ще двома, розширеними: 'частина земної поверхні, яку можна бачити на відкритій місцевості', 'частина неба, яка ніби схиляється до землі'. Ще український словник дає до слова *виднокруг* стилістичну ремарку «поетичне», відсутню в польських лексикографічних джерелах. У нейтрального синоніма *горизонт* в українській мові [Словник 2 : 129] зафіксовано такі переносні значення: 'коло, сфера дій, можливостей'; 'висота води у річці або водоймі'; 'товща гірських порід'. Таким чином, зіставляючи значеннєві дефініції полісемічних лексем *widnokrag* і *виднокруг* та *horyzont* і *горизонт*, зайвий раз переконуємося у відомій істині порівняльної лексикології, що значення еквівалентних на перший погляд лексем навіть у споріднених мовах ніколи не збігаються повністю. Зокрема, в українській мові відсутнє переносне значення 'оточення, середовище чогось або чиясь'. (Далі у статті для спрощення вживатиметься лише український відповідник *виднокруг*, що був також використаний у нашому перекладі роману.)

Це слово використовується автором тексту у вихідному усталеному значенні 'місце позірного зіткнення неба із землею'. Скажімо, в оповідях, присвячених головному героєві, що підлітком любив забиратися на пагорб біля свого дому і спостерігати за виднокругом; у контексті спогадів про єврейську дівчинку, сусідку в дідовому селі; у мові батька Пьотра, колишнього офіцера, який часто оповідав синові про різні історичні битви, починаючи, наприклад, так: «Ледве край сонця вийшов з-за *виднокругу*, заграли сурми і згуртовані лави рушили» (Myśliwski : 333) ² тощо. Частотне використання автором лексеми *виднокруг* у усталеному значенні привертає увагу читача до важливого образу, створює відповідне тло.

Утім, незвичність у семантиці лексеми *виднокруг* помічаємо вже в зав'язці твору — в описі світлини дитячих літ, де ця лексема набуває тривожних переносних конотацій, пор.: «Не маю певності, однак, як ті батькові очі на правду дивляться. Якби не те літнє сонце, розлите довкола нас, то можна було б сказати, що вони благають про світло в навколишній темряві. А може, у світлі того сонця, *сягаючи поглядом за виднокруг*, узріли вони раптом те, що тільки якомусь надчутливому баченню буває доступне, й у що вони *не бажають, вражені, вірити*. Отак це фотограф і зафіксував» (19). Оповідачеві тут ідеться не стільки про 'позірну межу землі і неба', скільки про 'трансцендентальну межу'. Оповідач уже натякає на подальшу трагічну долю батька Пьотра, що мав хворе серце і невдовзі по війні помер.

Натомість в епізоді, що варіюється потім в епілозі твору і оповідає про те, як дорослий уже Пьотр відпочиває зі своїм маленьким сином на морі (сюжет роману не є однолінійним, минуле в ньому перемежовується з сучасним або з менш віддаленим минулим), головний герой, спрямовуючи погляд на *виднокруг*, бачить не лише 'лінію, де море стикається з небом'. Складний, спершу прихований для читача перебіг асоціацій, примушує його згадати людину з оточення свого дитинства: «Той намір зродився вже під час відпочинку на морі, коли *вдивляючись у далекий виднокруг*, що відкрився знена-

² Далі у круглих дужках вказуємо лише сторінки цього джерела.

цька у променях сонця, яке спало в море величезною яскраво-червоною дугою, я сказав Павлові, що грався поруч у піску: — Поїдемо в село. Хочеш? Провідаємо дядечка Владика. — Це було для мене самого несподіванкою» (194). Чому Пьотрові споглядання виднокругу нагадало село? Коли у війну малим він мусив із родиною перебраться з містечка до материних батьків на село, на нього поклали обов'язок пасти корову разом із сільськими хлопцями. У гурті тих пастушків був один старший чоловік, дивакуватий Казюнь, який, зокрема, передав Пьотрові своє розуміння *виднокругу*.

Як зазначає Є. Бартмінський, «розмовної мови людина навчається в дитинстві і її потім ще довго достатньо для порозуміння в щоденних життєвих ситуаціях» [Bartmiński : 115]. Наведемо цитати з роману, що є вдячною ілюстрацією цієї тези: «Попильнуйте моїх корів, хай добре наїдяться, — сказав одного разу Казюнь хлопцям. — А потім заженіть до Срочинського, і скажіть, що я вже не вернуся. Іду туди. — І простягнувши руку до виднокругу, обернувся, ніби ще не знав, у яку рушить сторону. І рушив уперед. <...> Казав, що дійде, о, туди, де небо сходиться з землею, а потім уже тільки вгору, і через день-другий буду тут над вами, хлопці» (262). Казюнь звідкілясь знав, що він «тільки до певного часу живе у Срочинських, бо йому призначено піти до неба. Небо, казав, недалеко, хлопці. О, там, як воно дістає землі, там край неба. Тільки треба туди дійти, а потім уже тамтою стороною вгору і вгору, і аж сюди назад, над луки. Я бачитиму вас, кожену вашу корову і кожного з вас, тебе, Фредик, і тебе, Міхасю, тебе, Стасю, і тебе Пьотрусю, але ви мене ні, бо лише звідти сюди видно» (263). Це, пізнане малим Пьотром, розуміння неосвіченого пастуха, звісно, є ненауковим, воно родом з фольклору, міфу, з наївної картини світу, за Ю. Апресяном [Bartmiński : 119]. Це розуміння закодувало в лексемі значення 'межі', але не просто землі й неба, а 'межі того і цього світу', і мова персонажа роману В. Мисливського таке значення актуалізує. Його не фіксували свого часу академічні словники, лише пізніші спеціальні лексикографічні праці враховували подібні значення, скажімо, «Słownik stereotypów i symboli ludowych», що вийшов у Любліні 1996 р. за редакцією того ж Є. Бартмінського, у якому, втім, немає статті «Widnokrag», тому ми його не використовували.

Засвоївши казкову правду, свідомість малого Пьотра спершу пручається, коли через декілька років репетитор витлумачує хлопцеві, що таке виднокруг у науковому розумінні, пояснює, що, мовляв, до нього не можна дійти. Пьотр заперечує вчителеві подумки: «Я вже хотів сказати, що це неправда, бо старий Казюнь, із яким я пас корів, дійшов» (261). За дитячою логікою, справді, дійшов, адже пішов тоді з пасовиська й більше не повернувся. Розмовне, донаукове розуміння *виднокругу* як 'межі світів' поширилося, ймовірно, ще в час наївної, міфологічної свідомості, за законом казкової метаморфози, у трансцендентальне значення: 'піти у засвіт, перенестися в інше життя, померти'. Саме такий трансцендентальний нюанс уже був наявний і в наведеній вище цитаті із зав'язки. Цей значеннєвий нюанс, пов'язаний з 'потойбіччям', помічаємо і в інших контекстах, які ілюструють саме авторське сприйняття *виднокругу*.

Зокрема, міфологічна семантика *виднокругу* породила авторську розгорнуту метафору в епілозі. Очевидно, форма хмар і світло призахідного сонця зродили певні зорові враження у спостерігача-наратора, завдяки яким відбулося оживлення постаті дитячих літ. «Сонце все ближче опускалося до *виднокругу*. <...> Раптом, наче з-за краю, з'явився малесенький, зовсім кри-

хитний, старий Казюнь із пасовища. Ні, я не мав сумніву, що то він. Хоч був переконаний, що давно забув про нього. У кожному разі, з усіх живих і померлих його найменше міг би сподіватися, адже він був заледве миттєвістю в моєму житті. <...> Він ішов по тому шву, то зникаючи в червоних сонячних променях, то ледве капелюх його виглядав, то знову з тих променів показувався. Здавався тільки більш похиленим, ніби ледве там поміщався, у тій тісній смузї прилягання моря і неба. Дріботів меншими, ніж зазвичай, кроками, хто знає, від утоми чи з обережності, щоб його те море не змило» (604). Казюнь постає в завершальному фрагменті твору не просто з'явою з потойбіччя, а й символом 'оточення дитячих літ', яке вже все «кануло за виднокруг». Того оточення, про яке написано книжку.

Значення 'оточення, середовище чогось або чиясь', наявне в лексемі *widnokrag* літературної польської мови і відсутнє в українського відповідника, у мові роману зазнає звуження: 'оточення, середовище дитинства'. Герой ще довго не може визволитися від зв'язку з тим сільським оточенням, не перестає бути йому вірним. «Така вірність, чи тільки можливість вірності, попри все запевнює не лише почуття безпеки, а й *окреслює місце у просторі твого виднокругу*, спершу не усвідомлюваного, і тим самим *стає знаком твоєї долі*» (195), — пише письменник. У цьому контексті В. Мисливський уже ставить поряд *виднокруг* і *долю*, називаючи *виднокруг знаком долі*, а не лише «підсвітлює» його просторову ознаку.

Мала батьківщина (такої номінації автор не вживає) в художньому світі В. Мисливського, явленому в романі, йменується далі *центром виднокругу*, і не лише в просторовому значенні, а разом із 'середовищем' — з тими, хто в цьому просторі жив, а по роках перейшов у потойбічний терен цвинтаря та в пам'ять головного героя. Ось контекст, де ужито це словосполучення: «І мабуть, так насправду, то лише зі смертю дядечка Владика я зрозумів, що, властиво, ніколи не покидав *цього місця*. Бо хоча то їхні могили, але то і мій знак, де я є. І хто знає, *чи не тут міститься центр мого виднокругу*, бо лише тут я можу відчувати ту болючу дошкульність від того, що помираю з ними і я, а не лише світ довкола мене» (197). Отже, значення 'мала батьківщина', набуто в авторському ідіолекті словосполученням *центр виднокругу*, містить і 'потойбічний' нюанс, пов'язаний із земним простором кладовища. Саме на цей простір, на це місце по роках приїжджає Пьотр у село — лише на провідну неділю, точніше, на Усіх святих, коли поляки поминають своїх предків. Наведемо контекст, у якому розгорнуто це 'потойбічне' розуміння *центру виднокругу*: «Бо де б ми не були, *це місце перебуває в нас*. І не як пам'ять чи сумління, а як *доля, бо доля — це визначений тобі силою могили простір*» (197).

За визначеннями українських і польських лексикографічних джерел, *доля* — це 'хід подій, збіг обставин, напрям життєвого шляху, що ніби не залежить від бажання, волі людини' [Словник..., 2 : 360]. «Сила могили», що впливає на щорічні повернення персонажа на терен дитинства, в авторському розумінні також не залежить від волі людини — така мотивація для метафоричного переносу *виднокругу* — *доля* (пол. *los*) можлива. Хоча, звісно, авторський *виднокруг* — це передусім «пам'ять і сумління», кодування їх художнім словом, оживлення часопростору дитинства разом із середовищем, яке його наповнювало. У поліфонії персонажів, що відтворюють оточення, середовище дитинства, авторський концепт *виднокругу-долі* помножується, ускладнюється. Відтак висвітлюється ще одна його особливість: *виднокруг*

— різний у дітей і батьків, адже і їхні простори, й оточення лише частково перетинаються. У сина Пьотра вже власний *виднокруг*, який має небагато спільного «з тим місцем на пагорбі, де ми, власне, стояли на початку сходів, ані з тим містом» (322). Цитата стосується моменту, коли вже сивий Пьотр приїжджає з дорослим сином у містечко підліткових і юнацьких років. Цю відмінність *виднокругів-долей* імплікує також останнє речення книжки: «— Принести тобі ще моря?» (605) — промовляє маленький син Пьотра, бабуся якого завжди мріяла побувати на морі, але ніколи їй цього так і не вдалося.

У розмовній мові не раз можна помітити вживання слова *доля* щодо коханої людини, хоча це значення чомусь не фіксують словники. Усталеним є зворот *зустріти свою долю* у значенні 'зустріти кохання свого життя'. Очевидно, він пов'язаний із давнім релігійним уявленням про те, що чоловік, дружина даються небесами, Богом, а за міфологічним уявленням — долею. У романі велике кохання Пьотра теж визначене заздалегідь, адже ще не будучи знайомим з Анною, малим уже приходить і оглядає терен-виднокруг — сусідній пагорб, укритий садом, де мешкає його майбутня кохана, ніби доля його туди приводить. А згодом він сподівається на допомогу, що характерно, не від небес, а від *виднокругу*: «Я йшов, але не міг подолати враження, що то простір іде на мене, а я стою ніби в очікуванні, що разом із цим рухомим простором вирине з-поза виднокругу Анна» (588). Фрагмент оповідає про юного ще Пьотра, який уже палко закоханий у свою однокласницю, але ще ніяк не може наважитися на побачення з нею. Звісно, йдеться тут не стільки про виднокруг у значенні 'позірна межа землі і неба', а про виднокруг трансцендентальний, пов'язаний з «небесами», долею.

Таким чином, можемо зробити висновки, що в художньому ідіолекті В. Мисливського лексема *виднокруг* функціонує не лише в загальномовних значеннях 'місце позірної зіткнення неба із землею або морем' та 'частина земної поверхні, яку можна бачити на відкритій місцевості', а й актуалізується в давньому міфологічному значенні 'місце зіткнення цього й того світу', 'місце переходу в потойбіччя', а також збагачується індивідуально-авторською семантикою 'доля', генерованою як метонімічними, так і метафоричними переносами. Крім того, метонімічне звуження *виднокругу* як 'простору' та 'середовища' породжує у словосполучення *центр виднокругу* значення 'мала батьківщина'. Така семантика ключової лексеми засвідчує фрагменти картини світу оповідача, що зберігають давні сенси міфологічного світобачення й так само давнього, але живого донині в Польщі обряду поминання предків.

ЛІТЕРАТУРА

- Словник української мови : в 11 т. Київ : Наук. думка. 1970. Т. 1. 799 с.; 1971. Т. 2. 550 с.
- Bartmiński J. Styl potoczny. *Współczesny język polski* / red. J. Bartmiński. Lublin : Wyd-wo Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, 2001. S. 107–134.
- Mayenowa M. R. Poetyka teoretyczna. Zagadnienia języka. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979. 451 s.
- Relacje między znaczeniami wyrazów: sieci radialne. *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa* / red. E. Tabakowska. Kraków : Universitas, 2001. S. 53–59.
- Словник языка польского : в 11 т. / ред. W. Doroszewski. Warszawa : Państw.Wyd-wo

- Nauk., 1958–1969. URL: <http://www.sjpd.pwn.pl/> (дата звернення: 23.05.2020).
- Sydiaczenco N. Pojęcie ‘wąż’ w idiolekcie poetyckim Czesława Miłosza. *Miłosz i Miłosz* / red.: A. Fiut, A. Grabowskii, Ł. Tischner. Kraków : The Gould Center / Miłosz Institute, 2013. S. 785–793.
- Sydiaczenco N. Myślenie i świadomość w poezji Czesława Miłosza. *Polonistyka na początku XX wieku. Diagnozy, koncepcje, perspektywy. IV światowy Kongres Polonistów*. Katowice : Wyd-wo Uniwersytetu Śląskiego, 2018a. S. 478–490.
- Sydiaczenco N. Semantyka ogólnojęzykowa i semantyka indywidualno-autorska (na materiale idiolektu poetyckiego Czesława Miłosza). *Полоністика у XXI столітті: між локальним і глобальним : Зб. праць з нагоди 190-річчя пол. філології у Львів. ун-ті*. Київ : «ІНКОС», 2018b. С. 427–436.
- Tokarski R. Słownictwo jako interpretacja świata. *Współczesny język polski* / red. J. Bartmiński. Lublin : Wyd-wo Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, 2001. S. 343–369.

ДЖЕРЕЛА

- Myśliwski Myśliwski Wiesław. *Widnokrąg*. Kraków : Wyd-wo «Znak». 2007. 606 s.

REFERENCES

- Bartmiński J. (2001). Styl potoczny. *Współczesny język polski*. J. Bartmiński (Ed.). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, 107–134.
- Mayenowa M. R. (1979). Poetyka teoretyczna. Zagadnienia języka. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Relacje między znaczeniami wyrazów: sieci radialne. (2001). *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*. E. Tabakowska (Ed.). Kraków: Universitas, 53–59.
- Słownik języka polskiego: w 11 t. (1958–1969). W. Doroszewski (Ed.). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. URL: <http://www.sjpd.pwn.pl/> (last accessed: 23.05.2020).
- Slovyk ukrainskoi movy: in 11 vols. (1970–1980). Kyiv: Naukova dumka. Vol. 1.; Vol. 2. [In Ukrainian].
- Sydiaczenco N. (2013). Pojęcie ‘wąż’ w idiolekcie poetyckim Czesława Miłosza. *Miłosz i Miłosz*. A. Fiut, A. Grabowskii, Ł. Tischner (Eds.). Kraków: The Gould Center / Miłosz Institute, 785–793.
- Sydiaczenco N. (2018a). Myślenie i świadomość w poezji Czesława Miłosza. *Polonistyka na początku XX wieku. Diagnozy, koncepcje, perspektywy. IV światowy Kongres Polonistów*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 478–490.
- Sydiaczenco N. (2018b). Semantyka ogólnojęzykowa i semantyka indywidualno-autorska (na materiale idiolektu poetyckiego Czesława Miłosza). *Polonistyka v XXI stolitti: mizh lokalnym i hlobalnym. Zbirnyk prats z nahody 190-richcha polskoi filologii u lvivskomu universyteti*. Kyiv: «INKOS», 427–436.
- Tokarski R. (2001). Słownictwo jako interpretacja świata. *Współczesny język polski*. J. Bartmiński (Ed.). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, 343–369.

SOURCES

- Myśliwski Myśliwski Wiesław. (2007). *Widnokrąg*. Kraków: Wydawnictwo «Znak».

N. H. SYDIACHENKO

Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine
E-mail: burlajnata@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-6544-4030>

THE MEANING OF THE LEXEME *WIDNOKRĄG* AS USED BY WIESŁAW MYŚLIWSKI IN HIS EPONYMOUS NOVEL.

In the paper, which is a continuation of a number of studies on individual writer's semantics in idiolects, the author has analyzed the meaning of the concept *widnokrąg* (*the horizon*), which functions as a keyword in the novel "Widnokrąg" written by Polish writer W. Myśliwski. The definitions of keywords, established in the theoretical literature, are emphasized, the most important of them is spotlighted: keywords are related to the ideological and thematic content of the work/works, conceptual ideas of the author, verbalized figuratively and literally. The word *widnokrąg* of Myśliwski's idiolect in relation to the specified determinants has been analyzed. Taking into account the lexicographic sources, the common language structure of the meanings of the polynominals *widnokrąg* and *виднокруг* and their synonyms *horyzont* and *горизонт* in Polish and Ukrainian languages are compared. Taking into account the contextual analysis, it was found out that the word *widnokrąg* in the W. Myśliwski's idiolect functions in common terms: 'place of apparent collision of the sky with land or sea' and 'part of the earth's surface that can be seen in the open'; and is also actualized in ancient mythological meanings as 'the place of collision of this and that world', 'the place of transition to the after life'. In addition, the keyword compared acquires the individual authorial meaning of 'fate'. It is produced in the text by metonymical extending of the figurative meaning 'surroundings, environment of something or someone' established in Polish, supplemented by a metaphorical transcendental connotation. The metonymic narrowing of the meanings of 'environment' and 'space' determines of the phrase the *center of the horizon* the semantics 'native place'. The writer, having his own vision, perception of reality denotation, makes changes in the established category in the language "distinction and reduction or elimination" of its features, encoding them in the individual sense. Therefore, the study of individual author's semantics of keywords also supports our better understanding of the author's world picture. In particular, our study highlights fragments of the narrator's world picture, which preserves the ancient ideas of mythological consciousness and ancient, but still active in Poland the rites of commemoration of ancestors.

Key words: literary idiolect, individual author's meaning, metaphor, metonymy, polysemy, Wiesław Myśliwski.

Дата надходження до редакції — 25.05.2020
Дата затвердження редакцією — 09.06.2020

Городенська К.

УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО У ВИМІРАХ СЬОГОДЕННЯ

Київ: Компанія «Медіа Майстер», 2019. 208 с.

Скільки існує мова, стільки вчені-лінгвісти боротимуться за її чистоту, точність і багатство. Зі свого боку, мовці завжди матимуть потребу підвищувати рівень володіння мовою, незалежно від того, чи є вона для них рідною а чи її вивчають як іноземну. Ось чому книжка К. Городенської «Українське слово у вимірах сьогодення» стала надзвичайно популярною вже в перший день виходу друком. Ця праця, написана зрозуміло для широкого загалу, покликана ознайомити з найактуальнішими питаннями культури мови всіх, хто хотів би навчатися, поповнювати запас знань, навіть якщо не має можливості стежити за відповідною рубрикою у фаховій науковій пресі.

Зауважимо, що це не перша праця К. Городенської з такою назвою. Нове видання («друге, істотно доповнене», як зазначено в бібліографічному описі) частково дублює попередню версію 2014 р., однак в оновленій книжці кількість статей, за підрахунками самої авторки, збільшилася на 113 одиниць (с. 4).

Праця складається з передмови та шістнадцяти розділів, кожний з яких містить невеликі за обсягом замітки, інакше названі «мозаїками-рекомендаціями» (с. 4). У передмові (с. 3–6) авторка зазначає, що матеріали до цього видання, як і до попереднього, є результатом тривалих і численних фахових обговорень: щодня громадяни звертаються до мовознавців у листуванні, ставлячи питання щодо тонкощів слововжитку, пунктуації, просодії тощо. Тому в цій книжці зібрано «найактуальніші, найскладніші для мовної практики» випадки, з якими стикаються мовці (с. 6).

«Мозаїки» присвячені особливостям українського нормативного правопису, наголошування, відмінювання, словотворення та слововживання. За структурою кожна така стаття — ніби розгорнута відповідь редакції фахового видання на лист від дописувача. Авторка інтригує й провокує заголовками: «Чому *гостинний народ*, але *Гостиний двір?*» (с. 16), «І все-таки вони не *есбеушники*» (с. 147), «*Отже з комою і без неї*» (с. 188), «Про розділовий знак після *З повагою*» (с. 194).

Рекомендації містять зовсім небагато теорії, зате рясніють ілюстраціями зі ЗМІ, класичної та сучасної української літератури. К. Городенська залюбки вдається до аналогій, коли йдеться про словотворення: якщо замість *спальна кімната* ми можемо сказати *спальня*, то ніщо не заважає як синонім до *приймальна* [кімната. — О. М.] вживати слово *приймальня*, й воно узгоджуватиметься з відомими словотвірними моделями краще, ніж просто *приймальна* або росіянізм *приймона* (с. 66). До речі, некоректно, на думку вченої, називати нерідну дитину *приймною*, коли є слово *названа* (с. 82). У книжці К. Городенської читачі знайдуть синоніми й до інших слів — *читабельний*, *пробіл*, *поліцейський* тощо; тут авторка пояснює й відмінності між словами *вимагати* й *потребувати*, *зашкодити* та *нашкодити* (с. 98), *їжа* і *їда* (с. 205), *відрізнятися* й *вирізнятися* (с. 99).

Чимало рекомендацій К. Городенська присвятила правопису. Це й написання відабrevіатурних назв, і цифр з літерними наращениями, і тонкощі використання крапки при скороченні одиниць вимірювання. В орфографічні настанови раз у раз впилюються пояснення, які великою мірою стосуються словотвору. Цікаві й легкі для запам'ятовування поради щодо вибору нормативного варіанта між *дебальцевський* та *дебальцівський* (с. 150), *Гельсінкська спілка* й *Гельсінська спілка* (с. 153), скорочень для *Шенгенська віза* (с. 155). У статті «Правопис назв станцій метрополітену» (с. 15) авторка звертає увагу на особливості структури, за якими можна визначити — чи потрібно ту чи ту назву брати в лапки.

Приємною новиною для багатьох мовців стане настанова щодо вживання слова *хабар* у родовому відмінку — не *хабара*, як у «Словнику української мови» в 11 т., а *хабаря*, за правилами нової редакції українського правопису від 2019 р. (с. 156), до створення якого безпосередньо причетна й авторка рецензованої праці. Безумовне

полегшення новий правопис (і рецензована книжка) принесе мовцям, які вважали незручним числівник *дві треті*, як того вимагав правопис 1993 р., натомість тепер нормативним визнають варіант *дві третіх* (с. 57).

Читачі також запам'ятають, як потрібно наголошувати слова *наживо* (дізнавшись принагідно, що насправді означає цей термін) (с. 181–182), *вантажівка* (с. 182), *колядник* та *колядники*, у яких випадках маємо сказати *Довженка* і в яких — *Довженка* (с. 179–180). На сторінках книжки висвітлено й логіку вживання термінів *українськомовний* замість *україномовний* (с. 60), *державотвірний*, а не *державотворчий* (с. 60–61).

Деякі думки авторки можуть видатися суперечливими, занадто категоричними — так, мовознавиця стверджує, що *виглядати* «в українській мові <...> не можна вживати (тут і далі підкреслення наше. — О. М.)» (с. 116) у значенні «мати вигляд». У мовця, який натрапляє саме на таке слововживання в творах класиків — Миколи Зерова, Панаса Мирного — і в сучасній українській художній літературі (на представників якої К. Городенська активно покликається), виникають природні запитання: чому не можна, чим пояснити таку заборону? Але авторка не дає на них чіткої відповіді. Це стосується й «посади *заступника*, а не *заступниці* директора» (с. 148). Своім «не можна» вчена виносить за дужки властиве українській мові граматичне вираження роду і, як наслідок, — фемінізацію професійного назовництва, яка, зрештою, спричинила внесення змін до Державного класифікатора професій. Аргумент: «слово *заступниця* означає чиюсь *захисницю*» з апеляцією до релігійного дискурсу (с. 149) — теж породжує питання: хіба *заступник* не може також бути захисником? Цілком можна зрозуміти спротив ученої щодо найменування з компонентом *-фест*, що вже прижилися в українській мові в 10-х роках цього століття (с. 144). Проте йдеться не лише про запозичення (К. Городенська пропонує замість англізму *фест* і далі вживати *фестиваль* — слово так само не питомо українське), а й про заощадження мовних зусиль як маркетинговий хід: з усіх запропонованих варіантів назви перемагає найкоротший, бо його найлегше запам'ятати широкому загалу.

На обкладинці зазначено, кому книжка може стати в пригоді: «науковцям, редакторам, журналістам, учителям, студентам, учням і всім тим, хто прагне пізнати тонкощі правильного вживання українського слова». Це справді так, хоча викладений в «Українському слові...» матеріал усе-таки більшою мірою орієнтований на аудиторію 35 років і старшу. Адже такі заголовки, як «Сестри Тельнюк, брати Яремчуки і тріо Мареничів» (с. 32), «Боже, Україну збережи, Господи, помилуй нас» (с. 38) мало про що говорять молодшим читачам, проте зацікавлять тих, хто особистісно сформувався в час, коли цими іменами й цитатами був наповнений культурний простір.

Книжка К. Городенської — не лише добірка рекомендацій. Це насамперед факхова візія української літературної мови в ХХІ столітті, причому як на синхронному зрізі, так і з урахуванням цілої низки процесів, що відбулися впродовж історичного її розвитку. І навіть якщо в майбутньому лінгвістичні прогнози вченої не справдяться й деякі поради втратять свою актуальність, читач матиме деталізовану історію нормотворення, яка зможе стати підґрунтям для подальших наукових студій і приводом для нових дискусій.

О. Малаш

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України

м. Київ, Україна

Електронна пошта: darmodej@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-5726-5646>

O. Malash

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

E-mail: darmodej@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-5726-5646>

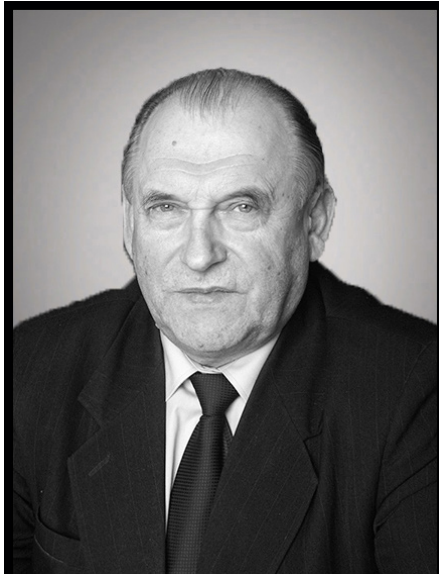
Horodenska K.

UKRAINIAN WORD IN MEASUREMENTS OF THE PRESENT DAYS

Kyiv: Company «Media Master», 2019. 208 p.

Дата надходження до редакції — 07.08.2020

Дата затвердження редакцією — 13.08.2020

Віталій Григорович Складенко
(14.08.1937 – 20.07.2020)

20 липня 2020 року пішов з життя Віталій Григорович Складенко — один з найвидатніших українських мовознавців другої половини XX – початку XXI ст., автор фундаментальних праць з порівняльно-історичної акцентології, етимології та лексикології, директор Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (1996–2017 рр.), головний редактор журналу «Мовознавство» (2007–2019 рр.), академік Національної академії наук України (з 2003 р.).

Віталій Григорович Складенко народився 14 серпня 1937 р. в с. Новомиколаївка Новоукраїнського р-ну Кіровоградської обл. в учительській родині. Закінчив філологічний факультет (українське відділення) Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова в 1959 р. Схильність до наукової роботи й зацікавлення надзвичайно складною акцентологічною проблематикою Віталій Григорович виявив ще на студентській лаві, свідченням чого є перша його стаття «Акцентологічні коментарі до відмінювання іменників чоловічого роду» (1960 р.). Після закінчення університету, працюючи вчителем української мови та літератури, директором середньої школи, інспектором шкіл у Кіровоградській області, він і далі проводив наукові дослідження.

Курс аспірантури Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР В. Г. Складенко пройшов у 1963–1966 рр. Науковий керівник О. С. Мельничук був приємно вражений високим рівнем підготовки аспіранта, надзвичайною працелюбністю, цілеспрямованістю, організованістю — якостями, що впродовж усього життя визначали науковий шлях Віталія Григоровича. У 1967 р. після захисту кандидатської дисертації «Історія акцентуації іменників *а*-основ української мови» він увійшов до колективу укладачів «Етимологічного словника української мови».

Уже перша монографія В. Г. Складенка «Історія акцентуації іменників а-основ української мови» (1969 р.) засвідчила дослідницьку зрілість автора. Логічним продовженням цієї праці стала монографія «Історія акцентуації іменників середнього роду української мови» (1979 р.), у якій значно розширено й поглиблено теоретичну основу акцентологічних розвідок. У колективній монографії «Історія української мови: Фонетика», що вийшла 1979 р. як частина серії академічних видань з історії української мови, Віталій Григорович написав розділ «Праслов'янські інтонації та їх відбиття в українській мові», де показав, що найдавніші види інтонацій по-різному відбилися в сучасних слов'янських мовах, в українській мові залишилися тільки їхні прослідки в деяких мовних формах і явищах.

Вірний своїй ідеї повно й систематично дослідити історію наголошування українських іменників, учений у 1983 р. опублікував чергову монографію «Нариси з історичної акцентології української мови». Тут він тематично продовжив попередні монографії й досяг поставленої мети — завершив розгляд історії акцентуації українських іменників. Розділ «Просодія» в колективній праці «Історична типологія слов'янських мов» (1986 р.) віддзеркалює оригінальну систему поглядів Віталія Григоровича на взаємозв'язки інтонацій, наголосу й часокількості в праслов'янській мові та їхнє відбиття в слов'янських мовах. Цю систему вчений випрацюював і уточнював у процесі її апробації на базі великого лексичного матеріалу української та інших слов'янських мов.

У ґрунтовній монографії «Праслов'янська акцентологія» (1998р.) В. Г. Складенко по-новому інтерпретував роль давніх інтонацій в еволюції акцентної системи праслов'янської мови. Реконструювавши цю систему, дослідник заклав надійні підвалини для створення в майбутньому історичних акцентологій кожної слов'янської мови. Ця новаторська монографія була заслужено відзначена Премією ім. О. О. Потебні НАН України (2001 р.).

Фундаментальна монографія В. Г. Складенка «Історія українського наголосу. Іменник» (2006 р.) підбила підсумок усьому, що зробив у цій галузі сам автор, його сучасники та попередні дослідники. Унікальність праці в тому, що наголос кожного слова в усіх його історичних і діалектних варіантах простежено від праслов'янських часів до наших днів. Оригінальне за виконанням дослідження В. Г. Складенка з історії акцентуації іменників — видатне досягнення вітчизняної науки про мову, новий крок у розвитку слов'янського та індоєвропейського мовознавства.

У своїй останній акцентологічній праці «Історія українського наголосу. Дієслово» (2017 р.) учений простежує історію акцентуації дієслівних форм української мови від пізньопраслов'янського періоду до нашого часу, виявляє основні тенденції в їхньому наголошуванні, при цьому розглядає насамперед ті праслов'янські за своїм походженням дієслова, які збереглися в сучасній українській мові.

Реконструюючи праслов'янську акцентологічну систему, В. Г. Складенко зробив свій вагомий внесок у розв'язання низки проблемних питань, що стосуються остаточно не розв'язаних проблем, як-от щодо спільної балто-слов'янської мови, діалектного членування праслов'янської мови, форм існування давньоруської мови тощо. Для українських і зарубіжних славістів позиція Віталія Григоровича була важлива й вагома.

Усі роки своєї творчої діяльності вчений активно працював і як етимолог — спочатку як автор статей, а згодом і як член редколегії багатотомно-

го «Етимологічного словника української мови» (виходить з 1982 р.). Після смерті головного редактора О. С. Мельничука вся подальша доля цієї фундаментальної праці виявилася в руках В. Г. Складенка. Як редактор четвертого тому він узяв на себе роботу з видавництвом, а згодом очолив роботу щодо остаточного редагування та видання наступних томів. Видання «Етимологічного словника української мови» стало справжньою подією в мовознавчому житті України. Внесок В. Г. Складенка у його створення — один з найвагоміших. Він автор двох з половиною тисяч етимологій, член редколегії, натхненник та організатор видавничої роботи.

Досвідченого історика мови, В. Г. Складенка завжди вабили слова неясного походження. Глибоке проникнення дослідника в етимологію назв *Русь*, *Україна*, слова *варяг*, запропоноване в монографії «Русь і варяги: Історико-етимологічне дослідження» (2006 р.), відкриває шлях до нового прочитання важливих сторінок давньої історії нашої держави.

У книжці «“Темні місця” в “Слові о полку Ігоревім”» (2003 р.) В. Г. Складенко не тільки запропонував низку нових етимологій і тлумачень, а й опублікував власний переклад видатної пам’ятки нашої літератури сучасною українською мовою. При цьому він широко залучив українські мовно-історичні й діалектні факти, використав дані етнографії, історії, фольклору, міфології. Переклад пам’ятки високо оцінили літературознавці, відзначивши ритмічну близькість до оригіналу, добірну мову, прозорий і легкий для сприйняття виклад.

Вагомим підсумком багаторічної праці В. Г. Складенка стала його монографія «Дослідження з етимології та історичної лексикології» (2017 р.), що вийшла друком до 80-річчя автора. Учений дійшов висновку, що для вірогідного етимологізування необхідно чітко розуміти історичні зміни в морфемній будові слів. Через це він ініціював створення загальної праці з історичного словотвору, брак якої гостро відчувається в україністиці. За його ініціативою розпочалося й укладання «Етимологічного словника суфіксів української мови» — першої в слов’янському мовознавстві спеціальної праці такого типу.

Науковий доробок В. Г. Складенка є здобутком не лише українського мовознавства та міжнародної лінгвістичної славістики, а й індоєвропеїстики в цілому. Праці академіка високо оцінили вітчизняні й зарубіжні рецензенти.

Окрема яскрава сторінка в житті В. Г. Складенка — науково-організаторська робота. З 1987 р. він працював заступником директора Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, а в 1996 р. очолив Інститут і керував його діяльністю до червня 2017 р.

Багато років В. Г. Складенко був постійним автором, членом редколегії, а в 2007–2019 рр. — головним редактором журналу «Мовознавство». Його першою розвідкою, опублікованою в цьому виданні, була стаття «Праслов’янська двоскладова інтонація» (1967, № 6). Відтоді він публікував статті в журналі майже щороку. У 1970–1980 рр. це були переважно історико-акцентологічні дослідження, а починаючи з 1990-х рр. — етимологічні та історико-лексикологічні. Відомі цикли його статей під загальною назвою «Етимологічні розвідки» та «“Темні місця” в “Слові о полку Ігоревім”». У журналі з’явилася й стаття Віталія Григоровича «Походження назви *Україна*» (2006, № 5), у якій він розглянув усі версії походження слова, історію, контексти та семантику його вживання й на цій підставі обґрунтував власну етимологію. Останні свої публікації в «Мовознавстві» вчений присвятив

структурі віддієслівних іменників у праслов'янській мові. На жаль, його мрія підготувати окрему монографію на цю тему залишиться нездійсненою.

Особистий внесок В. Г. Складенка в українське мовознавство — понад 170 ґрунтовних новаторських праць. Віталій Григорович був відомим, шанованим в Україні та за кордоном акцентологом, етимологом, істориком мови, славістом. Як мудрий наставник, уважний і доброзичливий вихователі, він підтримував творчі пошуки молодих науковців, відкриваючи їм шлях у велику науку. З його ім'ям пов'язують формування Київської акцентологічної школи. Сьогодні його вихованці плідно працюють на науковій ниві, поширюють отримані від нього знання й досвід у студентських аудиторіях України та поза її межами.

Видатні заслуги В. Г. Складенка гідно поціновані державою та науковою спільнотою. У 1992 р. вченого обрано членом-кореспондентом, а 2003 р. — академіком НАН України. У 2004–2009 рр. він був академіком-секретарем Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України, членом Президії НАН України, а з 2009 р. — радником Президії НАН України. Відзначений почесним званням «Заслужений діяч науки і техніки» (2003 р.), кавалер ордена Князя Ярослава Мудрого V ступеня (2007 р.). Віталій Григорович був серед тих, хто обстоював природне право української мови бути єдиною державною в Україні. У 2003 р. його авторитетне слово з мовного питання пролунало на парламентських слуханнях у Верховній Раді України.

До останнього подиху Віталій Григорович залишався щиро відданим науці про мову. Як почесний директор і радник дирекції Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, він невтомно передавав колегам свій досвід ученого, організатора, учителя й наставника. Його принциповість, цілеспрямованість, наполегливість, працелюбність, доброзичливість були й назавжди залишаться зразком для всіх нас. Низький уклін і щира йому за це подяка!

Нові правила оформлення публікацій у журналі «Мовознавство»

Редакційна колегія оцінює актуальність запропонованої праці, її наукову новизну, зміст викладу основних засад дослідження, висновків та узагальнень. Матеріали проходять перевірку на плагіат і самоплагіат.

Редколегія залишає за собою право відхилити поданий матеріал або повернути на доопрацювання.

Текст **статті** слід подавати в електронній версії (у розширеннях .rtf і .pdf) і роздрукований на папері А4 (210 x 297 мм). Назва файлу має містити прізвище принаймні одного з авторів та назву жанру: Voloskovets_stattya, Voloskovets_khronika тощо.

Увага! Сторінки оригіналу статті, починаючи з другої, мають бути пронумеровані у правому верхньому куті.

В окремому документі (заявці) автори подають інформацію про себе: прізвище, ім'я, по батькові, місце роботи, учене звання, науковий ступінь — українською й англійською мовами, а також електронну пошту та контактні телефони. Назва файлу має містити прізвище одного з авторів: Malash_zayavka.

Не вичитані автором тексти (з фактичними або технічними помилками) до розгляду не приймаються.

Технічні правила оформлення статті

Загальні вимоги

1. Обсяг — до 40 тис. друкованих знаків (з проміжками між словами).
2. Шрифт — Times New Roman, кегль 14, через півтора інтервала. Якщо використано інший шрифт, **необхідно подати його окремим файлом.**

Структура статті

Заголовок статті та інформація про авторів

Перший рядок: ліворуч, — класифікаційний індекс УДК (за бажанням автора).

Через рядок: жирним шрифтом, 14 кегль — ініціали та прізвище автора, звичайним шрифтом, 12 кегль — місце роботи (повна офіційна назва навчального закладу або установи), назва міста, країни, електронна пошта, ORCID.

Через рядок: по центру, ВЕЛИКИМИ літерами, жирним шрифтом — назва статті.

Приклад:

В. Г. Скляренко,

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України

м. Київ, Україна.

Електронна пошта: Skljarenko@nas.gov.ua

<http://orcid.org/0000-0002-0252-8131>

СЛОВОВІРНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ (БЕЗСУФІКСНИХ ДІЄСЛІВ)

Анотації та ключові слова

Анотація українською мовою подається прямим шрифтом, 12 кеглем через рядок після інформації про авторів. Обсяг анотації — **не менше ніж 1800 знаків**. У наступному рядку потрібно подати ключові слова (5–7 одиниць).

У кінці статті, після переліку літератури й REFERENCES (джерел і SOURCES — за наявності), подаються англійською мовою:

ліворуч — ім'я і прізвище (жирним шрифтом, за встановленими правилами транслітерації або за закордонним паспортом), науковий ступінь, учене звання, посада; у наступному рядку — місце роботи (назва навчального закладу або установи без скорочень), назва міста, електронна пошта, ORCID;

ліворуч, жирним шрифтом — назва статті;

– прямим шрифтом — анотація обсягом **не менше ніж 1800 знаків** і ключові слова (5–7 одиниць). Ключові слова англійською мовою повинні бути максимально точним перекладом українськомовних та відтворюватися в тій самій послідовності. Кількість ключових слів у переліку має бути однаковою в українськомовній та англійськомовній анотаціях (якщо граматичні особливості мови не потребують іншого).

Приклад:

V. H. Skliarenko

Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine.

E-mail: Skliarenko@nas.gov.ua

<http://orcid.org/0000-0002-0252-8131>

**THE DERIVATIONAL RECONSTRUCTION OF COMMON SLAVIC LEXIS
(SUFFIXLESS VERBS)**

(текст анотації англійською мовою)

Власне текст статті, що містить вступ (поставлення проблеми, аналіз попередніх досліджень, дотичних до цієї праці), виклад основного матеріалу, результати й висновки.

Текст статті подавати **через інтервал після українськомовної анотації**.

Після тексту статті — з інтервалами в один рядок між рубриками та їхніми назвами:

- ЛІТЕРАТУРА;
- ДЖЕРЕЛА (в разі потреби);
- REFERENCES (список літератури для міжнародних баз даних);
- SOURCES (в разі потреби).

Якщо статтю написано **англійською мовою**, слід дотримуватися такої структури: 1) інформація про авторів, 2) назва статті, 3) анотація та ключові слова англійською мовою, 4) текст, 5) REFERENCES і (за потреби) SOURCES; 6) інформація про авторів, назва статті й анотація та ключові слова українською мовою.

Структура рецензії

Заголовок: прізвище та ініціали автора рецензованої праці, її назва, жанр, місце і назва видавництва та рік публікації, загальна кількість сторінок:

Халіман О.

**ГРАМАТИКА ОЦІНКИ: МОРФОЛОГІЧНІ КАТЕГОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ : МОНОГРАФІЯ.**

Харків : Майдан, 2019. 458 с.

Поставлення проблеми, пояснення актуальності рецензованої наукової праці.
Предмет та об'єкт дослідження в рецензованій праці.

Опис структури праці, аналіз кожного зі складників (із зазначенням сторінок) з погляду реалізації поставлених завдань.

Висновки рецензента щодо наукової ваги дослідження відповідно до проведеного аналізу праці.

Перелік використаних джерел (за наявності інших, крім рецензованого).

Інформація про рецензента українською мовою:

І. Шкіцька

Тернопільський національний економічний університет

м. Тернопіль, Україна

Електронна пошта: ishkitska1@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-0252-8114>

Інформація про рецензента англійською мовою:

I. Shkitska

Ternopil national economic university

Ternopil, Ukraine

E-mail: ishkitska1@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-0252-8114>

Заголовок англійською мовою:

Khaliman O.

**THE GRAMMAR OF EVALUATION: MORPHOLOGICAL CATEGORIES
IN THE UKRAINIAN LANGUAGE : MONOGRAPH.**

Kharkiv : Maidan, 2019. 458 p.

Правила оформлення тексту

Текст статті або рецензії має бути оформлений відповідно до правил чинного правопису, за винятком ілюстративного матеріалу, що може відтворюватися згідно з оригіналом.

Мови публікацій — українська, англійська (UK або US, але лише один із варіантів).

У тексті не можна використовувати стильові маркери.

Між ініціалами, між ініціалом та прізвищем потрібно ставити нерозривний проміжок (одночасне натискання клавіш Ctrl + Shift + пробіл) (напр.: Т. Б. Лукінова, О. О. Тараненко).

Текст може містити таблиці, графіки, зображення, діаграми тощо. Слід урахувати можливе погіршення якості ілюстрацій у разі переведення їх у чорно-білі кольори.

Цифрові виноски використовують для уточнень і роз'яснень, які з певних причин не можна подати в самому тексті. Для покликань на літературу застосовують квадратні дужки, у яких зазначено відповідне джерело.

Вимоги до оформлення ілюстративного матеріалу

Словосполучення та слова, що їх використовують як приклади, слід подавати курсивом без лапок. Наприклад:

Запозичення *тренд* увійшло в розмовну практику в 90-ті роки ХХ століття.

Увага! Між словами чи словосполученнями, що наводяться як приклади і набрані курсивом, розділові знаки «,» «;» «:», «!», «?» а також круглі, квадратні і фігурні дужки (), [], { }, лапки « », “ ”, ‘ ’ мають бути набрані **прямим шрифтом**, а не курсивом.

Наприклад:

вінок (вінець), калина: носити вінок (калину); «spotkał te podlotki» і т.ін.

Речення-ілюстрації подають прямим світлим шрифтом у лапках.

Фонemi, морфemi, символи подають жирним шрифтом. Наприклад:

У жінок більшість зафіксованих пауз гезитації — 65% — заповнена різноманітними звуками (на зразок **i-i**, **e-e**, **em**, **y-y** тощо).

Цитати слід наводити в лапках. Наприклад: А. Архангельська зазначає: «У польському суспільстві перед другою світовою війною використання чоловічої назви замість жіночої визначалося як варварство» [Архангельська : 79].

За наявності лапок усередині цитати використовують такі різновиди лапок: «Ця повість побачила світ у паризькому емігрантському виданні “Современные записки”».

Потрібне слово виділяють світлим курсивом: «І глянеш, як хазяїн *домовитий*, По своїй хаті і по своїм полі».

Назви також слід подавати в лапках: «Слово о полку Ігоревім».

Значення слів (у дослідженнях діалектологічного, етимологічного спрямування тощо) наводять в одинарних верхніх (семантичних) лапках ‘...’ (напр.: *нетяга* ‘людина без тяглової худоби’).

Слід чітко диференціювати **довге тире** (—), **середнє тире** (–) і **дефіс** (-). Напр.: «Валентність — це...», 5–10 с., 2008–2009 рр., X–XI ст. (для цифрових позначень); але: синоніми-конверсиви, не сьогодні-завтра.

Авторські пропуски цитованого тексту позначають трьома крапками в лапках <...>.

Покликання на літературу в тексті потрібно подавати в квадратних дужках: прізвище автора (або перше слово назви джерела), рік видання (якщо є покликання на різні праці автора), двокрапка (перед нею пропуск), номер (номери) сторінки. Наприклад: [Булаховський]; [Семиколенова : 31]; [Жайворонок 2018 : 55–56]; [Колесник 2005а : 4–5; Колесник 2005б : 31]; [Слов’янський : 265]; [Lakoff : 105].

Довгі назви видань, створених колективами авторів, можна подавати у вигляді аббревіатур. Якщо видання має кілька томів, частин, випусків тощо, це відбивається в покликанні: *Słownik prasłowiański*, tom I — [SP I].

Наприклад:

Багато хто виводить ім’я від дієслова [Meillet II 1905 : 216; Кузнецов 1954 : 30; SP I 1974 : 383; Králík 2015 : 83].

Крім власне літератури, автор може зазначати **джерела (sources)**, звідки взято ілюстративний матеріал. Покликання на джерела подається в круглих дужках: скорочена назва джерела, кома, номер сторінки або аркуша: (В-1, 45), (Лист, арк. 1). У переліку джерел скорочення слід розшифровувати. Скорочення мають бути ідентичними протягом усього тексту та збігатися із зазначеними в прикінцевому переліку джерелами.

Наприклад:

На наш погляд, псл. *stegno буквально означало 'те, що покривається одягом' (пор. Изб. : 121);

<...> хрестяться й моляться у звичайні дні й у критичних ситуаціях усі віруючі поліщуки: *а йа поїду помо|л'ен'ку/ пр'їду ў 'хату/ перехреш'чус'* (ГМ-1 : 87).

У разі покликання на **архівні документи** внутрішньотекстове посилання потрібно подавати в круглих дужках так: назва архіву, номер фонду, опису, справи та номер аркуша: (ЦДІАЛ. Ф. 101. Оп. 4. Спр. 812. Арк. 1). *Підрядкове посилання*: Матеріали Ради Народних комісарів Української Народної Республіки // ЦДАВО України (Центр держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 8–12. Копія ; Ф. 1063. Оп. 3. Спр. 1–3. У переліку джерел аббревіатури також мають бути розшифровані, із зазначенням загальної кількості аркушів у документі.

Правила оформлення літератури

Видання мають бути подані в алфавітному порядку (спочатку кириличні, після них — латинські, наприкінці — інші). Бібліографічний список оформляється за **ДСТУ 8302:2015**.

Докладну інформацію про правила оформлення літератури та джерел можна знайти на сайті журналу (<https://movoznavstvo.org.ua/>).

Рецензування статей — анонімне. Відхилені статті редколегія не повертає.

ЛІНГВІСТИЧНО-ІНФОРМАЦІЙНІ СТУДІЇ
ПРАЦІ УКРАЇНСЬКОГО МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО ФОНДУ
НАН УКРАЇНИ

У П'ЯТИ ТОМАХ

Дослідження 1991–2018 років

За загальною редакцією *В. А. Широкова*

ТОМ 1. Наукова парадигма та основні мовно-інформаційні структури

ТОМ 2. Граматичні системи

ТОМ 3. Тлумачна лексикографія

Книга 1. Словник української мови у двадцяти томах

Книга 2. Системна семантика тлумачних словників

Книга 3. Динаміка лексико-семантичного складу Словника української мови у двадцяти томах

ISBN 978-966-02-8683-2

ISBN 978-966-02-8688-0 (Т. 3. Кн. 3)

DOI 10.33190/978-966-02-8683-2/8688-7

https://movoznavstvo.org.ua/files/tom_3_bk3_B5_print.pdf

ТОМ 4. Корпусна та когнітивна лінгвістика

ТОМ 5. Віртуалізація лінгвістичних технологій

Індекс 74309

ISSN 0027-2833. Мовознавство, 2020, №4, 1–82

МОВОЗНАВСТВО
4 '2020
